

МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Фаховий коледж
Циклова комісія зі спеціальності «Правоохоронна діяльність»

О. О. Подобний

ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Навчально-методичний посібник

Видавництво
«Юридика»
2025

Рецензенти:

Цехан Д. М. – в.о. завідувача кафедри оперативно-розшукової та поліцейської діяльності Національного університету «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор;

Янковий М. О. – професор кафедри кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

*Рекомендовано Вченою радою
Міжнародного гуманітарного університету
(протокол № 1 від 29 серпня 2025 року)*

Подобний О. О.

П44 Основи криміналістики : навчально-методичний посібник для здобувачів фахової передвищої освіти зі спеціальності «Правоохоронна діяльність» / О. О. Подобний. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2025. – 140 с.

DOI

Навчально-методичний посібник з дисципліни «Основи криміналістики» розроблено відповідно до навчального плану освітньо-професійної програми «Правоохоронна діяльність» рівня молодшого бакалавра у фаховому коледжі Міжнародного гуманітарного університету та містить комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних із проведенням різних форм навчальних занять із загальних положень криміналістики, криміналістичних техніки, тактики і методики. Навчально-методичний посібник охоплює опис навчальної дисципліни, заплановані результати навчання, тематичний план, програму курсу з опорними положеннями тем, плани і методичні рекомендації з проведення практичних занять, методичні рекомендації з самостійної роботи здобувачів, питання для підготовки до заліку, список рекомендованої літератури. Надано рекомендації по застосуванню під час проведення практичних занять навчальної комп'ютерної програми «Автоматизоване робоче місце процесуального керівника, слідчого і детектива» з учбовими ЄРДР, фотороботом, макетами кримінальних проваджень, зразками процесуальної і експертної документації, а також спеціальної і криміналістичної техніки.

ЗМІСТ

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	4
2. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ	5
3. СТРУКТУРА І ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	9
4. ПРОГРАМА КУРСУ ТА БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕМ	11
Тема 1. Загальні положення криміналістики	11
Тема 2. Криміналістична фотографія й відеозапис	14
Тема 3. Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)	23
Тема 4. Криміналістичне дослідження ознак людини	32
Тема 5. Криміналістичне дослідження зброї	39
Тема 6. Криміналістичне дослідження документів, матеріалів, речовин і виробів	50
Тема 7. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування та його автоматизація	66
Тема 8. Тактика огляду і обшуку	70
Тема 9. Тактика допиту	78
Тема 10. Тактика пред'явлення для впізнання і слідчого експерименту	81
Тема 11. Загальні засади й тактика негласних слідчих (розшукових) дій	87
Тема 12. Теоретичні положення криміналістичної методики розслідування	94
Тема 13. Методика розслідування вбивств	97
Тема 14. Методика розслідування крадіжок	108
5. ПЛАНИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ	117
6. ЗАВДАННЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ	126
7. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ	131
8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	136

1. ОПИС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Криміналістика – юридична наука, що забезпечує швидке, повне і об'єктивне кримінальне провадження. Вона знаходиться на передовій боротьбі зі злочинністю, активно та творчо розвиваючись на тлі науково-технічного прогресу сучасного світу, створюючи, переробляючи та втілюючи всі досягнення науки в практику розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістика вивчає закономірності діяльності з вчинення злочину, механізму слідотворення та досвід слідчої практики з метою розробки ефективних методів, засобів і прийомів у розслідуванні кримінальних правопорушень.

Метою навчальної дисципліни «Основи криміналістики» є засвоєння здобувачами фахової перед вищої освіти теоретичних положень щодо закономірностей виникнення, збирання, дослідження, оцінювання і використання криміналістичної інформації та отримання ними знань, навичок, вмінь для успішного використання у практичній діяльності з розслідування, розкриття і попередження злочинів.

Передумови для вивчення дисципліни – освітні компоненти – «Вступ до спеціальності», «Конституційне право», «Судові та правоохоронні органи України», «Основи кримінального права». Даний курс вивчається паралельно з дисциплінами кримінально-правового циклу – «Основами кримінального процесу», «Основами профілактики правопорушень та оперативно-розшукової діяльності».

2. ЗАПЛАНОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ

У процесі реалізації програми дисципліни «Основи криміналістики» формуються наступні компетентності із передбачених освітньою програмою:

Інтегральна компетентність

Здатність вирішувати типові спеціалізовані задачі у галузі правоохоронної діяльності або у процесі навчання, що вимагає застосування положень і методів права та цивільної безпеки та може характеризуватися певною невизначеністю умов; нести відповідальність за результати своєї діяльності; здійснювати контроль інших осіб у визначених ситуаціях.

Загальні компетентності (ЗК)

ЗК3. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК4. Знання і розуміння предметної області та професійної діяльності.

ЗК7. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

ЗК8. Здатність приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові) компетентності

СК2. Здатність професійно та ефективно діяти у складних ситуаціях службової діяльності.

СК3. Здатність здійснювати інформаційно-пошукову та інформаційно-аналітичну роботу.

СК4. Здатність використовувати засоби орієнтування на місцевості, технічні прилади та спеціальні засоби і бази даних.

СК6. Здатність забезпечувати особисту безпеку при виконанні службових завдань.

СК9. Здатність визначати належні та придатні для юридичного аналізу факти.

СК11. Здатність до оцінки ризиків, що впливають на ефективне виконання професійної діяльності.

СК12. Здатність у визначених законом випадках застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми.

СК13. Здатність брати участь у забезпеченні публічної безпеки та порядку, охорони об'єктів усіх форм власності, запобіганні, виявленні та припиненні адміністративних і кримінальних правопорушень, у здійсненні заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб.

СК14. Здатність до застосування у професійній діяльності основ криміналістичних та кримінально-процесуальних знань.

Навчальна дисципліна «Основи криміналістики» забезпечує досягнення програмних результатів навчання (РН), передбачених освітньою програмою:

РН3. Використовувати основні методи та засоби забезпечення правопорядку в державі, дотримуватись прав і свобод людини.

РН5. Здійснювати пошук необхідної для професійної діяльності інформації у різних джерелах та оцінювати її релевантність та достовірність.

РН8. Розуміти принципи і мати навички етичної поведінки, соціально відповідальної та свідомої діяльності у сфері правоохоронної діяльності.

РН9. Виконувати заходи щодо забезпечення публічної безпеки і порядку, здійснювати комунікацію з фізичними та юридичними особами з метою своєчасного реагування на кримінальні проступки, адміністративні правопорушення та події.

РН10. Застосовувати сучасні пристрої та технології обробки інформації, засоби орієнтування на місцевості, технічні прилади та спеціальні засоби, інформаційно-пошукові системи та бази даних.

РН11. Знати основи галузей права у сфері професійної діяльності.

РН12. Забезпечувати особисту безпеку при виконанні службових завдань.

РН15. Застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми.

РН16. Використовувати в професійній діяльності основи криміналістичних та кримінально-процесуальних знань.

РН18. Оцінювати обстановку, рівень потенційних загроз та викликів, прогнозувати розвиток обстановки, дії правопорушників,

вживати в межах компетенції заходи з виявлення та припинення правопорушень.

РН19. Здійснювати заходи, спрямовані на запобігання вчиненню правопорушень.

До запланованих результатів навчання також належать:
знання:

- історію криміналістики та її сучасний стан в Україні і за кордоном; предмет криміналістики, її систему, категорії; завдання, принципи, методи криміналістики; теорії криміналістичної ідентифікації, групування; теорію криміналістичної діагностики; теорії криміналістичного моделювання та прогнозування; криміналістику в системі наукового знання;

- загальні положення криміналістичної техніки; криміналістичне слідознавство; криміналістичне дослідження людини; криміналістичну фотографію і відеозапис; криміналістичне зброезнавство; криміналістичне документознавство; криміналістичне дослідження інших речових доказів; інформаційно-довідкове забезпечення розслідування та його автоматизацію;

- загальні положення криміналістичної тактики; організацію і планування розслідування; тактику огляду; тактику допиту; тактику обшуку; тактику слідчого експерименту; тактику пред'явлення для впізнання; тактику використання спеціальних знань; тактику негласних слідчих (розшукових) дій;

- загальні положення криміналістичної методики; методику розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи; методику розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; методику розслідування злочинів проти власності; методику розслідування злочинів у сфері господарської діяльності; методику розслідування злочинів проти громадської безпеки, порядку та моральності; методику розслідування злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту; методику розслідування злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; методику розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; методику розслідування злочинів проти довкілля; методику розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

уміння:

- застосовувати теоретичні знання в боротьбі зі злочинністю; застосовувати техніко-криміналістичні засоби при попередженні, розслідуванні та розкритті злочинів; здійснювати організацію та планування розслідування злочину;
- формувати напрями розслідування та відповідні завдання для розслідування; виявляти, збирати, фіксувати, досліджувати та оцінювати криміналістично-значущу інформацію щодо злочину;
- висувати версії щодо події злочину відповідно слідчої ситуації, проводити їх перевірку; організовувати та планувати проведення процесуальних і не процесуальних дій; слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій;
- використовувати тактичні прийоми при проведенні процесуальних і не процесуальних дій; виявляти, оглядати, фіксувати, вилучати, досліджувати та оцінювати слідову картину злочину.

3. СТРУКТУРА І ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви тем	Кількість годин							
	денна форма				Заочна форма			
	усього	у тому числі			усього	у тому числі		
		лекц.	прак.	сам. роб.		лекц.	прак.	сам. роб.
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тема 1. Загальні положення криміналістики	6	2	2	2	6	2	2	2
Тема 2. Криміналістична фотографія та відеозапис	10	2	4	4	10	2	2	6
Тема 3. Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)	10	2	4	4	10	2	2	6
Тема 4. Криміналістичне дослідження ознак людини	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 5. Криміналістичне дослідження зброї	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 6. Криміналістичне дослідження документів, матеріалів, речовин і виробів	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 7. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування та його автоматизація	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 8. Тактика огляду і обшуку	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 9. Тактика допиту	10	2	4	4	10	–	–	10
Тема 10. Тактика пред'явлення для впізнання і слідчого експерименту	6	2	2	2	6	–	–	6

Продовження таблиці

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Тема 11. Загальні засади, тактики негласних слідчих (розшукових) дій	10	4	4	2	10	–	–	10
Тема 12. Теоретичні положення криміналістичної методики розслідування	6	2	2	2	6	–	–	6
Тема 13. Методика розслідування вбивства	6	2	2	2	6	–	2	4
Тема 14. Методика розслідування крадіжок	6	2	2	2	6	–	2	4
Усього годин	120	30	46	44	120	6	10	104
ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ – ЗАЛІК								

4. ПРОГРАМА КУРСУ ТА БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ ТЕМ

Тема 1. Загальні положення криміналістики

Об'єкт, предмет і завдання криміналістики

Система криміналістики

Природа криміналістики та її зв'язок з іншими науками

Методи криміналістики

Загальне завдання криміналістики конкретизується стосовно основних цільових напрямів кримінально-процесуальної діяльності – розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Саме криміналістика, насамперед, забезпечує швидке, повне і неупереджене розкриття кримінального правопорушення та вирішення всіх інших завдань розслідування кримінальних правопорушень, передбачених кримінально-процесуальним законом.

При цьому під **розкриттям кримінальних правопорушень** стосовно досудового розслідування в криміналістичному сенсі слід розуміти встановлення усіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Статистично розкритим злочин вважається за умови встановлення істотних фактичних обставин, а також особи, що вчинила злочин. Важливою складовою частиною такого розкриття є виявлення ознак прихованого (латентного) кримінального правопорушення та його ознак у відкритих подіях (вибуху, пожежі, дорожньо-транспортному випадку), коли всі обставини, передбачені ст. 91 КПК України, встановлені і складений обвинувальний акт. Остаточного розкриття злочин вважається після набрання вироком суду чинності.

Зміст **розслідування** багато в чому визначається результативністю діяльності з розкриття злочину. При розслідуванні факт злочину повинен бути не тільки детально пізнаний, що істотно для його

розкриття й вирішення окремих завдань розслідування, але й належним чином процесуально засвідчений.

Під **попередженням** у криміналістиці слід розуміти систему прийомів виявлення причин і умов, що сприяють кримінальним правопорушенням, об'єктів криміналістично-профілактичного впливу, а також профілактичних заходів, що ускладнюють вчинення нових аналогічних правопорушень, припиняють або переривають злочинну діяльність конкретних осіб.

Головним завданням науки криміналістики є розробка рекомендацій, систем методів для слідчих, суддів, прокурорів, працівників оперативних служб МВС, СБУ, прикордонних служб, експертів-криміналістів, необхідних для встановлення істини залежно від ролі і завдань кожного з них у виконанні завдань правосуддя.

Розглядаючи загальну мету криміналістики, обумовлену її соціальною функцією та місцем у системі юридичних наук кримінального циклу, слід відмітити ряд окремих завдань, що відображають внутрішню структуру і методологію криміналістики.

До таких завдань належать:

1. Виявлення й дослідження загальних об'єктивних закономірностей та явищ у механізмі вчинення кримінальних правопорушень і діяльності з їх розслідування.

2. Дослідження закономірностей утворення, зберігання, передачі та інтерпретації слідової інформації, пов'язаної з кримінальним правопорушенням.

3. Розробка й удосконалення на основі даних зазначеного дослідження методів і засобів практичної діяльності з виявлення, розслідування й попередження кримінальних правопорушень.

При цьому під криміналістикою слід розуміти науку, що досліджує закономірності злочинних діянь, механізм їх відображення в джерелах інформації, особливості діяльності з виявлення, розслідування й попередження кримінальних правопорушень і розробляє на цій основі засоби та методи зазначеної діяльності з метою забезпечення належного застосування матеріально процесуальних норм.

У предметно-понятійному апараті криміналістики необхідно виділити поняття об'єкта та предмета її вивчення. Під першим слід розуміти окремі види людської діяльності, що є частиною об'єктивної реальності життя суспільства та становлять головний інтерес для криміналістики. Під другим – ті конкретні аспекти (елементи) кожної

такої діяльності, вивчення яких може бути забезпечено засобами та методами криміналістики.

Відповідно в криміналістиці можна виділити два об'єкти або двоєдиний об'єкт пізнання – злочинну діяльність і діяльність з її виявлення, розслідування й попередження.

Злочинна діяльність, окреслена і нормативно описана в КК, містить у собі всі роди, види та групи кримінальних правопорушень, передбачені законом.

Діяльність з виявлення, розслідування і попередження кримінальних правопорушень – антагоністична злочинної діяльності й породжена останньою та підрозділяється залежно від вирішених завдань на:

- слідчо-криміналістичну діяльність з виявлення, розкриття й розслідування кримінальних правопорушень;
- експертно-криміналістичну діяльність;
- криміналістичну профілактичну діяльність;
- оперативно-розшукову діяльність.

Система криміналістики складається з чотирьох структурних елементів: теорія і методологія криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика, криміналістична методика.

Теорія і методологія криміналістики – це система її теоретичних концепцій, методологічних принципів і понять. Як структурна частина криміналістики, вона містить у собі розділи, які у сукупності дають уявлення про основні загальнотеоретичні, методологічні й інформаційні аспекти про об'єкт і предмет криміналістики, її понятійний апарат, основні спеціальні загальнокриміналістичні методи, загальні теоретичні основи криміналістичного планування, профілактики, прогнозування, діагностики, історії криміналістики та ін.

Криміналістична техніка вивчає механізми взаємодії під час злочинної діяльності матеріальних об'єктів, що породжує відповідні сліди-наслідки такої взаємодії, і розробляє засоби і способи їх виявлення та дослідження з метою використання як доказів при розслідуванні кримінальних правопорушень.

Криміналістична тактика вивчає інформаційні та поведінкові аспекти злочинної діяльності, організаційно-пізнавальні аспекти діяльності з розслідування кримінальних правопорушень і розробляє організаційні форми, засоби і прийоми з оптимізації планування і проведення кримінального провадження й окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій.

Криміналістична методика розробляє комплекси наукових методів і засобів розслідування окремих видів кримінальних правопорушень.

Якщо говорити про методи криміналістики, то вони ґрунтуються на законах і категоріях матеріалістичної діалектики. Їх можливо розподілити на загальні, або загальнонаукові методи, що застосовуються у всіх науках або у всіх сферах практичної діяльності.

Серед загальних методів звичайно називають: **порівняння, спостереження, опис, експеримент, вимір, математичні методи.**

Вони дійсно є загальними, оскільки застосовуються для пізнання у всіх науках, у тому числі і криміналістиці. На рівні з цими методами застосовуються такі прийоми мислення – аналіз і синтез, аналогія й гіпотеза, індукція і дедукція, закони і категорії діалектичної і формальної логіки, методи абстрагування та ідеалізації.

Спеціальні криміналістичні методи розробляються у відповідних розділах криміналістики (теоретичних основах, криміналістичній техніці, криміналістичній тактиці й методиці розслідування) і використовуються для пізнання і дослідження окремих явищ, об'єктів, дій і поведінки осіб, що пов'язані з підготовкою, вчиненням і приховуванням кримінальних правопорушень.

Це методи криміналістичної ідентифікації, криміналістичної діагностики, криміналістичного версіювання, планування, моделювання, техніко-криміналістичні або науково-технічні методи (фотографічні, фізичні, хіміко-фізичні, антропологічні, математичні, кібернетичні), які використовуються в науковій та практичній криміналістичній діяльності.

Тема 2. Криміналістична фотографія й відеозапис

*Поняття, система і значення криміналістичної фотографії й відеозапису
Судово-оперативна (фіксуюча) фотографія. Способи і прийоми
Судово-експертна (дослідницька) фотографія
Криміналістичний звукозапис, кінозйомка й відеозапис*

Судова фотографія – частина криміналістичної техніки. Застосування фотографії в пошукових і слідчих цілях почалося ще в першій половині XIX століття після її винаходу. На основі досягнень

загальної фотографії виникла і розвилася судова фотографія як самостійна частина криміналістичної техніки.

Судова фотографія це науково розроблена система фотографічних засобів, методів, прийомів і правил, застосованих при фотографічному відображенні та дослідженні об'єктів, що мають криміналістичне значення. Своє застосування вона одержала в розшуковій, слідчій, експертній і судовій практиці.

Судова фотографія поділяється на фотографію судово-оперативну (фіксуючу) та судово-дослідницьку (експертну).

Судово-оперативна фотографія являє собою сукупність методів, прийомів і засобів, що застосовуються при провадженні слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) чи оперативно-розшукових дій для фіксації обстановки, слідів та інших об'єктів. Фіксація в судовій фотографії має на меті точно і повно відобразити об'єкти у тому вигляді та стані, у якому вони спостерігаються на момент фотозйомки. Фотозйомка виступає додатковим засобом фіксації у процесі здійснення слідчої дії. Судово-оперативна фотографія як спосіб фіксації під час розслідування застосовується у поєднанні з оформленням протоколу, схем і планів. Об'єктами судово-оперативної фотозйомки є: місцевість і приміщення, а також їх окремі ділянки, предмети, сліди, трупи, живі особи, окремі дії учасників слідчих (розшукових) дій та їх результати. Судово-оперативну фотозйомку здійснює слідчий, оперативний працівник органу дізнання або спеціаліст за допомогою фотографічної техніки, що входить до фотокомплекту слідчого.

Судово-дослідницька фотографія – це система спеціальних методів, прийомів і засобів, що застосовуються для одержання нових фактів при провадженні судових експертиз. Дослідження з використанням засобів і методів судової фотографії передбачає виявлення слабковидимих або зовсім невидимих за звичайних умов ознак, подібності або різниці між ними. Судово-дослідницьку фотографію іноді називають експертною, через те що її методи і засоби застосовують експерти під час своїх досліджень. Об'єктами судово-дослідницької фотографії є речові докази, які піддаються експертному дослідженню, порівняльні зразки та матеріали, що використовуються під час експертизи. Така фотографія здійснюється за особливих умов освітлення, проведенням зйомки в невидимих променях, зйомкою люмінесценції,

посиленням контрастів, із використанням розрізнення кольорів, методом мікрофотографії, дифузно-копіювальним методом.

У судово-оперативній фотографії найпоширенішим видом зйомки є **фотозйомка місця події**. До фотографічної фіксації місця події ставляться такі вимоги:

1) порядок фотозйомки та процедури огляду місця події є взаємопов'язаними;

2) фотозйомка повинна передувати іншим методам фіксації;

3) засоби і методи фотозйомки обираються залежно від ситуації огляду, для забезпечення повноти, всебічності та точності фіксації;

4) сукупність фотознімків повинна давати повне й чітке уявлення про обстановку злочину, його сліди і деталі;

5) до внесення якихось змін в обстановку необхідно сфотографувати загальний вигляд місця події і взаємне розташування об'єктів; окремі сліди і предмети спочатку фотографуються у тому вигляді, в якому вони були виявлені.

Розрізняють чотири види фотографічної зйомки на місці події: орієнтуючу, оглядову, вузлову і детальну. Цей розподіл певною мірою є умовним.

Орієнтуюча зйомка своїм завданням має фіксацію певного об'єкта або місця події разом із оточуючими його предметами, будівлями, місцевістю, тобто орієнтуючий знімок повинен містити зображення власне місця події на фоні оточуючих предметів чи місцевості.

Місце події слід фотографувати на фоні предметів, що можуть слугувати орієнтирами. Аби знімки були дійсно орієнтуючими, необхідно правильно вибрати напрямок і точку зйомки. Орієнтуюча зйомка провадиться звичайним або панорамним методом. Звичайна зйомка виконується ширококутовим або звичайним об'єктивом зі значної відстані.

У більшості випадків орієнтуючий знімок важко зробити на один кадр із невеличкої відстані. Для того щоб охопити місце події і прилеглу територію, використовують кругову або лінійну панораму.

Оглядова зйомка застосовується для фіксації загального вигляду місця події без оточуючих предметів. Аби зафіксувати взаємне розташування найважливіших об'єктів, відобразити їх специфіку, зйомку провадять із різних боків. Важливою вимогою щодо оглядових знімків є повнота зображення місця події.

Оглядовий знімок повинен бути зроблений із такої позиції, з якої можна було б із упевненістю розпізнати взаємне положення важливих об'єктів обстановки. Та частина простору, яка не може бути відтворена на зображенні з однієї позиції, є «сліпою зоною». Кожний поодинокий знімок має такі зони.

Особливістю оглядової зйомки є можливість фіксації тих самих предметів у кількох ракурсах. Якщо місце події має складну будову, вдаються до виготовлення кількох знімків, які доповнюють один одного, – оглядової серії. Така серія дає змогу скласти з отриманих знімків зображення деякого розгорнутого простору таким чином, що зображення на одному знімку є продовженням зображення на іншому. Оглядова серія може належати також до різних ізолюваних один від одного об'єктів. У тісних приміщеннях зйомку проводять панорамним методом або з використанням ширококутних об'єктивів.

Вузлова зйомка – це зйомка частин (вузлів) об'єкта. Вузол – це частина місця події, де виявлені сліди злочину. При такій зйомці великим планом фотографуються певні ділянки місця події, що мають важливе значення, та об'єкти, з якими були пов'язані дії злочинця. Так, у приміщенні, де вчинена крадіжка, це можуть бути зламані двері, пошкоджене вікно, розкриті сховища та ін. На місці вбивства об'єктом вузлової зйомки може бути труп зі слідами ушкоджень.

Кількість вузлів на місці події визначається слідчим і залежить від особливостей злочину та специфіки об'єктів на місці події.

Детальна зйомка – це зйомка окремих слідів, предметів, деталей обстановки місця події. Її завжди провадять масштабним способом: великим планом із масштабною лінійкою. Детальній зйомці піддаються насамперед предмети і сліди, які не можуть бути вилучені з місця події, швидко змінюють свої властивості або мають небезпеку їх ушкодження. При виборі ракурсу зйомки виходять із завдань – виявлення найважливіших, типових особливостей, що стосуються форми, розмірів, взаємного розташування частин, структури, а також розкриття криміналістичного значення предмета чи сліду.

Повна фотографічна фіксація обстановки місця події передбачає використання всіх розглянутих видів зйомки – орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної, які доповнюють одна одну та забезпечують ілюстративність і об'єктивне уявлення про місце події.

Фотографічна зйомка трупа має певні особливості. При фотографуванні трупа використовуються орієнтуюча, оглядова, вузлова і детальна зйомки. Фотозйомка трупа на місці його виявлення проводиться для фіксації його загального вигляду, пози і положення щодо навколишнього оточення, слідів і ушкоджень на тілі, одязі, наявності та розміщення трупних плям, синців.

Для фіксації загального вигляду, положення і пози труп на місці його виявлення фотографують у взаємозв'язку з навколишнім оточенням та ізолювано від нього. Труп з предметами обстановки навколо нього звичайно фотографують із двох бічних сторін. Фотозйомку щодо осі трупа бажано здійснювати під кутом 45 градусів. Не рекомендується без потреби робити знімки з боку ніг, особливо з близької відстані, та з боку голови.

Фотозйомка трупа призначена для фіксації його положення і пози. Зображенням трупа по можливості слід займати весь кадр. Для виготовлення знімків трупа у великому плані застосовується спосіб фотографування панорамою з точок, де оптична вісь.

Сліди і ушкодження фотографують спочатку так, щоб на знімку було видно, на якій частині тіла чи одягу вони знаходяться, а потім великим планом із масштабною лінійкою. Сліди крові треба фотографувати масштабною зйомкою. Особливо важливо зафіксувати локалізацію, напрямок патьоків крові, їх форму. При фотозйомці слідів і ушкоджень на трупі можуть використовуватися світлофільтри. Детальні знімки ран, синців, саден бажано фіксувати за допомогою кольорової фотографії, оскільки їх колір має істотне криміналістичне значення.

Фотографування слідів на місці їх виявлення використовується для фіксації місця їх знаходження, загального вигляду, стану, індивідуальних особливостей. Місце виявлення сліду фіксують зйомкою на фоні оточуючих об'єктів, потім окремо фіксується слід, а також його деталі та особливості. При фотозйомці слідів на місці події рекомендується така послідовність дій: спочатку фотографують предмет, на якому виявлені сліди, потім взаємне розташування слідів, і останнє – кожний слід окремо за методом великомасштабної зйомки.

Фотозйомка слідів рук на місці події може бути виконана різними способами. Так, окремі найбільш чіткі сліди пальців рук фотографують у натуральний розмір, використовуючи подовжувальні кільця. Чітко видимі забарвлені сліди на непрозорих поверхнях фотографують

за правилами репродукційної зйомки. Потожирові сліди на прозорому склі можна сфотографувати при проникаючому штучному освітленні, спрямованому під кутом до оптичної осі об'єктива. При цьому використовується «маска» із чорного паперу з отворами, повторюючими форму слідів.

При фотографічній зйомці слідів пальців рук слід правильно встановити освітлення, для чого використовуються настільні лампи, лампи спалаху або спеціальні освітлювачі. Фотокамера зазвичай встановлюється на спеціальний штатив.

Упізнавальна фотозйомка застосовується для фіксації зовнішності злочинців, з метою використання їх знімків у криміналістичному обліку, під час розшуку та ідентифікації, а також щодо невпізнаних трупів для обліку їх та встановлення осіб загиблих.

При *зйомці живих осіб* звичайно виготовляють три погрудних знімки з зображеннями в 1/7 натурального розміру: правий профіль, вид спереду (анфас) і з поворотом голови праворуч (лівий напівпрофіль). У повний комплект входить також четвертий знімок – вид спереду на повний зріст. Третій і четвертий знімки можна замінити одним – із зображенням людини на повний зріст із поворотом усього корпусу праворуч. На знімках у профіль і анфас людина повинна бути зображена без головного убору, шарфа, окулярів, на третьому знімку – в тому вигляді, у якому вона була затримана. Ретуш упізнавальних знімків не допускається.

Упізнавальна зйомка трупа має свої особливості. Спотворене обличчя трупа попередньо відновлюють і провадять його «туалет». Відновлення обличчя полягає в накладенні швів на рани, а «туалет» – у припудренні шкіри, підфарбуванні губ та ін. Обличчя трупа повинно бути сфотографоване до відновлення і «туалету», та після цього. Труп фотографується в тому ж одязі, в якому його виявили, а оголений труп прикривають шматком тканини.

Обличчя трупа слід фотографувати у фас, обидва профілі (лівий і правий), а також у 3/4 повороту обличчя. Перед зйомкою необхідно надати трупу певне положення, зручне для фотографування. Обличчя трупа фотографується з розплющеними очима.

Методи судово-оперативної фотографії різноманітні, але основними є панорамна, вимірювальна, стереоскопічна та репродукційна фотозйомки.

Панорамна фотозйомка полягає в суворому послідовному фотографуванні частин місцевості чи приміщення за горизонталлю чи вертикаллю, а також довгих, високих споруд і окремих великих об'єктів, що не вміщаються в один кадр великого плану. Потім з окремих зафіксованих частин складають одне загальне зображення, яке називається фотопанорамою. Розрізняють лінійну, кругову і ярусну панорами.

При лінійній панорамній зйомці камера переміщується по прямій лінії уздовж об'єкта, на однаковій відстані від нього. Кожний наступний кадр повинен частково перекривати зображення попереднього.

Кругова панорамна зйомка доцільна у тих випадках, коли необхідно зафіксувати з різних боків далеко розташовані об'єкти. Фотографування провадиться з однієї точки, а камеру після кожного кадру повертають навколо її вертикальної осі на певний кут. Фотоапарат рекомендується встановлювати на штатив, використовувати спеціальну головку з градуйованою шкалою. При зйомці необхідно забезпечувати часткове перекриття попереднього кадру. Частина попереднього кадру, що перекривається наступним, повинна становити 10–15 % його площі. Повна кругова панорама є зображенням місцевості по колу (360°).

На відміну від кругової, ярусна зйомка здійснюється поворотом фотокамери навколо її горизонтальної осі; застосовується для фіксації високих об'єктів. При цьому масштаб нижніх і верхніх кадрів буде різним внаслідок збільшення відстані до частини об'єкта, що знімається.

Для того щоб панорамний знімок мав високу якість, усі фрагменти повинні мати однакову щільність. Тому рекомендується фотографувати всі частини об'єкта в однакових умовах. Монтаж готових знімків у фотопанораму провадиться за деталями зображень, що збігаються. Знімки обрізають таким чином, щоб на панорамі одна й та сама деталь не була зображена двічі.

Панорамна зйомка може бути виконана фотокамерою загального призначення або панорамним фотоапаратом.

Вимірjuвальна зйомка призначена для одержання фотознімків, за якими можна визначити розміри сфотографованих об'єктів і відстані між ними. Така зйомка може бути виконана кількома способами: з масштабною лінійкою, зі стрічковим (глибинним) або квадратним масштабом.

Сутність масштабної зйомки полягає в тому, що об'єкт фотографується разом із масштабною лінійкою. Лінійка розміщується поруч

зі слідом або предметом, на рівні їх поверхонь. Масштабний знімок фіксує співвідношення предмета і лінійки у тому вигляді, яким воно було насправді, і не потребує будь-яких пояснень. При зйомці об'ємних предметів лінійку піднімають за допомогою підкладок до рівня площини, що фотографується. Оптична вісь об'єктива фотоапарата має бути перпендикулярна площині об'єкта і спрямована в його центр.

Вимірювальна зйомка зі стрічковим (глибинним) або квадратним масштабом (метрична зйомка) у слідчій практиці не одержала поширення через незручність розрахунків при зйомці. Проте її рекомендується застосовувати у тих випадках, коли при огляді місця події особливо важливе значення має фіксація відстаней між предметами в глибину і за фронтом.

Простим способом метричної фотографії є внесення в кадр, що знімається, шкали віддалень, тобто глибинного масштабу у вигляді стрічки з чіткими поділками. Фотоапарат встановлюється так, щоб напрямок його оптичної осі був паралельним підлозі приміщення (або поверхні місцевості). Глибинний масштаб розміщується на землі або на підлозі в напрямку від апарата, паралельно його оптичній осі. Нульова точка шкали розташовується точно під об'єктивом.

Стереоскопічна зйомка – це метод одержання знімків, який дає змогу повніше сприймати обсяг сфотографованих предметів. Об'єкт фотографується з двох різних точок, які відповідають позиції лівого і правого ока. Два знімки утворюють стереопару, яку розглядають через стереоскоп.

Використання стереоскопічної зйомки в слідчій практиці може бути корисним при фіксації місця події, обстановка якої являє собою складне накопичення значної кількості речей і предметів.

Репродукційна фотозйомка – це система прийомів фіксації площинних об'єктів. Вона застосовується для відтворення фотографічними способами плоских оригіналів (документів, фотознімків, креслень, схем, малюнків та ін.). При такому фотографуванні дотримуються правил масштабної зйомки, що забезпечує високу точність копії. У процесі репродукційної зйомки необхідно: а) рівномірно освітлювати всю поверхню об'єкта; б) забезпечити паралельність взаємного розташування негативного матеріалу і об'єкта; в) оптична вісь об'єктива повинна проходити через центр об'єкта.

Судово-дослідницька фотографія застосовується під час проведення експертних досліджень. Спеціальні методи фотозйомки в лабораторних

умовах (мікрофотографічне дослідження, фотографічна зміна контрастів, кольороподіл і кольорова трансформація, фотозйомка в невидимих променях спектра та ін.) розширюють пізнавальні можливості людини та дозволяють виявляти нові ознаки і властивості об'єктів, які неможливо побачити при звичайному візуальному сприйнятті.

Фотографічна зміна контрастів широко застосовується при техніко-криміналістичному дослідженні документів. При цьому використовуються: ефект контрасту за яскравістю (у одноколірних об'єктів за світлістю, що виникає в результаті неоднакового відбиття світла або нерівномірності освітлення), ефект контрасту за кольором (відмінності об'єктів чи їх частин за кольором), тінювий контраст (виникає за рахунок тіней, які утворюються від нерівностей поверхні об'єкта).

Кольороподіл – це процес збільшення кольорового контрасту шляхом дослідження або фотографування об'єкта крізь спеціальний світлофільтр.

Кольорова трансформація – це посилення кольорового контрасту шляхом передачі на фотознімку одних кольорів іншими, більш насиченими.

Виявлення невидимих об'єктів може бути здійснено шляхом фотографування з використанням мікроскопа. *Мікрофотографія* – це фотозйомка, що застосовується для виявлення мікроструктури і мікрорельєфу досліджуваних об'єктів. Мікрофотозйомка зі значним збільшенням провадиться звичайним фотоапаратом, мікрофотонасадкою, мікрофотокамерою.

В експертній практиці використовуються методи фотозйомки в невидимих променях спектра. Позитивний результат дає фотозйомка в інфрачервоних, ультрафіолетових чи рентгенівських променях.

Фотографування в інфрачервоних променях – це фотозйомка об'єкта, який освітлюється тепловими променями. Об'єкт оснащується інфрачервоним фільтром, а об'єкт освітлюється електролампами розжарювання. Використовується з метою дослідження документів.

Фотографування в ультрафіолетових променях – метод, заснований на дії ультрафіолетових променів, відбитих від об'єкта зйомки. Для збудження люмінесценції об'єкт освітлюють ультрафіолетовим світлом ртутно-кварцевої лампи. За допомогою такої фотозйомки відновлюють витравлені, вицвілі або написані «симпатичними» чорнилами тексти.

Фотографування в рентгенівських променях – метод отримання тіньового зображення за рахунок дії на фотоматеріал рентгенівських променів, які пройшли крізь сфотографований об'єкт. Застосовується для вивчення внутрішньої будови частин вогнепальної зброї, замків, пошуку захованих предметів, читання деяких текстів.

Застосування відеозапису при виконанні тих або інших слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій дозволяє забезпечити більшу повноту, всебічність і об'єктивність при розслідуванні злочинів. Важливим досягненням відеозапису є те, що з її допомогою можлива фіксація як звукової, так і зорової інформації, а також емоційного стану певних осіб.

За необхідності відеозапис може бути продемонстрований у судовому засіданні. Необхідно звернути увагу на особливості процесуального оформлення фотозйомки і відеозапису при виконанні слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 104–107 КПК України).

Тема 3. Криміналістичне дослідження слідів (трасологія)

Основні положення трасології. Класифікація слідів. Система трасології
Криміналістичне дослідження слідів людини

Криміналістичне дослідження слідів знарядь та інструментів
(механоскопія)

Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів (транспортна трасологія)

Криміналістичне дослідження слідів-предметів і слідів-речовин

Частину криміналістичної техніки, присвячену вивченню слідів, прийнято називати трасологією, тобто вченням про сліди (фр. *la trase* – слід, грец., *logos* – вчення).

Слово «слід» неоднозначно, найчастіше воно вживається в значенні матеріально фіксованого відображення (відбитка) одного предмета на іншому, виникаючого в результаті контакту між ними. Прикладом можуть бути відбитки підшви взуття на землі або снігу, відбитки пальців на склі, папері тощо.

У широкому значенні «слід» визначають також як залишок або ознаку якого-небудь явища, події, зміни, що сталися внаслідок злочину в обстановці місця події. При розслідуванні й розкритті злочинів

мають значення сліди як у вузькому, так і широкому їх розумінні, якщо вони причинно пов'язані з подією досліджуваного злочину.

У широкому розумінні відрізняють сліди двох видів: матеріально фіксовані та ідеальні (чутливо-наглядне фіксування об'єкта у пам'яті людини. Останні сліди використовуються у кримінальному провадженні за допомогою впізнання (ст. 228–232 КПК).

У вузькому розумінні сліди використовуються трасологією. Такі сліди утворюються в результаті механічної взаємодії об'єктів.

У криміналістиці встановилося розуміння трасології як частини криміналістичної техніки, що вивчає сліди як матеріально фіксовані відображення зовнішньої форми матеріальних об'єктів внаслідок їх взаємодії.

У її зміст входить вивчення закономірностей і механізму утворення слідів, способу їх виявлення, збереження, фіксації, вилучення і дослідження.

У трасології сліди класифікуються за різними підставами.

Сліди можуть бути класифіковані в межах трьох груп: сліди-відображення; сліди-предмети; сліди-речовини.

Залежно від роду слідоутворюючих об'єктів виділяють сліди людини, сліди тварин, сліди предметів. Щодо конкретних слідоутворюючих об'єктів, то найчастіше трапляються сліди рук, ніг, зубів, транспортних засобів, знарядь злому та інструментів.

Залежно від механізму утворення слідів розрізняють сліди: об'ємні та поверхневі, статичні й динамічні, локальні та периферичні.

Об'ємні (вдавлені) сліди відображають зовнішню будову слідоутворюючого об'єкта в об'ємі, тобто у всіх трьох його вимірах – за довжиною, шириною і глибиною. Вони виникають від вдавлення слідоутворюючого об'єкта у податливу слідосприймаючу поверхню, яка при цьому деформується. Часто об'ємні сліди утворюються на слідосприймаючій поверхні (наприклад, ґрунті, деревині, пластиліні, замазці) в результаті натискання або удару (сліди взуття на снігу, сліди пальців рук на пластиліні та ін.). Об'ємний слід дає змогу уявити зовнішню будову та окремі елементи слідоутворюючого об'єкта. Якість сліду залежить від властивостей речовини слідосприймаючої поверхні, сили і напрямку натискання (удару), інших умов слідоутворення.

Поверхневі (площинні) сліди виникають у результаті змін, що відбуваються на поверхні слідосприймаючого об'єкта (за двома

вимірами – довжиною і шириною). Обидва об'єкти, що беруть участь у слідоутворенні, за твердістю приблизно однакові. До поверхневих слідів можуть належати, наприклад, сліди пальців рук на поверхні меблів, сліди босих ніг на паркетній підлозі, сліди протектора транспортного засобу на асфальті.

Поверхневі сліди звичайно поділяють на два види: сліди нашарування і сліди відшарування. *Сліди нашарування* формуються внаслідок накладення на слідосприймаючий об'єкт речовини, яка має на собі слідоутворюючий об'єкт (потожирові сліди пальців рук, сліди, залишені забрудненою підошвою взуття та ін.). *Сліди відшарування* формуються з речовини, частки якої відокремлюються від слідосприймаючого об'єкта і залишаються на слідоутворюючому об'єкті (наприклад, сліди пальців рук, утворені на вкритій порошком або свіжопофарбованій поверхні).

Поверхневі сліди можуть бути видимими і невидимими. *Видимі сліди* – це такі, які можна виявити шляхом безпосереднього зорового сприйняття, а *невидимі* – відшукання і сприйняття яких передбачає застосування спеціальних засобів або пристосувань.

Залежно від стану об'єктів на момент слідоутворення виникають статичні або динамічні сліди.

Статичні сліди виникають під час механічного тиснення слідоутворюючого об'єкта на слідосприймаючий, а останній здатен відтворити контактуючу частину слідоутворюючого об'єкту. У більшості випадків такі сліди зберігають зовнішні ознаки слідоутворюючого об'єкта, відображають його без істотних перекручувань, тому їх називають також відтисками. Типовими прикладами статичного сліду є відбиток пальця руки з відображенням папіярного візерунка на стакані, який людина тримала в руці, відбиток підошви взуття на ґрунті. Різновидом статичних слідів є сліди кочення, які утворюються при прокатуванні слідоутворюючого об'єкта по слідосприймаючому (наприклад, слід протектора транспортного засобу, утворений при поступально-обертальному русі по поверхні ґрунтового шляху та інш.).

Динамічні сліди виникають у результаті самого руху одного або обох контактуючих об'єктів під час слідоутворення. Кожна точка утворюючої поверхні об'єкта залишає слід у вигляді лінії (траси). До динамічних належать сліди розрубів, розпили, ковзання, свердління, різання, тертя, проколу, відкусу тощо.

Залежно від місця, на якому відбулися зміни слідосприймаючого об'єкта, вирізняють локальні та периферичні сліди.

Локальні сліди виникають у межах контакту взаємодіючих об'єктів (наприклад, слід босої ноги в межах контакту з поверхнею дерев'яної підлоги). Навколо локального сліду поверхня слідосприймаючого об'єкта залишається незмінною.

Периферичні сліди виникають за межами контактної взаємодії слідоутворюючого і слідосприймаючого об'єктів (наприклад, слід від забрудненого борошном (цементом, пилом) верху взуття, утворений «на периферії», навколо взуття, за межами підошви).

У криміналістиці переважно вивчаються сліди механічної дії, як найбільш поширені об'єкти трасологічного дослідження.

Із всіх слідів, що залишає людина, сліди пальців рук мають особливо велике криміналістичне значення, бо за їх допомогою можна не тільки ідентифікувати людину, судити про кількість осіб, що перебували на місці злочину, но іноді також про їх вік і професію, завдяки чому полегшується пошук злочинців.

Шкіра людини складається із двох шарів. Зовнішній шар називається епідермісом, а інший, більше глибокий, – дермою. Поверхня дерми, що прилягає до епідермісу, утворює численні виступи – так звані дермальні сосочки. На великій частині тіла сосочки розташовуються безладно, а на долонних поверхнях кистей рук і на підошовних поверхнях ступень ніг дермальні сосочки складаються в ряди. Складки, видимі на поверхні шкіри неозброєним оком, називають папілярними лініями, вони відокремлюються одна від однієї неглибокими борозенками. Папілярні лінії, особливо на долонних поверхнях ногтевих (кінцевих) фаланг пальців кисті, утворюють різні візерунки, названі папілярними.

На різних ділянках долонної поверхні папілярні лінії утворюють різні за складністю візерунки. Більшість узорів на нігтьових фалангах пальців складається з трьох потоків папілярних ліній: а) внутрішній малюнок у вигляді петель, кругів, завитків чи інших фігур; б) верхній потік зовнішнього малюнку; в) нижній потік зовнішнього малюнку; г) дельта – місце зближення чи з'єднання всіх трьох груп папілярних ліній.

Папілярні візерунки на нігтьових фалангах пальців рук поділяються на три основних типи: дугові, петльові та завиткові. Якщо

візерунки за своєю будовою не належать до жодного з основних типів, то це атипові (аномальні) візерунки.

Дугові папілярні візерунки є найпростішими за своєю будовою і складаються з одного-двох потоків папілярних ліній, які беруть початок біля одного бічного краю пальця та продовжуються до другого, утворюючи в середній частині візерунка дугоподібні фігури. Дугові візерунки поділяються на два види: прості дугові візерунки і дугові візерунки із зародковим внутрішнім малюнком – шатрові чи ялинкообразні.

Дугові візерунки становлять близько 5 % від загальної кількості пальцевих візерунків.

Петльові папілярні візерунки мають не менше трьох потоків ліній і одну дельту, а в їхньому внутрішньому малюнку є хоча б одна папілярна лінія, що утворює вільну петлю. Петльові візерунки поділяються на ульнарні (основи петель звернені до мізинця), тому вони звуться мізинцевими петлями, і радіальні (основи петель звернені до великого пальця), тому вони звуться великопальцевими петлями. Розрізняють такі види петльових візерунків, як прості, половинчасті, замкнуті, вигнуті, рівнобіжні, зустрічні.

Петльові візерунки становлять близько 65 % від загальної кількості пальцевих візерунків.

Завиткові папілярні візерунки найскладніші за будовою, їх внутрішній малюнок має хоча б одне коло, повний оберт спіралі або дві-три системи петель, голівки яких огинають одна одну, або хоча б одне півколо, опуклість якого звернена до основи візерунка. Завиткові візерунки мають не менш двох дельт (іноді три-чотири). Завиткові візерунки поділяються на кругові, спіралеподібні, неповні зі складною будовою внутрішнього малюнка.

Завиткові візерунки становлять близько 30 % від загальної кількості візерунків.

Способи виявлення слідів рук. При пошуках слідів рук на місці події необхідно уявляти, до яких предметів міг торкатися злочинець. Виявлення об'ємних і забарвлених слідів не викликає значних труднощів. Поверхневі сліди рук виявляють:

- 1) оглядом у косопадаючих променях;
- 2) оглядом в проникаючому світлі (якщо об'єкт огляду прозорий);
- 3) обробкою поверхні дактилоскопічними порошками (фізичні способи);

- 4) окурюванням парами йоду;
- 5) використанням хімічних реактивів (розчинів азотнокислого срібла, нінгідрину та алоксану).

Об'ємні сліди виявляють візуальним оглядом.

Фізичні способи виявлення слідів рук засновані на здатності потожирового сліду утримувати частки іншої речовини (порошка). Існує загальне правило про те, що слідчий або спеціаліст повинні уникати застосування порошоків з метою виявлення слідів на місці події: краще не використовувати ніяких порошоків, а вилучати предмети чи їх частки разом з виявленими слідами. Якщо немає іншої можливості у виявленні та вилученні слідів рук, то виникає потреба в їхньому копіюванні на дактилоскопічну чи липку плівку.

Дактилоскопічні порошки – це порошки, які використовуються для виявлення невидимих або слабковидимих потожирових слідів рук (двооксид титану, основний вуглекислий свинець, бронзовий порошок, порошки алюмінію та заліза, сажа, графіт). Серед них розрізняють магнітні та немагнітні дактилоскопічні порошки; прості та складні. Найбільш відомі такі магнітні порошки, як «Агат», «Сапфір», «Рубін», «Малахіт», «Топаз» та ін. Існують універсальні суміші порошоків, що придатні для забарвлення слідів на різних поверхнях (темна суміш: родамін – 3 %, оксид кобальту – 60 %, живиця – 37 %; світла суміш: оксид цинку (оброблений спиртовим розчином оксихінолу) – 3 %, оксид свинцю – 60 %, живиця – 37 %). Принцип використання порошоків полягає в тому, що потожирові виділення на відбитках пальців рук тривалий час залишаються зволженими, тому до них прилипають часточки порошоків. Слід на темній поверхні забарвлюють світлим порошком, а на світлій – темним.

До способів виявлення слідів рук належить також обробка поверхні об'єкта парами йоду. Окурювання парами йоду не знищує слідів і не виключає у разі невдачі застосування інших методів. Сліди забарвлюють парами йоду за допомогою йодної трубки (складається з гумової груші, безпосередньо йодної трубки і скляної лійки). Таким способом виявляють сліди рук на найрізноманітніших поверхнях: папері, картоні, дереві, пластмасі, лакованих меблях. Однак сліди, що виявлені за допомогою парів йоду, швидко знебарвлюються. Пари йоду не стійкі, швидко випаровуються (протягом 10–15 хв). Забарвлені парами йоду сліди фіксують фотографуванням, а в деяких випадках закріплюють на поверхні розчином крохмалю або порошком заліза.

Хімічні способи засновані на взаємодії деяких складових частин потожирової речовини з певними реактивами: хімічні реактиви вступають в реакцію з амінокислотами поту і забарвлюють сліди рук. Найбільшого поширення отримали такі хімічні реактиви, як водний розчин азотнокислого срібла (5–10 %), розчин нінгідрину (0,2–2 %) або алоксану в ацетоні (1 %), розчин бензидину в перекису водню (у 100 см³ етилового спирту розчиняється 0,25 г бензидину). Робота з хімічними реактивами проводиться в лабораторних умовах.

Способи фіксації слідів рук: 1) опис у протоколі; 2) фотографування; 3) копіювання слідів.

Сліди ніг і взуття – це відбитки морфологічних особливостей стоп босих ніг, стоп в шкарпетках або панчохах чи взутті. Сліди ніг поділяються на об'ємні (утворюються на поверхні м'якого ґрунту, снігу) і поверхневі (видимі, невидимі), статичні та динамічні. Об'єктом трасологічного дослідження можуть бути усі види слідів ніг людини.

Сліди босої ноги бувають об'ємні й поверхневі; в них виділяють пальці, плюсову частину, звід і п'ятку. На поверхні ступні розташовані папілярні лінії, які утворюють певні візерунки. Сліди босої ноги виявляються і володіють якостями, аналогічними слідам папілярних візерунків долонної поверхні кістей рук людини.

На місці події може бути виявлено *одиначний слід* або кілька послідовно залишених слідів ніг чи взуття. *Доріжка слідів ніг* – це група слідів ніг людини, яка складається з кількох (три і більше) послідовно розташованих відбитків.

Елементи доріжки слідів ніг: лінія напрямку руху; лінія ходьби; довжина правого та лівого кроків; ширина кроку; кут розгортання стопи. Доріжка слідів ніг має діагностичне значення (дає змогу зробити висновок про напрямок, швидкість і характер пересування, зріст, стать, фізичний стан і приблизний вік, фізичні вади).

Способи фіксації слідів ніг (взуття): 1) опис у протоколі; 2) фотографування; 3) копіювання; 4) виготовлення зліпків (із гіпсу, пасти «К», «СКТН», сірки, парафіну); 5) складання схем і замальовок.

У протоколі слідчого огляду слід зазначити: місце і час виявлення слідів; на якій поверхні вони виявлені (пісок, глина, сніг, асфальт тощо); вид сліду (об'ємний, поверхневий); форма (сліди черевиків, чобіт, босої ноги); розміри сліду; індивідуальні особливості підошви;

дані вимірів елементів доріжки слідів; спосіб виявлення і фіксації сліду; спосіб вилучення сліду та його упаковка.

Сліди ніг (взуття) фотографуються за правилами масштабної зйомки. Об'ємні сліди ніг на снігу фотографують із жовтим або жовтогарячим світлофільтром і з блендою. Доріжка слідів фотографується панорамним способом.

Під час огляду одиночного сліду взуття підлягають вимірюванню такі параметри: 1) довжина сліду; 2) довжина і ширина підметки; 3) довжина і ширина проміжної частини; 4) довжина і ширина підбора.

Завжди необхідно намагатися вилучити слід в натурі. Якщо це неможливо, вдаються до копіювання слідів ніг.

Після фотографування та опису в протоколі слідів з них виготовляються зліпки, використовуючи при цьому гіпс, парафін, сірку, полімерні матеріали.

Порядок виготовлення гіпсового зліпка: із сліду видаляють пінцетом сторонні предмети (якщо в сліді є вода, вона видаляється бумажною або серветкою); готують арматуру для каркаса (за довжиною і шириною) і бирку; готують розчин гіпсової маси; заповнюють слід насипним, наливним або комбінованим способом; після затвердіння зліпка його видаляють і промивають проточною водою.

Наливний спосіб. У посуд із водою невеличкими дозами насипають сухий гіпс, швидко рівномірно перемішуючи до утворення «сметано-подібної» маси. Заливають у слід гіпсову масу на 10–15 мм, розміщують арматуру, потім виливають іншу частину гіпсового розчину. Для виготовлення одного зліпка необхідно мати 0,5 л води і 0,5–0,7 кг медичного гіпсу.

Якщо сліди взуття залишені на снігу, рекомендується застосовувати комбінований спосіб. Слід покривають тонким шаром сухого гіпсу, а потім заливають гіпсовим розчином з охолодженою водою. У цьому випадку розчин повинен мати температуру повітря, а при дуже низькій температурі розчин гіпсу роблять на антифризі (суміш води зі спиртом).

Якщо сліди взуття залишені на сипучому ґрунті, їх попередньо укріплюють лаком для волосся, колодієм, розпиляючи їх пультелізатором угору над слідом, через декілька хвилин виготовляють зліпок.

Якщо слід покритий водою, рекомендується застосовувати насипний спосіб. Для цього в слід насипають на 2–2,5 мм сухого гіпсу,

кладуть арматуру, поверх знову насипають стільки ж гіпсу і крізь зволожену марлю ллють воду, поки вона не буде на його поверхні.

Поверхневі сліди-нашарування копіюють на глянцевої фотопіпр чи дактилопівку, а на нерівних поверхнях копії виготовляють за допомогою полімерних матеріалів – паст «К», «У-4», «СКТН-1».

Сліди знарядь злочину – це сліди, залишені різними засобами, які використовувалися злочинцем для відкриття сховищ і руйнування перепон. Сліди знарядь злочину поділяють на такі види: сліди натискання, сліди ковзання (тертя), сліди різання, розпилу, розрубу і свердління. Залежно від умов слідоутворення вони можуть бути об'ємними та поверхневими, статичними і динамічними. Сліди знарядь злочину та інструментів виявляють на зламаних вікнах, дверях, проламаних підлогах або стелях, на замикаючих пристроях.

Знаряддя злочину – це будь-який твердий предмет (металевий прут, лом, труба, сокира тощо), який може бути використаний для подолання перешкод. Зазвичай застосовується різний столярський або слюсарський інструмент, металеві предмети. До особливої групи знарядь злочину належать спеціально виготовлені у злочинних цілях інструменти та пристрої: «гусяча лапа», «рак», «фомка», «відмички» та ін.

Виявлені на місці події знаряддя злочину підлягають ретельному огляду. Фіксація слідів здійснюється фотографуванням за правилами масштабної зйомки та загальними правилами в протоколі слідчого огляду, де відображається, що зламано, з якого матеріалу виготовлено цей об'єкт, де він розташований, які на ньому пошкодження, їх розміри, контур, форма, механізм утворення, вид слідів, наявність в них сторонніх речовин тощо.

Способи фіксації слідів знарядь злочину: 1) опис у протоколі; 2) фотографування; 3) виготовлення схем; 4) виготовлення зліпків.

Для виготовлення зліпків використовуються різні матеріали: пластик, гіпс, синтетичні матеріали – пасти «К», «У-4», «СКТН-1», зуболікарські зліпочні маси (стіракрил, стенс, дентол, тіодент). Виготовлені зліпки слід упакувати та опечатати.

Дослідження слідів знарядь злочину та інструментів дає змогу з'ясувати механізм злочину, навички злочинця, встановити групову належність знаряддя, яке було застосовано, або ідентифікувати його.

Сліди транспортних засобів – це сліди, які відображають зовнішню будову частин транспортного засобу: сліди-відображення (сліди коліс,

гусениць на ґрунті); предмети, що відокремилися від транспортного засобу (частки фарного скла); речовини (плями мастила).

Колісний і гусеничний транспорт залишає сліди статичного походження – сліди кочення, а під час різкого гальмування утворюються сліди динамічного походження – сліди гальмування. Такі сліди залишаються у вигляді відбитків протектора. Вони можуть бути об'ємними (на снігу, глині, іншому ґрунті) і поверхневими (на асфальті).

За слідами транспортного засобу можна визначити: групову належність (тип, марку, модель); ототожнити транспортний засіб або його частину; встановити деякі обставини розслідуваної події (напрямок руху, довжину шляху гальмування, швидкість гальмування, механізм і характер ушкоджень та ін.). Вивчення слідів дозволяє встановити: колію (відстань між середніми лініями слідів колес, встановлених на одній осі), базу (відстань між передньою та задньою осями), кількість осей та колес, ширину бігової доріжки, довжину кола колес.

Способи фіксації слідів транспортних засобів: 1) опис у протоколі; 2) фотографування; 3) виготовлення схем, замальовок; 4) копіювання; 5) виготовлення зіпків.

Слід підкреслити, що вид слідів транспортного засобу залежить від механізму дорожньо-транспортної події (зіткнення транспортних засобів, наїзд на людину, на перешкоду, перекидання транспортного засобу). Такі з них, як сліди ходової частини засоба, вм'ятини, подряпини, уламки скла фари часто бувають об'єктами трасо логічного дослідження з метою вирішення діагностичних та ідентифікаційних питань у кримінальному провадженні.

Тема 4. Криміналістичне дослідження ознак людини

Поняття криміналістичної габітології, її сутність і завдання

Класифікація елементів зовнішності людини та їх ознак

Збирання інформації про зовнішність людини та її використання в розслідуванні злочинів

Поняття мікрооб'єктів і їх класифікація

Криміналістична одорологія

Габітологія – галузь криміналістичної техніки, що включає систему теоретичних положень про зовнішні ознаки людини та сукупність

методів і науково-технічних засобів, які забезпечують збирання, дослідження і використання цих ознак для ототожнення особи. Науковою основою габітології є дані анатомії, антропології, біології.

Ідентифікація людини за ознаками зовнішності являє собою встановлення тотожності або відмінності конкретної особи в оперативно-розшукових або кримінально-процесуальних цілях. Така ідентифікація можлива через індивідуальність зовнішнього вигляду людини та відносну його незмінність (стійкість).

Ідентифікованою за ознаками зовнішності є особа, яка перевіряється (розшукувана особа). Це може бути підозрюваний, підсудний, засуджений. Ідентифікуючими об'єктами виступають:

1) мисленнєвий образ зовнішнього вигляду, який зафіксований у пам'яті свідка, потерпілого, іншої особи; при цьому ототожнення здійснюється шляхом пред'явлення для впізнання;

2) матеріальна фіксація зовнішнього вигляду людини на фотознімку або відеоплівці;

3) словесний опис зовнішності людини з використанням спеціальної термінології (наприклад, у криміналістичному обліку розшукуваної особи) чи в довільній формі (під час допиту потерпілого);

4) останки людини (труп, частини розчленованого трупа, череп).

Форми ототожнення людини за ознаками зовнішності: 1) впізнання; 2) оперативне узнавання; 3) експертна ідентифікація.

У криміналістиці вирізняють також *види ідентифікації людини за ознаками зовнішності:*

1) ідентифікація людини шляхом пред'явлення її для впізнання (можуть бути пред'явлені живі особи, труп або його частини, їх фотозображення);

2) ідентифікація людини шляхом безпосереднього зіставлення зовнішності з фото- чи ізопортретом (комбінованим портретом);

3) ідентифікація людини шляхом безпосереднього зіставлення її зовнішності зі «словесним портретом»;

4) ідентифікація людини шляхом зіставлення «словесного портрета» з фотозображенням;

5) відновлення обличчя загиблого за черепом (скульптурна реконструкція портрета);

6) експертне ототожнення людини за фотознімками (фотопортретна ідентифікаційна експертиза).

Ідентифікація людини за ознаками зовнішності здійснюється:

- 1) за матеріально-фіксованими зображеннями (фотознімками, відеозаписом живих осіб і трупів; за трупами і кістковими останками; наприклад, відновлення вигляду загиблого за черепом із застосуванням методу професора М. М. Герасимова);
- 2) за уявними образами (за ідеальними слідами);
- 3) за описом прикмет.

На сьогодні здебільшого використовується *комп'ютерний фоторобот* – найсучасніший метод формування суб'єктивного портрета розшукуваної особи; являє собою використання комп'ютерної програми та засобів комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів потерпілих або очевидців.

Головними принципами словесного портрета є повнота і систематичність опису. Принцип повноти полягає в докладному описі зовнішньої анатомії, функціональних ознак (постава, хода, жестикуляція, міміка, мовлення, манера поведінки) і одягу. Принцип систематичності означає: 1) певну черговість опису окремих груп зовнішніх ознак; 2) послідовність опису кожної групи зовнішніх ознак за правилом «від загального – до окремого», «зверху донизу»; 3) обов'язкове використання спеціальної термінології.

Словесний портрет використовується для: 1) розшуку невідомих злочинців за їх прикметами; 2) розшуку осіб, які переховуються від слідства і суду, втекли з місць позбавлення волі; 3) розшуку безвісти зниклих осіб; 4) встановлення загиблих осіб за неупізнаними трупами; 5) перевірки осіб, заарештованих на слідстві, у суді, у місцях виконання покарань; 6) проведення впізнання живих осіб і трупів; 7) проведення огляду; 8) експертизи фотозображень з метою ототожнення особи; 9) перевірки документів, що посвідчують особу; 10) проведення оперативно-розшукових заходів.

Всі ознаки зовнішності поділяють на групи: *анатомічні статичні* (характеризують зовнішню будову тіла людини: зріст, статура, форму голови, риси обличчя тощо); *функціональні динамічні* (рухові, мовні та інші функції, які виявляються зовнішньо, у тому числі поведінки: хода, постава, жестикуляція, міміка, голос, звички та ін.)

Особливі прикмети – це відмітні особливості, які мають цінність для ідентифікації людини за ознаками зовнішності (татуювання, родимки, шрами). Особливі прикмети, які легко доступні

спостереженню і звертають на себе увагу, дуже помітні, впадають в очі, називаються *разючими прикметами*.

До особливих прикмет належать татуювання – наколоті особливою фарбою візерунки на тілі, додаткові ознаки – прикмети одягу, взуття та інших предметів, що носилися постійно.

Дані зовнішності людини, що підлягають опису. При характеристиці загальнофізичних зовнішніх даних описуються стать (чоловіча, жіноча) та вік (визначається за документами, на вигляд або шляхом освідування). Демографічні дані охоплюють відомості про расу, національність, народність, етнічну групу. При характеристиці анатомічних даних використовуються такі показники, як розміри, контури (форма), положення, колір. Розміри вказуються зазвичай не в абсолютних цифрах, а щодо інших частин (деталей) тіла і передаються через такі поняття, як малий, середній, великий; низький, середній, високий; довгий, середній, короткий; вузький, середній, широкий; глибокий, середній, дрібний; товстий, середній, тонкий. Контур описується за подібністю з геометричними фігурами, а форма – щодо форм поверхні (або за аналогією з загальновідомими предметами).

Суттєва роль в ідентифікації особи належить портретно-криміналістичній (фотопортретній) експертизі. Предметом її дослідження є розпізнавання (діагностика) і встановлення тотожності особи за портретним зображенням. Портретно-криміналістична експертиза поділяється на такі види:

1) експертиза зображень людей за фотопортретами з метою встановлення, чи не зображено на двох (або більше) фотознімках одна й та сама особа;

2) експертиза невпізаного трупа (фотознімки якого представлені) та фотопортрета живої особи для встановлення особи трупа;

3) експертиза прижиттєвих фотографій безвісти зниклої людини та черепа трупа для встановлення, чи міг виявлений череп належати даній особі;

4) експертиза посмертної маски невідомої людини і прижиттєвих фотозображень безвісти зниклого з метою впізнання трупа.

Ідентифікованим об'єктом портретно-криміналістичної експертизи є конкретна особа, тотожність якої встановлюється. Ідентифікуючими об'єктами можуть бути зображення обличчя на фотознімках, відеокадрах, рентгенівських знімках або череп.

Типовими питаннями, які вирішує портретно-криміналістична експертиза, є такі: одна чи різні особи зображені на фотографіях, на фотознімку і рентгенознімку; одному чи різним людям належать обличчя, які зображені на представлених фотознімках; чи не належав череп, представлений на дослідження, людині, яка зображена на фотознімках; в одному чи різному віці сфотографована людина на представлених знімках, який знімок є більш раннім; чи одна й та сама особа чи різні особи представлені на відеокадрах тощо.

Слідова картина багатьох злочинів містить у собі запахові сліди, що несуть значний обсяг криміналістичної інформації, необхідної для встановлення осіб, причетних до злочину, способу, механізму, обстановки його здійснення. У практиці розслідування злочинів по запахових слідах часто виявляються й розпізнаються продукти таких процесів, як горіння (на місці пожежі, вибуху, стрілянини з вогнепальної зброї), гниття (на місці знаходження трупів), шумування (на місці зберігання неякісних продуктів харчування), а також присутність (або присутність раніше) всіляких речовин: лікарських, парфумерних, лакофарбових, пально-мастильних, вибухових, отруйних й багато інших. Суб'єктами сприйняття запахів при вчиненні злочину можуть бути сам злочинець, потерпілі, свідки, про що вони можуть давати показання на допиті. При проведенні таких слідчих (розшукових) дій, як огляд (місця події, трупа й інших об'єктів), обшук, слідчий експеримент, суб'єктами сприйняття запахових слідів стають сам слідчий і їхні учасники (зрозумілі й ін.). Факт відчуття ними тих або інших запахів, їхньої інтенсивності (чинності, ступеня концентрації) відображається в протоколах відповідних слідчих дій. Однак нюхові можливості людини досить обмежені, і наведені приклади не вичерпують можливостей використання запахової інформації в криміналістиці. Розширення цих можливостей, пов'язане з використанням і створенням інших детекторів запаху, зажадало спеціальних науково-практичних криміналістичних досліджень.

Розділ криміналістики, у рамках якого розробляються способи виявлення, фіксації (консервації) і дослідження запахових слідів, одержав назву **криміналістичної одорології**. Науковими основами криміналістичної одорології є сучасні досягнення науки про запахи, похідні від досліджень в області хімії, біології, фізіології, біоніки, кінології й інших наук.

Запах у криміналістиці розглядається як своєрідний невидимий слід у вигляді часток (молекул), виділюваних у навколишнє середовище предметами й речовинами – носіями запаху. Серед багатьох властивостей запаху криміналісти відзначають, у першу чергу, ті, які обумовлюють механізм утворення запахових слідів і повинні бути враховані при їхньому виявленні, фіксації й вилученні. Це такі властивості, як летючість – здатність речовини переходити в газоподібний стан, адсорбція – здатність молекул бути поглиненими поверхневою верствою іншої речовини (адсорбенту) і дифузія – взаємопроникнення молекул однієї речовини в інше, а також безперервність процесу утворення, тобто утворення молекул запахової речовини доти, поки існує їхнє джерело.

Особливе значення в криміналістиці має **запах людини**. Індивідуальність запаху людини як результат життєдіяльності організму генетично обумовлена роботою видільних систем й дозволяє ідентифікувати його шляхом застосування біодетектора запаху – собаки, що має від природи високорозвинений нюховий аналізатор і спеціальне тренування.

Людина як джерело запаху залишає запахові сліди на предметах, з якими фізично контактує тривалий час – головних уборах, одязі, взутті, оббивці сидінь, предметах особистого користування (бритва, гребінець, окуляри, гаманець, сумки й т.п.); на предметах, з якими має відносно короткочасний контакт – знаряддях злочину, предметах матеріальної обстановки місця його перебування, транспортному засобі, ґрунті, снігу й т.д. Всі ці предмети є носіями запаху людини, тому що втримують на собі пахучі виділення його поту. Інформацію про запах людини несуть і його кров, волосся, частки нігтів. При сприятливих умовах довгостроково, що носилися предмети, одягу, недокурки сигарет зберігають запах кілька місяців; предмети, що перебували в контакті з тілом людини не менш напівгодини, – до 60 годин, сліди ніг – від 10 до 24 годин. Тому запахові сліди людини можуть бути використані як при розкритті злочину по «гарячих слідах», так і через тривалий час після його здійснення. Сама людина адаптована до власного запаху й не відчуває його, що утрудняє навмисне знищення запахових слідів.

На схоронність запахових слідів впливає цілий ряд факторів, які варто враховувати в ході їхнього виявлення й вилучення, здійснюваного

в рамках окремих слідчих дій (огляду, обшуку й ін.) з дотриманням відповідних процесуальних вимог. Висока температура повітря, низька вологість, дощ, переміщення повітряних потоків (вітер, протяг) сприяють швидкому зникненню запахових речовин. Слідчий, приступаючи до огляду місця події або інших слідчих дій, повинен вжити заходів по збереженню запахових слідів, по можливості усунувши або послабивши вплив негативних факторів, і повністю виключити невинуватий дотик до предметів-носіїв запахових слідів до їхнього вилучення. У чинність своєрідності властивостей запаху його сліди мають пріоритет у послідовності вилучення, при цьому повинні дотримуватися запобіжного заходу щодо ушкодження предмета-носія запахового сліду, тому що він (наприклад, слід взуття) може бути об'єктом інших експертних досліджень. Вилучення запахових слідів має свою специфічну технологію. Як показала практика, метод відбору запахових проб з повітря шприцами й іншими усмоктувальними ємностями виявився малоефективним у зв'язку зі швидким розсіюванням і низькою концентрацією пахучих речовин у слідах, що утворюються на місці перебування людини, – «шлейфах». Більше надійним є спосіб збору запаху через спеціальний адсорбент, що приводить у безпосередній контакт із предметом – носієм запахового сліду. Необхідними елементами коштів збору запахових слідів є: адсорбент (шматок бавовняної тканини типу фланелі, розміром не менш 10х15 см; скляна банка із припасованою кришкою (скляної, металевої), а також предмети, які виключають «забруднення» запаху в сліді іншими, сторонніми запахами, у тому числі осіб, що працюють зі слідом на місці його виявлення (пінцет, гумові рукавички, фольга й ін.). Всі засоби для збору запаху повинні бути чистими й дезодорованими.

Одним з видів спеціальних досліджень є *криміналістична фонологія, що вивчає сліди звуку з метою ідентифікації й діагностики його виконавця, а також засобів фіксації звукових сигналів, записаних на магнітну або відеоплівку.*

Фонологічними об'єктами як носіями криміналістично значимої інформації служать *магнітні фонограми й технічні засоби*, за допомогою яких провадиться запис або відтворення звукових сигналів.

Фонозаписи можуть містити відомості:

- про результати огляду місця й предметів, пов'язаних з подією злочину, причетних особах (словесний опис обстановки, положення предметів, слідів і речових доказів);

- отримані при опитуванні свідків і очевидців події висловлені ними припущення, версії й здогади; опис мер, прийнятих для розкриття злочину по гарячих слідах;

- про опитування громадян, що можуть дати коштовну інформацію про підготовку злочину, про суб'єктів, що його вчинили, застосованих ними способах і т.д.

Дані, які записані на фонограму й мають істотне значення для провадження, використовуються для перевірки висунутих версій, вибору шляхів розкриття злочину й розшуку злочинця, що зник, для ототожнення джерела звуку, установлення монтажу або зміни запису й ін.

Для використання у доказуванні по кримінальних провадженнях аудіо-, відеозаписів як носіїв інформації необхідне їх закріплення у справі відповідно до ст.ст. 104, 105 КПК України і направлення на проведення фоноскопичної експертизи або використання для проведення впізнання (ст.ст. 228–232 КПК).

Тема 5. Криміналістичне дослідження зброї

Поняття криміналістичного зброезнавства і його система

Поняття й об'єкти судової балістики

Судово-балістична експертиза

Криміналістичне дослідження холодної зброї

Криміналістичне дослідження вибухових пристроїв і речовин, слідів їх використання

Криміналістичне зброезнавство – специфічна галузь криміналістичного знання про вогнепальну, холодну, газову та інші види зброї, які мають зв'язок зі злочинною поведінкою (діяльністю), а також про матеріали й засоби виготовлення, переробки, сліди і обставини злочинного застосування та обігу зброї.

Криміналістичне зброезнавство складається з: криміналістичного дослідження вогнепальної зброї, набоїв до неї і слідів її застосування; криміналістичного дослідження вибухових пристроїв і слідів їх застосування; криміналістичного дослідження холодної зброї і слідів її застосування.

Судова балістика – розділ криміналістичного зброезнавства, що вивчає вогнепальну зброю, боеприпаси і закономірності пострілу,

розробляє засоби й прийоми збирання і дослідження цих об'єктів, слідів і обставин їх застосування для виявлення, розкриття, розслідування і попередження злочинів.

Речовими доказами при використанні вогнепальної зброї можуть бути зброя та її частини, патрони, гільзи, кулі, дріб, картеч, пробойни, пижі, незгорілі порошинки, пристрої, прилади і матеріали, що застосовувалися при кустарному виготовленні зброї та боеприпасів.

Завдання судової балістики:

1) визначення властивостей вогнепальної зброї та боеприпасів (наприклад, чи є вилучений у затриманого предмет вогнепальною зброєю; чи придатна зброя до стрільби; чи можливий мимовільний постріл із вказаної зброї та ін.);

2) визначення групової належності зброї та боеприпасів або їх частин (наприклад, до якого виду чи зразку належать патрон, куля, гільза; зі зброї якої моделі (системи) відстрілено дану кулю, гільзу тощо);

3) ідентифікація зброї та боеприпасів (наприклад, чи з даної зброї відстрілена куля, гільза, дріб; з одного чи різних екземплярів зброї відстрілені дві кулі або гільзи, які виявлені в різних місцях; чи були куля і гільза до пострілу частинами одного патрона та ін.);

4) встановлення окремих обставин застосування вогнепальної зброї (наприклад, відстань, з якої стріляли; напрямок пострілу; взаємне розташування зброї та перешкоди; кількість пострілів та ін.).

Об'єктами судово-балістичного дослідження є:

- 1) ручна вогнепальна зброя;
- 2) окремі частини зброї;
- 3) боеприпаси;
- 4) сліди пострілу (сліди застосування зброї);
- 5) засоби та інструменти, що застосовувалися для спорядження патронів або виготовлення снарядів.

Вогнепальна зброя – це устрій, конструктивно призначений для поразки людини, тварини або будь-якої перешкоди снарядом (кулею, дробом, картеччу), що одержує прицільний спрямований рух за допомогою енергії термічного розкладання газоутворюючої речовини.

Ручна вогнепальна зброя може бути класифікована за різними підставами. За своїм призначенням зброя поділяється на бойову, мисливську та спортивну.

Бойова зброя (вогнепальна і холодна) призначена для вирішення бойових завдань. Бойова вогнепальна зброя буває: короткоствольна – довжина ствола 50–200 мм (пістолети і револьвери); середньоствольна – довжина ствола 200–300 мм (пістолети-кулемети, автомати, карабіни); довгоствольна – довжина ствола 450–850 мм (гвинтівки, ручні кулемети).

Мисливська зброя призначена для мисливських цілей (рушниці різних систем, мисливські карабіни та ін.).

Спортивна зброя призначена для занять спортом (спортивні пістолети, малокаліберні гвинтівки тощо).

За *будовою каналу* ствола зброя може бути нарізною, гладкоствольною чи комбінованою. У більшості моделей вітчизняної нарізної зброї чотири нарізи. Наріз слугує для надання кулі обертального руху з метою посилення її забійної сили. Для поліпшення бойових властивостей дульна частина ствола в деяких видах зброї має звуження («чок»), а інколи ще й нарізи («парадокс»).

Вогнепальну зброю розрізняють за внутрішнім діаметром ствола – *калібром*. У нарізній зброї калібр вимірюється у міліметрах і відображає відстань між протилежними полями нарізів. Найчастіше бойова зброя має такі калібри: 6,35; 7,62; 7,65; 8; 9; 11,45 мм, спортивна – 5,6 мм. У США та Великій Британії калібр визначається в дюймах і лініях (1 дюйм – 25,4 мм, 1 лінія – 2,54 мм).

Калібр гладкоствольної зброї визначається кількістю круглих куль, які можуть бути виготовлені з англійського фунта свинцю (453,592 г). Мисливські рушниці мають калібри 12 (відповідає діаметру 18,2 мм), 16 (16,80 мм), 20 (15,70 мм). Калібр зброї наносять на ділянці казенної частини ствола і на дінце гільзи.

Залежно від *будови ударно-спускового механізму* розрізняють:

- 1) неавтоматичну зброю (наприклад, револьвер системи Наган, Сміт-Вессон, Бульдог, гвинтівка зразка 1891 р. та ін.);
- 2) автоматичну самозарядну (наприклад, пістолети ТТ, Макарова, Парабеллум та ін.);
- 3) автоматичну самострільну (наприклад, пістолет-кулемет «Скорпіон», автомати ППС, АКМ, АКМС, АК-74 та ін.).

За *способом виготовлення* зброя буває заводська, кустарна, саморобна. Вогнепальна зброя, що використовується зі злочинною метою, за способом виготовлення поділяється на перероблену заводську

й атипову. Перероблена зброя виготовляється злочинцями зі стандартної зброї шляхом внесення конструктивних змін – укорочування ствола, відсторонення приклада (наприклад, обрізи бойових і спортивних гвинтівок, мисливських рушниць). Атипова зброя може бути сконструйована як таємна зброя (зброя таємної дії) – стріляючі автотручки, парасольки, трості, стволи, зброя, вмонтована в підбор черевики та ін.

Залежно від *функціонального призначення* розрізняють зброю просту, яка виконує функції одного виду зброї, та комбіновану – функції двох і більше різних видів зброї.

Серед *мисливської зброї* буває одноствольна і багатоствольна (двох-, трьох-, чотирьохствольні рушниці); зброя, що має горизонтальне та вертикальне розміщення стволів.

Боєприпаси. Патрон – це сполучення необхідних для пострілу компонентів (порох, куля або дріб) в оболонці. Патрони поділяються на унітарні та патрони окремого запалювання. Стрільба з сучасної зброї здійснюється унітарним патроном, який складається з гільзи з зарядом пороху, кулею або дробом і капсулем, а мисливський патрон має пиж і прокладки з картону, волоку, паперу. Унітарний патрон характерний для вогнепальної казнозарядної зброї. За принципом устрою капсуля унітарні патрони поділяються на патрони лефорше, голчасті, бічного вогню і центрального бою.

Гільза – це тонкостінна стаканоподібна ємкість для порохового заряду, капсуля, кулі або снаряда, у дробовому патроні – дробу і пижів. Складається з денця, корпусу і дульця, в якому закріплюється куля. У гільзі дробового патрона дульце відсутнє. Гільза виготовляється з металу або картону (рідше з пластмаси) з металевим донцем.

Стрільба з нарізної зброї провадиться кулями, а з гладкоствольної – дробом, спеціальними кулями, картечю. *Куля* – це металеве (найчастіше свинцеве) тіло, різне за формою, для стрільби з вогнепальної зброї. Кулі в нарізній зброї бувають оболончасті, напівоболончасті і безоболончасті. У бойовій зброї використовуються кулі спеціального призначення: важкі, бронебійні, трасуючі, запалювальні, розривні та ін. Розрізняють також кулю зі зміщеним центром ваги – куля, осереддя якої розташоване таким чином, що в момент удару об перешкоду вона змінює траєкторію польоту.

Кулі до гладкоствольних мисливських рушниць за формою бувають: круглі (кулясті), стрілочні, турбінні й комбіновані.

Дріб – це свинцеві кульки, призначені для пострілу з дробової зброї. Дріб має діаметр 1,5-5 мм. Дріб, що має діаметр більш ніж 5 мм, називається картеччю.

Порох – це вибухова речовина, яка застосовується у зарядах вогнепальної зброї. Поділяється на димний (при його згорянні виділяється певна кількість диму) і бездимний (згоряє без виділення диму). Компонентами димного пороху є калієва селітра (60–70 %), сірка (10–12 %) і деревне вугілля (2–8 %). Основу бездимного пороху складає піроксилін (наприклад, порох Лишева – це бездимний порох колоїдного типу, створений із нітроклітковини). За формою димний порох має вид маленьких порошинок різноманітної конфігурації, бездимний порох – платівок або циліндриків однакових розмірів.

Пижі та прокладки використовуються у патронах для гладкоствольних мисливських рушниць. Пиж – шматок войлоку або іншого щільного матеріалу, який відокремлює у заряді порох від кулі чи дробу. Пижі бувають основні й додаткові. За матеріалом пижі поділяються на войлочні, картонні, деревноволокнисті та ін. Прокладки призначені для пом'якшення поштовху порохових газів і запобігання деформації заряду.

До наукових основ судової балістики належить система знань про процес пострілу, який підрозділяють на явища внутрішньої і зовнішньої балістики, а також закономірності утворення слідів пострілу на перешкодах, кулях і гільзах.

При пострілі з вогнепальної зброї відбувається взаємодія порохового заряду, снаряда (кулі, дробу) і перепони, в результаті чого виникають зміни, які називаються *слідами пострілу* або *слідами застосування зброї*. До цих слідів належать: стріляні снаряди, гільзи, пижі; частки речовин, що виникають при згорянні пороху, які викидаються з каналу ствола; сліди, що утворюються на стріляних кулях і гільзах; сліди-ушкодження від снаряда на ураженому об'єкті; відкладення кіптяви пострілу на тілі (найчастіше на руці) особи, яка стріляла.

Сліди згорання заряду у вигляді кіптяви залишаються у каналі ствола зброї, на кулях, картонних прокладках, пижах, на паску обтирання та перепоні.

Сліди частин зброї утворюються на кулях, дробу і гільзах. Вид і характер слідів залежить від конструкції зброї.

На *гільзах*, відстріляних з автоматичної зброї, сліди утворюються: на капсулі – слід від бійка ударника у вигляді вм'ятин і сліди переднього зрізу затвора – борозенки і валика; на дінці гільзи – слід відбивача; на ребрі та дні кільцевого паза – сліди від зачіпки викидача. На корпусі гільзи можуть відбитися сліди патронника у вигляді повздожніх трас і дрібні вм'ятини від країв кожуха затвора.

На кулі (при пострілі з нарізної зброї) утворюються сліди від стінок каналу ствола. Такі сліди складаються з дрібних валиків і борозенок. Кількість слідів (смуги) та їх нахил щодо повздожньої осі кулі відповідають кількості та напрямку нарізів каналу ствола.

На перепонах від кулі та дробу виникають пробойні, вм'ятини, тріщини, розриви, сліди кіптяви у вигляді пояска обтирання.

У пробойні розрізняють вхідний і вихідний отвори. *Вхідний кульовий отвір* в еластичних перепонах має дещо менший діаметр, ніж діаметр кулі; у сухому дереві, листовому металі отвір близький до калібру кулі; у ламких твердих перепонах (скло, цеглина) отвір може бути навіть дещо більшим, ніж діаметр кулі; на тілі людини діаметр вхідного отвору, як правило, менший за діаметр кулі.

Ознаки вхідного отвору:

- 1) дефект тканини – відсутність частин тканини;
- 2) наявність навколо рани (на тілі людини) пояска осаднення у вигляді кайми завширшки 1–3 мм червоно-бурого кольору;
- 3) наявність пояска обтирання;
- 4) наявність ознак пострілу з близької відстані або в упор (при пострілі в упор відбивається дуловий зріз зброї – штанцмарка).

Вихідний кульовий отвір має різні розміри й форму. Найчастіше краї вихідного отвору нерівні, вивернуті назовні. Вихідний отвір, як правило, більший, ніж вхідний.

При пострілі можуть утворюватись сліди рикошету, які виникають при ударі кулі об перепону при малому куті зіткнення. При цьому куля змінює свій напрямок.

Поясок обтирання – одна з важливих ознак кульового ушкодження; має вигляд темної смуги, розташованої по краю вхідного отвору. Поясок обтирання утворюється частинами речовин, які винесені кулею з каналу ствола (металевий пил, порохова кіптява).

Огляд зброї, боєприпасів і слідів пострілу здійснюється відповідно до вимог норм КПК (ст.237). У разі потреби слідчий запрошує для участі в огляді спеціаліста з судової балістики.

Завданням огляду є виявлення, фіксація, вилучення зброї, боеприпасів, слідів пострілу і дослідження їх на місці події для визначення виду, системи, калібру зброї, кількості пострілів, дистанції, напрямку і місця, з якого було зроблено постріл.

Виявлену зброю фіксують за допомогою фотозйомки та описують у протоколі огляду. При огляді зброї необхідно дотримуватися певних правил. Так, при огляді бойової зброї необхідно:

- 1) взяти зброю за участки, за які зазвичай зброя не береться; оглянути зброю на наявність на її поверхні слідів папілярних візерунків ладоней рук людини;
- 2) встановити, чи знаходиться курок (ударник) на бойовому або захисному взводі та чи є патрон у патроннику;
- 3) розрядити зброю, витягти магазин, оглянути його поверхню;
- 4) вжити заходів щодо відшукання слідів;
- 5) оглянути внутрішню поверхню каналу ствола для виявлення слідів пострілу у вигляді нагару, незгорілих порошинок;
- 6) встановити, чи немає яких-небудь ушкоджень на зброї або чи не відсутні які-небудь частини;
- 7) визначити наявність або відсутність запаху пороху в каналі ствола.

У протоколі огляду про зброю слід вказати: місце виявлення, відстань від двох нерухомих об'єктів, положення ствола зброї, вид, систему, наявність і зміст маркувальних позначок, номер зброї або її частин, загальний стан зброї, положення курка, запобіжника, кожуха затвора, наявність патрона (гільзи) у патроннику, магазині (барабані), слідів пальців на зброї, кіптяви і нагару, сторонніх часток у стволі та слідів запаху порохових газів.

Дослідження вогнепальної зброї, боеприпасів та слідів пострілу здійснюється за допомогою судово-балістичної експертизи, яка є різновидом криміналістичної експертизи. До основних завдань експертизи належать встановлення виду, зразка (моделі) вогнепальної зброї за стріляними кулями, гільзами, слідами пострілу, а також конкретного екземпляра зброї за стріляними кулями та гільзами, визначення можливості застосування для стрільби зброї та боеприпасів, встановлення однорідності патронів, куль, гільз, дробу, картечі, встановлення деяких обставин, пов'язаних із застосуванням вогнепальної зброї.

Судово-балістична експертиза вирішує класифікаційні, діагностичні та ідентифікаційні завдання, які можна класифікувати як такі типові питання:

1) *при дослідженні зброї*: чи є дана зброя вогнепальною, а при позитивній відповіді – до якого виду, системи та моделі вона належить; чи справна зброя та чи придатна вона для стрільби; який калібр даної вогнепальної зброї; чи є представлена на дослідження деталь частиною даного екземпляра зброї; чи міг відбутися постріл з даного екземпляра зброї без натискання на спусковий гачок за певних обставин; чи можливий постріл з даної зброї патронами певного калібру; чи здійснювалася стрільба з даної зброї після останньої чистки;

2) *при дослідженні боєприпасів*: чи справні дані патрони, чи придатні вони для стрільби; до якого виду й зразка належить поданий для дослідження патрон; чи належать представлені патрони до однієї партії випуску;

3) *при дослідженні стріляних куль, дробу, картечі, пижів*: зі зброї якого виду, системи, зразка відстрілена куля, що виявлена на місці події; чи не відстрілена куля з представленої зброї; чи не відстрілена куля з одного екземпляра зброї; до якого виду та зразка належить патрон, частиною якого є куля, виявлена на місці події; чи не відстрілена куля зі зброї невідповідного калібру; чи є представлені для дослідження куля і гільза частинами одного патрона; чи складали раніше представлені снаряди (дріб, картеч, кулі) єдину масу і чи не виготовлені вони в одних і тих самих виробничих умовах; чи не слугував предмет, що підлягає дослідженню, саморобним пижем; з якого матеріалу виготовлений пиж; чи однорідні пижі представлені на дослідження;

4) *при дослідженні гільз*: зі зброї якого виду, зразка стріляна дана гільза; чи є гільза частиною патрона, що використовувався під час стрільби з даної зброї; чи не стріляні представлені гільзи з одного екземпляра зброї; чи не є представлені куля та гільза частинами одного патрона; які причини виникнення пошкоджень, що є на гільзі, кулі;

5) *при дослідженні слідів пострілу*: чи є дане пошкодження вогнепальним; чим саме утворене дане пошкодження (кулею, дробом, картеччю, скалками гранати); чи є сліди пострілу з близької відстані на одязі потерпілого; у якому напрямку був здійснений постріл; яким є дане ушкодження – вхідним чи вихідним отвором.

Холодна зброя – це устрій, конструктивно призначений для враження живої цілі або заподіяння серйозних тілесних ушкоджень іншій людині або тварині за допомоги мускульної сили людини.

Типи холодної зброї:

- колюча холодна зброя (шпаги, стилети, голчасті багнети тощо);
- колючо-ріжуча зброя (однолезвійні – ножі; двулезвійні – кинджали, кортики);
- холодна зброя, яка є рублячо-ріжучою (шаблі, бойові сокири, алебарди, бердиші);
- колючо-рубляча зброя (шашки, тесаки, багнети-тесаки, великі кинджали);
- зброя ударно-роздроблюючої дії (кийки, кастети, битки, кістені, нунчаки надолонник, дубини тощо).

Холодна зброя може бути комбінованою (кастет-ніж), по способу виготовлення – заводською, кустарною, саморобною.

При криміналістичному дослідженні холодної зброї слід вивчити питання про поняття і систему класифікацій холодної зброї, предмет і суб'єкт криміналістичної експертизи холодної зброї, методику криміналістичного дослідження холодної зброї.

Вибухом називають процес швидкого звільнення великої кількості енергії в обмеженому обсязі або дуже швидкий прояв механічної роботи, викликаний раптовим розширенням сильно стиснених газів або парів.

Розрізняють фізичні, хімічні, ядерні, електромагнітні й деякі інші види вибухів.

Вибухові речовини підрозділяють на чотири групи:

- ініціюючі (первинні) вибухові речовини;
- бризантні (дробящі або вторинні) вибухові речовини;
- металеві вибухові речовини (на пороховій основі) і ракетні палива;
- піротехнічні склади.

Уражаюча дія і слідоутворення, відбуваються внаслідок механічної, фізичної та хімічної взаємодії вибухової хвилі, відламків, що розлітаються, теплоти, що виділяється, і хімічних з'єднань при згоранні вибухової речовини. Тому слідами вибуху є:

- частини зруйнованого вибухом цілого (відламки), частини вибухового пристрою, снаряда, пакувального матеріалу, шматки паперу, тканини і т. ін.);

- частки непрореагованої вибухової речовини (порошинки, запальовальні суміші, бертолетова сіль, селітра, гексоген тощо);
- сліди кіптяви і згорання вибухових речовин на пошкоджених об'єктах та сліди пожежі;
- сліди запаху вибухової речовини;
- сліди механічних, фізичних і хімічних змін пошкоджених предметів (розриви, злами, кручення, зрушення, оксидація, поява нової речовини тощо).

Вибухові пристрої складаються із заряду вибухової речовини, приводного (реагуючого) пристрою, вибухівника і корпусу (металічного, дерев'яного, пластмасового).

Деякі види саморобного вибухового пристрою можуть бути безкорпусними, їх часто маскують під портфелі, посилки, ручні ліхтарики, термоси тощо.

За конструкцією привідного пристрою і вибухівника саморобні вибухові пристрої можуть бути контактними та безконтактними.

Вибухівники можуть бути: ударні (що спрацьовують від удару, натискання), дистанційні (механічні або електричного впливу), неконтактні (вібраційні, акустичні, радіолокаційні тощо), запрограмовано-виконуючі (що спрацьовують за закодованим сигналом).

Під предметом вибуховотехнічної експертизи розуміється комплекс досліджень, що допомагає визначити технічну причину пошкодження вибуху, умови, що сприяли його виникненню, і інші обставини, пов'язані з підготовкою й здійсненням вибуху. До об'єктів вибуховотехнічної експертизи відносяться різні речовинні докази, обставини, що визначають стан об'єкта на момент вибуху й після нього, а також умови, що сприяють виникненню вибуху.

Завданнями судової вибуховотехнічної експертизи є встановлення наступних обставин:

- 1) приналежності досліджуваного об'єкта до підривного пристрою (боєприпасам) і визначення його класифікаційної категорії;
- 2) придатності його до використання по призначенню (підриву);
- 3) природи вибуху й технічної причини його виникнення;
- 4) наявності залишків вибухової речовини й підривного пристрою;
- 5) способу підриву вибухового пристрою й послідовності його здійснення;
- 6) сили вибуху по масі висадженої вибухової речовини (у тротиловому еквіваленті);

7) конструкції й способу виготовлення підривного пристрою і його основних елементів;

8) видової приналежності й марки вибухової речовини;

9) безпеки вибуху заряду вибухової речовини або вибухового пристрою.

Основними питаннями, які вирішуються вибуховотехнічною експертизою, є наступні:

1. Чи є об'єкт, представлений на експертизу, підривним пристроєм і, якщо так, то яка його конструкція й спосіб його виготовлення (саморобний, промисловий)?

2. Чи придатний даний підривний пристрій для здійснення вибуху, якщо ні, то з яких причин і чи є на його деталях і частинах сліди, що вказують на відновлення втрачених властивостей?

3. Промислового або саморобного виготовлення даний засіб висадження й, якщо промислового, то вітчизняного або іноземного виробництва?

4. Що собою представляють об'єкти, представлені на експертизу, чи можуть вони бути використані як компоненти підривного пристрою, і який спосіб їхнього виготовлення (саморобний, промисловий)?

5. Чи є речовина, представлена на експертизу, вибуховою речовиною й, якщо так, то якою саме, які його властивості, галузь застосування й спосіб виготовлення (саморобний, промисловий)?

6. Чи не становили раніше (до знешкодження) представлені матеріали, речовини й деформовані деталі єдине ціле, а саме підривний пристрій?

7. Яка природа вибуху й технічна причина його виникнення (чи було на місці події застосовано підривний пристрій або ж відбувся об'ємний вибух газо-повітряної або краплинно-повітряної або запал-повітряної суміші)?

8. Де перебував і як був розташований підривний пристрій у момент вибуху?

9. Чи був підривний пристрій підготовлений до вибуху або ж відбулося спрацювання цього пристрою від необережного обігу з ним?

10. Чи є на представлених на дослідження об'єктах залишки вибухової речовини? Якщо так, то якої саме, які її властивості й галузь застосування?

11. Який спосіб висадження був застосований: вогневий, механічний, електричний?

12. Яка сила вибуху в еквіваленті по масі висадженого тротилу і які вражаючі властивості вибухового пристрою?

13. Якщо вибуховий пристрій промислового виготовлення, то яка його видова приналежність і марка (граната, інженерна міна, артилерійський снаряд, засоби детонування й т.п.)?

14. Якщо вибуховий пристрій саморобного виготовлення, то які професійні навички в підіривній справі особи, що його зробила?

15. Чи можна з використанням представлених виробів, матеріалів, інструментів, устаткування й пристосувань виготовити підіривний пристрій (або його окремі деталі й вузли), аналогічні виявленому або використаному на місці події?

Тема 6. Криміналістичне дослідження документів, матеріалів, речовин і виробів

Поняття й система криміналістичного дослідження документів

Криміналістичне дослідження письма

Техніко-криміналістичне дослідження документів

Криміналістичне дослідження машинописних текстів і текстів, виконаних із використанням різних друкуючих пристроїв

Поняття матеріалів, речовин, виробів і їх види

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів із них

Можливості попередніх та експертних досліджень найбільш поширених речовин і матеріалів – речових доказів

Документ – це матеріальний об'єкт, у якому зафіксовані відомості про які-небудь факти, що відбулися, чи які можна передбачити. Термін «документ» походить від лат. *documentum* – свідчення, доказ чого-небудь. У судово-слідчій практиці розрізняють такі види документів:

- 1) письмові (тексти, цифри та інші записи);
- 2) графічні (креслення, малюнки, схеми);
- 3) фотодокументи;
- 4) кіно- та відеодокументи;
- 5) фотодокументи;
- 6) електронні документи.

За процесуальною природою письмові документи можуть виступати як письмові та речові докази. *Документи – речові докази* мають значення для розслідування не тільки завдяки своєму змістові, а й через сам факт свого існування, а також спосіб їх виготовлення та інші матеріальні ознаки. Документи – речові докази можуть бути засобом учинення злочину чи засобом його приховування, предметом злочинного посягання. *Документи – письмові докази* мають значення для встановлення істини у справі завдяки лише своєму змісту (наприклад, висновок експерта, акт ревізії тощо). При цьому вони не є об'єктом криміналістичного дослідження і можуть замінюватися у справі копіями або дублікатами. У практиці техніко-криміналістичних досліджень зазвичай мають справу з письмовими документами як речовими доказами.

За юридичною природою документи поділяються на справжні та підроблені, а за джерелом – на офіційні (паспорт, посвідчення особи, довідка) та неофіційні (лист, записна книжка тощо).

У підробленому документі зміст або реквізити не відповідають дійсності. При цьому підробка буває двох видів – інтелектуальна або матеріальна. Інтелектуальна підробка полягає у складанні та видачі правильного за формою та виготовленням документа, але такий документ містить свідомо неправдиві відомості. Встановити факт інтелектуальної підробки за допомогою криміналістичної експертизи неможливо. Матеріальна підробка передбачає змінення змісту документа через внесення до нього неправдивих відомостей або шляхом повного виготовлення підробленого документа (тобто часткова або повна підробка). Матеріальна підробка виявляється за допомогою техніко-криміналістичного дослідження документів.

Обов'язкові відомості, які повинні міститися в документі для визнання його дійсним, називаються *реквізитами* (від лат. *requisitum* – потрібне, необхідне). Такими відомостями, як правило, є найменування документа і дата його складання; назва й адреса підприємства (організації), що складала документ; сторони, які беруть участь у здійсненні операції; зміст здійснюваної угоди; підстава для здійснення операції; одиниці виміру і обсяг операції (у натуральному і вартісному показниках); номер документа; підписи відповідальних (посадових) осіб; відтиски печаток та штампів. Відсутність одного або кількох реквізитів у випадках, передбачених законом, спричинює недійсність або заперечність документа.

Документи можуть бути виготовлені рукописним, машинописним, комп'ютерним, поліграфічним або іншими способами, за допомогою письмових знаків, інших графічних зображень, виконаних чорнилами, пастами для кулькових ручок, тушшю, олівцем, друкарською фарбою або іншою речовиною. Як матеріал для виготовлення письмового документа можуть бути використані папір, дерево, фанера, картон, тканина, скло та ін. Документи відрізняються за формою, розмірами, засобами захисту від підробки, текстом та іншими елементами.

Існують певні правила поводження з документами – речовими доказами, а саме:

- 1) необхідно обережно поводитись з документами (на них заборонено робити будь-які позначки, перегинати їх, класти на забруднені поверхні тощо);

- 2) документи слід розміщувати і зберігати в окремих конвертах з відповідними написами;

- 3) для зберігання документів повинні бути створені відповідні умови (запобіжні заходи щодо впливу променів світла, вологості, хімічних речовин).

Огляд документів полягає в їхньому вивченні та дослідженні з метою виявлення і фіксації ознак, що надають документам значення речових доказів. Попереднє дослідження документів може здійснювати слідчий. Проведення такого огляду регламентовано статтею 237 КПК. При огляді та попередньому дослідженні документів не слід застосовувати методи, засоби і прийоми, які призводять до змінення зовнішнього вигляду й стану документа. На цьому етапі слідчим з'ясовуються такі питання:

- 1) визначення характеру і призначення документа;
- 2) аналіз зовнішнього вигляду і стану документа;
- 3) вивчення змісту документа;
- 4) аналіз його реквізитів;
- 5) вивчення матеріалів документа;
- 6) виявлення ознак підробки документа.

Під час огляду документів слідчому необхідно звертати увагу на відповідність форми документа його змісту. Окремі суперечності встановлюються шляхом зіставлення певних реквізитів. При цьому застосовуються огляд в косопадаючому та проникаючому світлі, за допомогою оптичних збільшувачих приладів, в ультрафіолетових

та інфрачервоних променях, за допомогою електронно-оптичного перетворювача.

Повне і всебічне технічне дослідження документів здійснюється під час проведення **техніко-криміналістичного дослідження документів**. Об'єктами дослідження є зміст документа, матеріали і знаряддя письма. Технічна експертиза документів поділяється на експертизу реквізитів і експертизу матеріалів документів.

Експертиза реквізитів документів вирішує такі основні завдання:

1) встановлення особливостей виготовлення друкарських засобів і їх відбитків;

2) встановлення факту і способу внесення змін до документа (підчистка, травлення, дописка, переклеювання фотокарток тощо);

3) виявлення залитих, замазаних, вицвілих та інших слабковидимих або невидимих текстів (зображень) на різних матеріалах, а також текстів (зображень) на обгорілих та згорілих документах за умови, що папір, на якому вони виготовлені, не перетворився на попіл;

4) встановлення типу, системи, марки, моделі та інших кваліфікаційних категорій друкарської техніки, а також ідентифікація цих засобів за відбитками їх знаків;

5) ідентифікація печаток, штампів, факсиміле за їхніми відбитками;

6) ідентифікація засобів розмножувальної техніки за їхніми відбитками;

7) ідентифікація компостерних знаків за просічками;

8) ідентифікація письмового приладдя за штрихами;

9) ідентифікація особи, яка надрукувала машинописний текст, намалювала і (або) вирізала зображення, за особливостями навичок виконавця;

10) встановлення належності літер певному комплекту шрифту;

11) визначення відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються.

Експертизою матеріалів документів встановлюються рід, вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники тощо), а також їх спільна родова (групова) належність.

Поширеними способами змінення документів є підчистка, травлення і змивання тексту, дописка і виправлення записів, переклеювання фотокарток та заміна окремих частин документа.

Підчистка – спосіб змінення змісту документа, при якому здійснюється механічне видалення частини тексту. Видалення штрихів може бути підготовчим етапом для внесення нових записів. При підчистці текст стирають (тертям гумкою) або зіскрібають гострим предметом (лезом бритви). Ознаками підчистки є порушення верхнього шару паперу, проклеяка, наїжування волокон паперу, зменшення товщини паперу, ушкодження ліновки або захисної сітки, залишки підчищених штрихів, розпливи барвника в штрихах нового тексту.

Дописка – спосіб змінення початкового змісту документа шляхом внесення до рукописного тексту нових слів, фраз або окремих письмових знаків. Дописка проводиться щодо літерних або цифрових записів. Ознаками дописки є нерівномірність проміжків між рядками, словами, буквами у середині слів; зменшений розмір і розгін почерку певної частини тексту; неоднаковий нахил штрихів однойменних знаків; наявність обведення штрихів основного тексту; розходження в інтенсивності, відтінках барвника штрихів та їх копіювальних властивостей. Ознаки дописки можуть бути виявлені за допомогою оптичних приладів або світлофільтрів, що посилюють колірний контраст барвника штрихів. Дописка розпізнається у процесі почеркознавчого і техніко-криміналістичного дослідження.

Виправлення – спосіб змінення початкового змісту документа шляхом переробки одних письмових знаків на інші. Виправлення проводиться щодо літерних і цифрових записів. Виправляються, як правило, близькі за конфігурацією цифри і літери. Ознаками виправлення є відмінність у відтінку та інтенсивності забарвлення штрихів у літерах, цифрах і словах; різна товщина штрихів або наводка в літерах, словах; пошкодження паперу в місцях виправлення.

Травлення – спосіб змінення змісту документа, при якому здійснюється видалення тексту за допомогою хімічних реактивів, які вступають у реакцію з барвником штрихів і знебарвлюють його. Як травлячі речовини використовуються деякі кислоти і луки. Ознаками травлення є: наявність білястих плям від дії хімічної речовини; поява матових ділянок; зміна кольору паперу; знебарвлення ліновки і захисної сітки; шорсткість поверхні; поява дрібних тріщин; збільшення ламкості паперу; наявність залишків барвника витравлених штрихів; розпливи барвника нових штрихів. Ознаки травлення виявляються за допомогою оптичних приладів і ультрафіолетових випромінювачів.

Так, під ультрафіолетовим освітленням залишки хімічних речовин, штрихи знешкодженого тексту можуть люмінесцювати.

Заміна частин документа – один із способів часткової підробки, який полягає в заміні окремих аркушів документа, вклеюванні деяких ділянок або переклеюванні фотокартки.

Ознаками заміни аркушів є порушення порядку нумерації сторінок або невідповідність номерів сторінок; розходження у графічних ознаках друкарського шрифту, у малюнку захисної сітки, формі та розмірах лінування; невідповідність аркушів за розміром або якістю паперу; додаткові проколи у місцях кріплення аркушів та ін.

Ознаками переклеювання фотокартки є відсутність на фотокартці відбитка печатки; розходження у графічних ознаках літер у частинах відбитка на фотокартці та документі; наявність розрізу на фотокартці; розходження в кольорі часток клею, що виступає з-під фотокартки.

Під дією різних природних факторів (вплив прямих сонячних променів, підвищена вологість повітря, атмосферні гази тощо) текст з часом може знебарвлюватися (так званий «згаслий» текст).

При дослідженні «згаслих» текстів застосовуються такі методи, як фотозйомка видимої та інфрачервоної люмінесценції, кольоро-розрізнення, дифузно-копіювальний та адсорбційно-люмінесцентний методи. Слабковидимі штрихи можуть бути прочитані за допомогою світлофільтрів, які посилюють контрастність тексту. В лабораторних умовах застосовують опромінювання документа за допомогою лазера і спостереження люмінесценції за допомогою електронно-оптичного перетворювача.

Невидимі тексти можуть бути результатом тайнопису. *Тайнопис* – невидимі записи, виконані безбарвним розчином якоїсь речовини. У процесі тайнопису використовується «симпатичне» чорнило, прозорий або слабкозабарвлений розчин солей, невидимий на папері (наприклад, розчин хлористого кобальту), а у деяких випадках застосовують різноманітні органічні речовини, соки рослин (цибулі, лимона, капусти). Ознаками тайнопису можуть бути неоднорідність лиску на різних ділянках паперу, наявність нечітко виражених матових штрихів, збільшені проміжки між рядками, наявність значних ділянок аркуша без тексту.

Методами виявлення тайнопису є огляд документа в косопадючих променях, прасування паперу праскою, запилення поверхні паперу

порошками (сажею, графітом) або окурювання його парами соляної кислоти, аміаку, йоду. При огляді документа можуть бути використані ультрафіолетові освітлювачі. Органічні речовини можна виявити фотографуванням в ультрафіолетових променях. Під час лабораторних досліджень застосовують рентгенівське опромінення, хімічний аналіз і спеціальні методи виявлення невидимих текстів.

У судово-слідчій практиці інколи виникають випадки, коли документи, які мають важливе значення для встановлення істини, пошкоджені – тексти залиті, закреслені чи замазані певними барвниками. Можливість прочитання таких записів і обрання відповідних методів дослідження залежать від таких факторів: 1) який барвник використовувався для виконання запису; 2) який саме барвник було застосовано для пошкодження записів; 3) з якого матеріалу виготовлено основу документа.

Виявлення залитих і закреслених текстів є можливим за допомогою огляду документа на просвіт або в косопадаючому світлі. Позитивний результат може дати огляд з використанням світлофільтра того самого кольору, що й барвник, яким залитий текст документа. Закреслені тексти можуть бути встановлені за рельєфом штрихів на зворотньому боці документа.

Відомими методами дослідження залитих текстів є:

1) кольоророзрізнення – спосіб фотозйомки із застосуванням світлофільтрів;

2) фотозйомка в інфрачервоних променях (доцільна при виявленні запису, який виконаний речовиною, що поглинає ці промені);

3) фотозйомка у проникаючому світлі та косопадаючих променях;

4) фотозйомка в рентгенівських променях (метод отримання тінювого зображення за рахунок дії на фотоматеріал рентгенівських променів, які пройшли крізь об'єкт, що фотографується);

5) фотозйомка в інфрачервоних променях (фотозйомка об'єкта, який освітлюється тепловими променями. На об'єкт одягається інфрачервоний фільтр, а об'єкт освітлюється за допомогою ламп розжарювання) або ультрафіолетових променях (метод заснований на дії ультрафіолетових променів, відбитих від об'єкта зйомки);

6) дифузно-копіювальний метод (рекомендується для текстів, які виконані водорозчинними речовинами (наприклад, чорнилом) і закритих нерозчинними (друкарською фарбою);

7) адсорбційно-люмінесцентний метод (для копіювання використовується виборчо діючий розчинник).

Виявлення записів на спалених документах має свої особливості. Вплив високих температур на матеріал документа змінює його властивості. Так, при температурі близько 500°C папір стає крихким і при доторканні руйнується. При такому стані документів виявити записи неможливо.

Відновити записи в документах стає можливим за умови, що вони були піддані температурі не більш ніж 150–250°C. З такими документами необхідно поводитись дуже обережно. Дрібні шматочки вилучаються за допомогою гумової груші.

Перед дослідженням спалений документ необхідно розправити, для чого документ рекомендується обробити водним розчином гліцерину (10–20 %) або водяною парою.

Для встановлення текстів спалених документів застосовується комплекс методів. У таких випадках ефективними виявляються огляд в косопадаючому світлі, огляд в ультрафіолетових променях, різні фотографічні методи дослідження, відбілювання поверхні документа перекисом водню.

Технічна підробка підпису передбачає наслідування почерку особи, від імені якої виконується підпис, або використання різних технічних засобів. Способами підробки підписів є такі:

1) утворення підпису шляхом звичайного наслідування іншої особи;

2) копіювання підпису на просвіт;

3) передавлювання через копіювальний папір, обносиння барвником;

4) передавлювання дійсного підпису загостреним предметом на інший документ з наступною обводкою;

5) виготовлення з дійсного підпису факсиміле (точне відтворення підпису фотомеханічним способом; підписи, нанесені за допомогою факсиміле, мають мікроструктуру штрихів, специфічну для металевих кліше);

6) використання комп'ютерних можливостей сканування дійсного підпису з наступною принтерною розпечаткою на документі.

Ознаки технічної підробки підпису охоплюють: сліди зупинок пишучого приладу у вигляді стовщень або надривів штрихів,

нетвердість рухів, наявність у штрихах і біля них часток іншого барвника, звивистість і тупі закінчення штрихів, підрисовку штрихів, вдавлені борозенки, які не завжди співпадають з чорнильною обводкою та ін.

У процесі дослідження підпису необхідно встановити дійсний він чи підроблений. Під час експертизи підписів вирішуються такі типові питання: чи не скопійовано даний підпис з якого-небудь підпису за допомогою технічних засобів, якщо так, то яких саме; чи не скопійовано підпис на досліджуваному документі з якого-небудь підпису, поданого для порівняння.

Під час експертизи досліджуваний підпис рекомендується порівнювати із зразками підписів особи, від імені якої він виконаний. Експерту подаються вільні (6-8) та експериментальні (до 10) зразки підписів цієї особи.

Відбитки печаток і штампів є одним із основних реквізитів документів. Вони виконують посвідчувальну і профілактичну функції, захищають документ від підробки. Частина криміналістичної техніки, яка вивчає відбитки печаток і штампів, можливості їх ідентифікації інколи називають *судовою сфрагістикою*.

Печатка – інструмент для нанесення слідів (міток) на матеріальних об'єктах; предмет із рельєфним зображенням знаків, виконаних друкарським або комп'ютерним набором, які є єдиним цілим, вони несуть певне смислове навантаження і призначені для нанесення відбитків на документах.

Існують різні види печаток. Прямокутна печатка іменується штампом, а невеличкі за розмірами штампи називаються штемпелями.

Круглі печатки бувають *прості* (містять по колу вказівку, де зареєстровано дане підприємство або засновник чи вища організація; по колу або в центрі розміщується ідентифікаційний код; у середині кола розміщується назва юридичної особи) та *гербові* (у центрі яких є зображення герба держави, а по колу – назва міністерства, відомства або установи, якій належить печатка). Печатки поділяються на ті, що виготовляються лише з дозволу органів МВС, і ті, що не потребують такого дозволу. За матеріалом, із якого вони виготовляються, печатки бувають каучукові, поліуретанові, металеві.

Відбиток печатки (штампу) передбачає перенесення відповідної штемпельної фарби на поверхню паперу або видавлювання

на її поверхні відповідного рельєфу. Дослідження відбитків печаток і штампів здійснюється з метою встановлення їх тотожності або встановлення способу їх підробки.

Типові питання, які вирішуються при дослідженні відбитків печаток і штампів, такі: яким способом виготовлено печатку (штамп), відтиск якої є на документі; яким способом відтворено відбиток печатки (штампу) на документі; чи є нанесений відтиск печатки на документі даною печаткою; чи однією печаткою (або штампом) залишені відбитки в документах та ін.

Ознаки, що свідчать про спосіб підробки (рисовку відтиску, кустарне виготовлення, копіювання справжнього відтиску, формування відтиску за допомогою комп'ютерної графіки), такі: нестандартність букв, неоднакова висота, ширина літер, різна товщина штрихів, різні проміжки між словами, нерадіальне розташування знаків по колу, дзеркальність окремих знаків, помилки у тексті, різниця написання в тексті одноіменних літер, несиметричність розміщення літер, розпливи окремих штрихів, відсутність штемпельного барвника в штрихах.

При ідентифікації печаток (штампів) за їх відтисками досліджуються загальні та окремі ознаки (форма і розміри відтисків у цілому, взаємне розташування складових частин відтисків, графічні ознаки літер, цифр, герба, емблеми, дрібні особливості окремих знаків тощо). Для проведення експертизи необхідні експериментальні та вільні зразки.

Об'єктами дослідження матеріалу документів є папір, барвники штрихів, відбитків печаток (штампів), клей, захисні покриття. Матеріальна частина документів складається з паперу та спеціальних за складом речовин (пасти кулькових ручок, чорнила, туші, штемпельної фарби тощо).

Папір – це матеріал переважно з рослинних, міцно сплетених волокон. Зараз відомо понад 600 видів паперу. Найбільш відомі види паперу – для друку, газетний, фільтрувальний, світлочутливий, електроізоляційний, промисловий та ін. Папір характеризується масою (4–250 г/м²), товщиною (4–400 мкм), механічними властивостями, кольором, білизною, гладкістю, еластичністю, міцністю, прозорістю та ін. Папір є основою великої кількості різних документів.

Техніко-криміналістичне дослідження паперу дає змогу вирішувати такі питання: чи є однорідним папір досліджуваного документа і надісланого зразка паперу; чи виконано два або більше документів

на папері однієї групи (класу); чи були шматки паперу до їх розриву єдиним цілим.

Письмові маси – це речовини за допомогою яких виконують текстові записи на папері. Існують різні групи письмових мас – чорнило, туш, пасти кулькових ручок, стрижні олівців (графітні, кольорові, спеціальні), штемпельна та друкарська фарби. Кожна група письмових мас має свої характеристики.

Техніко-криміналістичне дослідження речовини штрихів проводиться з метою встановлення належності речовини штрихів до певної групи (виду чи типу); однорідності письмової маси, якою написані тексти одного чи різних документів; відповідність їх нормі; визначення підприємства-виготовлявача; встановлення приладдя, яким виконано запис у документі тощо. Технічна експертиза документів у таких випадках дає можливість встановити групову належність письмових мас. Для дослідження письмових мас використовуються різні фізико-хімічні методи.

Експертизою клейких речовин вирішуються питання про їхній склад, призначення та однорідність. Техніко-криміналістичне дослідження дає змогу встановити вид клею, що використовувався при виготовленні документа, або при наклеюванні фотокартки на документ.

Криміналістичне дослідження письма (судове почеркознавство) – це галузь криміналістичної техніки, що вивчає закономірності письма, процес його дослідження, можливість ідентифікації людини за почерком та вирішує інші завдання почеркознавчої експертизи. Судове почеркознавство вивчає письмо з метою вирішення ідентифікаційних і неідентифікаційних (діагностичних) завдань.

Письмо – засіб фіксації і зберігання думки людини; походить від звукового мовлення і є основним засобом спілкування людей. Розрізняють смисловий і графічний бік письма. Смисловий бік письма знаходить свій вияв у мовних засобах і відображає письмову мову того, хто пише. Графічний бік письма виражається у вигляді письмових знаків і сполучень їх – почерку.

Письмова мова – це вираження думок людини за допомогою мови та спеціальної системи умовних об означень (письмових знаків). Письмова мова кожної людини відрізняється стилем викладання, словниковим складом, загальним рівнем грамотності. Для письмової мови людини характерними є індивідуальність і відносна сталість.

Почерк – це індивідуальна та динамічно стійка програма техніки письма. Почерк залежить від рівня розвитку особи і закріплення в неї письмово-рухових навичок. Своєрідність почерку виявляється в певній сукупності загальних і окремих ознак. Ідентифікаційними властивостями почерку є його індивідуальність (виражається в наявності ознак, які рідко зустрічаються) і відносна сталість (основні ознаки почерку не зазнають істотних змін протягом ідентифікаційного періоду).

Упродовж всього життя людини почерк зазнає певних змін, він розвивається, вдосконалюється. Найбільшу стабільність має сформований почерк, який частіше за все є наявним у особи 25-річного віку. Варіант ознак почерку не може вважатися перешкодою щодо ідентифікації.

Почерк людини пов'язаний з її умовно-рефлекторними діями та діяльністю великих півкуль головного мозку. Навчання письму, неодноразові повтори написання одних і тих самих літер, цифр, знаків призводять до вироблення графічних навичок. Властивості почерку (індивідуальність та відносна сталість) пов'язані з динамічним стереотипом (нейрофізіологічною основою навичок). Графічний навик охоплює три головні групи навичок:

- 1) технічні (спосіб техніки письма);
- 2) безпосередньо графічні (вміння зображувати літери (цифри), об'єднувати їх у слова);
- 3) орфографічні (вміння визначати фонему (звуки) та відображати їх письмовими знаками).

Зовнішні прояви відносно стійких навиків письма, що відображаються в рукописі, складають *систему ідентифікаційних ознак письма*, яка охоплює ознаки письмової мови, топографічні ознаки письма та ознаки почерку. Причому для кожної особи ця сукупність ознак є неповторною.

Ознаки письмової мови поділяються на загальні та окремі. До загальних ознак належать такі, як: рівень володіння письмовою мовою (високий, середній, низький); ступінь розвитку граматичних та стилістичних навичок (високий, середній, низький); довжина речень (велика, середня, мала); переважаючі типи речень (прості, складні); використання фразеологічних засобів; лексичні ознаки та обсяг словникового запасу та ін.

До окремих граматичних ознак письмової мови належать орфографічні чи пунктуаційні помилки, своєрідність побудови окремих речень, наявність у реченнях стилістичних чи синтаксичних помилок (вживання архаїзмів, діалектизмів, жаргону, скорочень, професіоналізмів, тавтології тощо).

Ознаки письмової мови мають важливе ідентифікаційне значення для встановлення авторства письма, а також допоміжне значення – для ідентифікації особи за почерком.

Топографічні ознаки письма характеризують особливості розміщення тексту в цілому або окремих його частин – це стійкі звички розміщення тексту. Під час вивчення топографії звертають увагу на поля, абзаци, побудову рядків за напрямком, розміщення розділових знаків чи лапок, спосіб переносу слів, нумерацію сторінок тощо.

Так, вирізняють розмір полів – малий (до 10 мм), середній (до 20 мм) і великий (понад 20 мм), абзаци – малі (20 мм), середні (30 мм), великі (понад 40 мм), лінія полів – пряма, хвиляста, опукла, ввігнута, ступінчаста.

Ознаки почерку поділяються на загальні та окремі. Загальні ознаки характеризують почерк як систему рухів. До них належать:

1) *виробленість почерку* – відображає здатність того, хто пише, користуватися сучасною системою скоропису; визначається темпом письма і координацією рухів при виконанні письмових знаків і з'єднань їх.

Під виробленістю почерку розуміють рівень володіння технікою письма, що виявляється в здатності виконувати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами. Існують три ступеня виробленості почерку: низький, середній, високий.

2) *складність почерку* – свідчить про те, якими рухами виконуються письмові знаки, про конфігурацію їх будови; розрізняють простий, спрощений і ускладнений. Орієнтиром визначення складності почерку слугують учнівські прописи виконання літер;

3) *нахил почерку* – залежить від напрямку згинаючих рухів при виконанні прямолінійних елементів; за нахилом почерк буває прямим, правонахильним, лівонахильним, косим і безладним;

4) *розмір почерку* – визначається висотою малих літер: великий (5 мм і більше), середній (від 2 до 5 мм), дрібний (не перевищує 2 мм);

5) *розгін почерку* – характеризує протяжність (розмір) руху по горизонталі й визначається відношенням ширини знаків до їх висоти, а також

відстанню між письмовими знаками. Вирізняють: стиснутий (малий розгін) – ширина малих літер менша за їх висоту, відстань між буквами незначна; середній – ширина малих літер приблизно дорівнює їх висоті, а також відстані між літерами; розгонистий (великий розгін) – ширина малих літер більша за їх висоту, відстані між літерами збільшені:

6) *зв'язність почерку* – полягає в безперервності виконання певної кількості письмових знаків та їх частин у межах одного слова. Зв'язність характеризується як мала (при з'єднанні літер у більшості слів по дві-три), середня (при з'єднанні від чотирьох до шести) і велика (при виконанні шести і більше знаків в одному слові при безупинному русі рукою в процесі письма):

7) *натиск почерку* – характеризує інтенсивність і розміщення зусиль на пишуче приладдя при виконанні письмових знаків; визначається ступенем:

8) *переважаюча форма і напрямки рухів* – форма рухів буває прямолінійна і криволінійна; вирізняють округлий (ліво- і правоокружний) та кутастий почерк.

Окрема ознака почерку – це характеристика рухів, що виявляється при виконанні окремих літер чи їх окремих елементів. Виокремлюють певні групи рухів, які використовуються для вивчення окремих ознак почерку:

1) форма траєкторії рухів при виконанні письмових знаків та їх елементів (дуго-, круго-, петлеподібна);

2) напрямки рухів (зліва направо, зправа наліво, право- чи лівоокружний тощо);

3) протяжність рухів;

4) спосіб початку (з крапки, завитка, петлі) та закінчення руху;

5) вид з'єднання елементів у літері (примикаючий, інтервальний тощо);

6) кількість рухів;

7) послідовність рухів;

8) розміщення точки перетину рухів щодо лінії рядка або інших елементів знака;

9) складність рухів тощо.

Окремі ознаки почерку мають важливе ідентифікаційне значення, оскільки вирізняються своєрідністю та стійкістю. Такі ознаки зберігаються навіть при навмисному змінненні особою свого почерку.

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів – розділ криміналістичної техніки, що вивчає закономірності виникнення, вилучення, збереження та передачі криміналістично-значущої інформації, яка міститься у властивостях матеріалів, речовин і виробів – елементах матеріальної обстановки злочину.

Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів у криміналістиці розглядається у двох значеннях: 1) наукові положення про закономірності виникнення, виявлення й використання криміналістично-значущої інформації, що міститься у властивостях матеріалів, речовин і виробів як елементах матеріальної обстановки на місці вчинення кримінального правопорушення; 2) самостійний вид практичних криміналістичних досліджень об'єктів криміналістики. Діяльність забезпечується конкретними методиками відповідних досліджень.

У межах криміналістичного дослідження речовин і матеріалів вивчаються волокна й волокнисті матеріали; лакофарбові матеріали й покриття; нафтопродукти та паливно-мастильні матеріали; ґрунти; наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги та прекурсори (дослідження рослин (їх частин) з метою встановлення належності до об'єктів, що містять наркотичні речовини, становить компетенцію біологічної експертизи); сильнодіючі й отруйні речовини; рідини, що містять спирт; метали і сплави; полімерні матеріали; скло, кераміка; речовини хімічних виробництв і спеціальних хімічних речовин; установлюються шкідливі речовини в навколишньому середовищі (пестициди).

У структурі криміналістичної техніки це самостійний напрям досліджень – криміналістична експертиза матеріалів, виробів і речовин (далі – КЕМВР). Суб'єктами криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів є слідчий, який виявляє, фіксує та вилучає відповідні об'єкти, збирає дані про них і проводить попереднє дослідження під час слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; співробітник оперативного підрозділу, який здійснює збирання відповідних об'єктів, даних про них і попереднє дослідження під час розшукових заходів; спеціаліст, який у необхідних випадках надає допомогу слідчому в збиранні й дослідженні речовин, матеріалів і виробів під час проведення слідчих (розшукових) та інших дій, а також здійснює науково-технічні дослідження цих об'єктів у лабораторних умовах; експерт, який проводить судову експертизу.

Мікрооб'єкти у кримінальному судочинстві – це слабовидимі або невидимі неозброєним оком матеріальні утворення, які перебувають у різних агрегатних станах (тверді, рідкі, газоподібні) і відображення механічної, фізичної, хімічної та біологічної дії з невеликими лінійними розмірами ознак (кінцевих явищ), для виявлення і дослідження яких потрібно використовувати спеціальні технічні засоби та методи. Такі частки можуть бути виміряні, зберігати форму, а при взаємодії з іншими об'єктами виступати як слідоутворюючі об'єкти.

Мікрооб'єкти є матеріальними носіями криміналістично значущої інформації, які через свій малий розмір і кількість можуть досліджуватися лише із застосуванням спеціальних технічних засобів та методів. Класифікація мікрооб'єктів:

за формою втілення: 1) мікросліди, що утворюються у процесі контактної взаємодії слідоутворюючого об'єкта зі слідосприймаючим і обміну енергією між ними (мікросліди механічного, фізичного, хімічного і біологічного походження); 2) мікрочастки – це матеріальні тіла малі за розміром, які мають певну просторово-геометричну форму одиничного тіла (матеріал, порошкоподібні частки); 3) мікроречовини – це мікрокількості (порція, об'єм) речовини, що відділилися від твердих, сипких, рідких тіл, не мають зовнішньої форми і втратили власну індивідуальність;

за механізмом утворення: мікросліди-накладення; мікросліди-включення; мікросліди-нашарування; мікросліди-виділення; статичні та динамічні;

за джерелом походження: від злочинця, від потерпілого, від знаряддя злочину або транспортного засобу, від обстановки місця події.

За агрегатним станом: тверді, рідкі, газоподібні.

Для виявлення мікрооб'єктів рекомендується застосовувати: магнітні пензлі, магніти, діелектричні палички; спеціальні освітлювачі, що забезпечують спрямоване світло; лупи з підсвічуванням і кольорові світлофільтри; ультрафіолетові освітлювачі й електронно-оптичні перетворювачі; металографічні й біологічні мікроскопи, пристосовані для дослідження предметів, на яких передбачається наявність мікрооб'єктів. Вилучення мікрооб'єктів з місця огляду здійснюється за допомогою малогабаритних пилососів, оснащених спеціальними вловлювальними фільтрами, а також клейких стрічок і дактилоскопічних плівок, скальпелів, стерильної марлі й вати тощо, але в будь-яких

випадках віддається перевага вилученню об'єкта-носія або його частини з виявленими мікрооб'єктами.

Тема 7. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування та його автоматизація

Сутність кримінальної реєстрації (криміналістичного обліку)

Облік за прізвищиною картотекою

Дактилоскопичний облік

Інші види кримінальної реєстрації

Кримінальна реєстрація – це цілеспрямований систематичний облік певних об'єктів для вирішення ідентифікаційних питань та отримання відповідних справок. Систему кримінальної реєстрації утворюють різні види криміналістичного обліку.

Криміналістичний облік – це система реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їхніми ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для виявлення, розкриття та попередження злочинів, яка ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю.

За допомогою кримінальної реєстрації вдається вирішувати такі завдання розслідування, як встановлення факту притягнення особи раніше до кримінальної відповідальності; виявлення невідомого злочинця, який зник з місця події, або особи, яка вчинила втечу з місць позбавлення волі; ідентифікацію злочинця за його слідами; встановлення особи невідомого трупа, особи, яка безвісно зникла; ідентифікація вогнепальної зброї, яка використовувалась при вчиненні злочину, була викрадена, та ін.

У криміналістичному обліку використовуються різні способи реєстрації та фіксації ознак об'єкта: описово-письмовий, дактилоскопичний, фотографічний, графічний, колекційний. Кожний вид криміналістичного обліку – це фактично інформаційно-пошукова система, тому ведення і використання криміналістичних обліків передбачає широке застосування інформаційних технологій та можливостей інформаційно-пошукових систем.

Залежно від рівня концентрації інформації криміналістичні обліки поділяються на *центральні, регіональні та місцеві*.

Оперативно-пошукові обліки вміщують об'єкти, які безпосередньо пов'язані з подією злочину та, як правило, вилучені при оглядах місця події або при проведенні оперативних заходів та слідчих (розшукових) дій. До них належать дактилоскопічні обліки, колекції слідів злочину, взуття, транспортних засобів, волокон, замків і ключів, підроблених рецептів і бланків документів, кулегільзотеки та ін.

Інформаційно-довідкові обліки (колекції й картотеки) комплектуються об'єктами та даними, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину і отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Об'єктами інформаційно-довідкових колекцій і картотек можуть бути зразки різноманітних виробів, малюнки, фотографії, таблиці, каталоги тощо.

Центральні обліки здійснюються Державним науково-дослідним експертно-криміналістичним центром МВС України (ДНДЕКЦ). До центральних оперативно-пошукових обліків належать: центральна колекція куль і гільз зі слідами зброї (кулегільзотека); центральна картотека фальшивих грошей; центральна картотека підроблених документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії; центральна картотека слідів рук, вилучених з місць нерозкритих тяжких та резонансних злочинів; центральна колекція макетів вибухових пристроїв і речовин; центральна колекція фонограм з голосами осіб, які анонімно повідомляли про загрозу вибуху.

Центральні обліки комплектуються з об'єктів, надісланих з регіонів. Таким чином порівнянням об'єктів встановлюються факти вчинення декількох злочинів однією особою чи з використанням тих самих засобів у різних регіонах України. Це сприяє розкриттю цих злочинів, оскільки дає можливість об'єднати матеріали в одне провадження.

У межах центральних обліків утворені інформаційно-довідкові колекції зразків: документів суворого обліку, цінних паперів та грошей; зброї та боеприпасів; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; рельєфних підшов взуття; інструментів, що використовуються при зломах; лакофарбових покриттів; вибухових пристроїв і речовин; протекторів шин; волокон і волосся тощо.

Регіональні обліки провадять науково-дослідні експертно-криміналістичні центри в областях. Такі обліки комплектуються з об'єктів, які вилучені під час оглядів місця події у справах про злочини,

що вчинені на території відповідного регіону або надіслані для постійної перевірки з інших органів. До таких обліків належать: картотеки слідів рук (слідотеки); дактилоскопічні картотеки на осіб, які взяті міліцією на облік; кулегільзотеки; колекції слідів знарядь злочину. При необхідності можуть комплектуватися обліки інших речових доказів (слідів), вилучених при огляді місця події. Рекомендується створити колекцію піддроблених рецептів на одержання наркотичних і сильнодійних лікарських засобів.

На регіональному рівні утворюються необхідні інформаційно-довідкові колекції. При необхідності можуть створюватися місцеві обліки.

Місцеві обліки ведуться у відділах, відділеннях, групах НДЕКЦ, які обслуговують міськрайлінооргани поліції, і комплектуються об'єктами, як і регіональні обліки, по злочинах, вчинених на території обслуговування.

Особливе місце в системі обліків належить обліку осіб, засуджених за вчинення злочинів. Цей вид обліку проводиться у двох формах: дактилоскопічному і алфавітному.

Дактилоскопічний облік здійснюється за допомогою дактилоскопічних карт, які містять пальцеві відбитки кожної руки певної особи. Дактилокарти заповнюються у 3-х примірниках, якщо вони підлягають обліку в центральній дактилокартотеці, або у 2-х примірниках, якщо особа підлягає обліку тільки в регіональній і місцевій дактилокартотеках.

Дактилокарта на особу заповнюється на бланку встановленого зразка, де у відповідних графах фіксуються такі відомості: стать; прізвище, ім'я та по батькові; число, місяць, рік народження; місце народження; дактилоскопічна формула за 10-пальцевою системою; основні та контрольні відбитки пальців; підпис особи; дата проведення дактилоскопіювання; орган, де відбулося дактилоскопіювання; підстава для дактилоскопіювання; відбитки долонь; прикмети особи, яка реєструється; прізвище і підпис працівника, який заповнював дактилокарту.

Систематизація дактилокарт проводиться за допомогою використання спеціальної *дактилоскопічної формули* – це формула 10-пальцевої системи реєстрації, що записується в правому верхньому куті лицьового боку дактилокарти; має вигляд двох простих дробів: перша іменується основною частиною формули, друга – додатковою.

Чисельник основної частини формули являє собою суму умовних цифрових позначень тільки завиткових візерунків парних пальців рук із додаванням одиниці, а знаменник – суму позначень завиткових візерунків непарних пальців із додаванням одиниці. Одиниця завжди додається до суми чисел завиткових візерунків до численника і знаменника для того, щоб забезпечити розміщення у обліку дактилокарт людини, у якій нема завиткових візерунків на ногтевих фалангах пальців рук. Парні й непарні пальці визначають, переходячи від великого пальця правої руки до мізинця лівої. Для цифрових позначень усі пальці розподіляються на пари. Відповідним парам присвоюються такі цифрові позначення: великий і вказівний пальці правої руки – 16; середній і безіменний правої руки – 8; мізинець правої і великий лівої руки – 4; вказівний і середній лівої – 2; безіменний і мізинець лівої – 1.

Додаткова частина формули являє собою дріб, де в чисельнику є ряд цифрових позначень усіх візерунків пальців правої руки, які не сумуються, а в знаменнику – пальців лівої. Для виведення додаткової частини формули папілярний узор кожного пальця наділяється умовною цифрою від 1 до 9. Незалежно від пальця, на якому знаходиться, дуговий узор позначається цифрою 1, петльові радіальні – 2, петльові ульнарні – 3, 4, 5 і 6, залежно від кількості ліній, пересічених центродельтовою лінією, на лінії відрахування; завиткові узори – 7, 8, 9, залежно від відносного положення дельт; відсутні пальці, а також узори пальців з пошкодженнями позначаються 0.

Дактилоскопіювання трупа має свої особливості. Фарбу з пластинки за допомогою гумового валика наносять на пальці, а потім прокочують кожний палець окремими квадратами паперу, покладеними на сірникову коробку. Аркуші паперу з відбитками пальців наклеюються на відповідне місце дактилокарти. Контрольний відбиток не робиться.

Алфавітна реєстрація злочинців здійснюється у вигляді картотеки. У кожній картці відображаються біографічні дані, дактилоскопічна формула та відбиток папілярного візерунку вказівного пальця правої долоні. Таким чином, існує зв'язок між дактилоскопічним та алфавітним обліками.

Облік злочинців дозволяє встановити колишню судимість, що має значення для кваліфікації нового злочину, вчиненого раніше засудженим.

Крім того, цей облік іноді дозволяє встановити особу невідомого трупа, встановити невідомого злочинця за його слідами пальців рук, вилученими при огляді міцця вчинення злочину.

Регіональними є обліки невідомо зниклих людей та невпізнаних трупів, номерних речей (автомобілів, вогнепальної зброї та ін.).

Тема 8. Тактика огляду і обшуку

Поняття, види й загальні положення слідчого огляду

Огляд місця події

Огляд трупа на місці його знаходження

Поняття й загальні умови проведення обшуку

Підготовка до обшуку

Основні положення тактики обшуку

Огляд – це слідча (розшукова) дія, що полягає в безпосередньому виявленні й дослідженні об'єктів, що мають значення для кримінального провадження, їхніх ознак, властивостей, стану і взаєморозташування (ст. 237 КПК України).

Цілями огляду є:

- з'ясування обставин події, що розслідується;
- виявлення, фіксація, вилучення й оцінка слідів злочину, а так само інших речових доказів;
- отримання вихідної інформації для висунення версій;
- отримання даних для організації розшуку злочинця;
- отримання даних про обставини, що сприяли здійсненню злочину.

Класифікація видів огляду проводиться по різних підставах:

- *за об'єктами* – огляд місця події, зовнішній огляд трупа, огляд предметів, огляд документів, огляд тварин, огляд приміщень і ділянок місцевості, що не є місцем події, огляду (огляд тіла живих людей);
- *за послідовністю* – первинний і повторний;
- *за обсягом* – основний і додатковий.

Загальні тактичні вимоги, що ставляться до проведення огляду (загальні правила):

- єдине керівництво оглядом;
- невідкладність, об'єктивність, повнота і всебічність огляду;
- взаємодія з працівниками оперативного підрозділу;

- використання досконалих науково-технічних засобів і допомоги фахівців;
- дотримання правил поведінки із слідами й іншими речовими доказами;
- цілеспрямованість і планованість огляду.

Огляд місця події полягає в безпосередньому вивченні й фіксації слідчим обстановки місця події, слідів, що знаходяться на ньому, і інших об'єктів з метою отримання фактичних даних, що мають значення для справи.

Загальне завдання огляду місця події – встановити, що скоїлося на даному місці.

Окремі завдання:

- встановити характер досліджуваної події;
- встановити місце, час і інші обставини події;
- виявити, вивчити і зафіксувати сліди, що залишив злочинець, інші сліди, а також речові докази;
- виявити зміни в розташуванні і властивостях окремих об'єктів до досліджуваної події і після неї;
- виявити і зафіксувати негативні обставини.

У криміналістиці прийнято поділяти огляд місця події на етапи.

Розрізняються **три етапи огляду місця події**: підготовчий, робочий (дослідницький), завершальний.

Підготовчий етап включає дві стадії: дії до виїзду на місце події (перший підготовчий етап) і дії на місці події до початку робочого етапу (другий підготовчий етап).

На першому підготовчому етапі слідчий:

- забезпечує охорону місця події;
- вживає заходів до запобігання і послаблення наслідків злочинів;
- забезпечує явку осіб, що виявили злочин;
- запрошує фахівців і понять, якщо місце події знаходиться далеко від населених пунктів;
- перевіряє готовність технічних засобів, вживання яких необхідно під час огляду.

На другому підготовчому етапі слідчий:

- вживає заходів до надання допомоги потерпілим;
- віддаляє з місця події всіх сторонніх осіб;
- опитує свідків з метою орієнтування і з'ясування проведених змін;

- розподіляє обов'язки між учасниками огляду й інструктує їх;
- проводить інші невідкладні дії, спрямовані на затримання злочинця, а також вживає заходів для покращання умов огляду.

Робочий етап складається із загального і детального огляду.

На стадії загального огляду вирішуються наступні завдання:

- ознайомлення із загальною обстановкою місця події;
- визначення програми обстеження місця події – окреслюються межі огляду, послідовність огляду, способи його проведення, дається завдання учасникам огляду, визначається порядок проведення реконструкції елементів і ін.

Огляд може бути здійснений декількома способами:

- концентричним – від периферії до центру;
- ексцентричним – від центру до периферії;
- фронтальним – уздовж ділянок місцевості (по прямих від краю до краю, по лініях секторів або квадратів);
- вузловим – обстеження окремих частин місцевості, приміщення; їх поєднанням.

Місцеположення слідів і окремих предметів визначається спільно двох постійних орієнтирів.

На стадії детального огляду за необхідності проводять масштабне фотографування, відбирають і готують для вилучення всі предмети, які можуть мати значення речових доказів. При цьому звертають увагу на наявність негативних обставин, під якими слід розуміти обставини, що суперечать звичайному поясненню фактів, речей, версії потерпілого на момент огляду.

На завершальному етапі огляду місця події здійснюється *фіксація його ходу і результатів*. Складаються протокол огляду місця події, необхідні схеми, креслення, плани, пакуються об'єкти, що вилучаються. Фотографії, отримані у результаті фіксуючого, оглядового, вузлового і детального фотографування, додаються до протоколу.

Залежно від характеру відображення на місці події злочину можна уявити ситуації, коли подія злочину: 1) має дійсне відображення; 2) не має повного відображення; 3) не знаходить свого явного відображення; 4) має фальшиве відображення. Ці ситуації вимагають відповідної інтерпретації:

1) *якщо подія злочину має дійсне відображення*, у слідчого немає сумнівів щодо характеру події та осіб, причетних до неї. Достатній обсяг інформації дозволяє припустити дійсність події. Проте

на першому етапі розслідування (яким часто є огляд місця події) нерідко важко вирішити, які об'єкти слід оглядати;

2) *якщо подія злочину не має повного відображення*, завдання слідчого полягає у відновленні повної картини події, що відбулася.

Неповнота відображення може мати різний ступінь. Якщо відображення настільки неповне, що не передає змін середовища, на основі яких можна судити про відображений об'єкт, тоді неповнота його є істотною. Виникнення неповного відображення пов'язано з такими моментами: а) у процесі вчинення злочину подія повністю не відобразилась на місці події; б) після вчинення злочину виникли зміни об'єктів огляду – слідів та речових доказів;

3) *якщо подія злочину не знаходить свого явного відображення*, можна передбачити, що: а) знищено дані на місці події (зміни в середовищі зникли, і акт їх виділення став неможливим; разом з тим знищення інформації на місці події (слідів і речових доказів) характеризується виникненням іншої інформації – слідів їх знищення); б) події у цьому місці не було;

4) *якщо подія злочину має фальшиве відображення*, виникає ситуація відбиття не події злочину, а іншої події, тобто при інсценуванні. У цих випадках необхідно звернути увагу на так звані негативні обставини, які несуть у собі інформацію не про злочин, чиїм відображенням вони нібито є, а про інсценування злочину.

Кожний із названих ситуацій огляду місця події відповідає найдоцільніша система тактичних прийомів, яка має достатньо загальний характер. Подальша диференціація тактичних прийомів зумовлена типовими ознаками злочину та його індивідуальними особливостями. Огляд місця події також має власну специфіку відповідно до різних видів злочинів, способів їх вчинення та приховування.

Система тактичних прийомів при дійсному відображенні події злочину охоплює:

1) зіставлення первинних даних і обстановки місця події з метою виявлення слідів злочину;

2) аналіз окремих слідів на місці події;

3) моделювання події, що відбулася.

Система тактичних прийомів при неповному відображенні події злочину включає такі прийоми:

1) аналіз окремих слідів (предметів), їх ознак, розташування;

2) використання уявної реконструкції окремих елементів події;

- 3) моделювання з метою відтворення події, яка відбулася;
- 4) зіставлення модельованої події і реальної картини місця події.

Система тактичних прийомів при відсутності явного відображення події злочину охоплює такі прийоми:

- 1) зіставлення первинних даних з інформацією місця події;
- 2) залучення до участі в огляді осіб, які повідомили про злочин;
- 3) аналіз ознак знищення слідів;
- 4) аналіз іншої інформації місця події та її зіставлення зі встановленими фактами.

Заслуговує на увагу використання **системи тактичних прийомів при фальшивому відображенні події злочину**. Така система повинна бути спрямована на виявлення негативних обставин, що несуть у собі інформацію не про істинну подію, а про дані, які порушують природне співвідношення причини і слідства, – про інсценування злочину. Ця система прийомів може бути запропонована у вигляді зіставлення:

- 1) інформації місця події з традиційним, природним перебігом події;
- 2) інформації місця події з типовими аналогами;
- 3) слідів (предметів) з довідковими даними;
- 4) слідів (предметів), виявлених на місці події, між собою;
- 5) даних місця події з доказами, точно встановленими у справі.

Фальшиве відображення події злочину може бути встановлено шляхом зіставлення інформації місця події з традиційним, природним ходом події. Ця традиційність, природність визначається уявленням слідчого про її закономірний розвиток.

Зовнішній огляд трупа відбувається на місці його виявлення під час огляду місця події за обов'язковою участю спеціаліста-судового медика (ст. 238 КПК). Труп – центральний об'єкт на місці події. Хід і результати його огляду відображаються у протоколі огляду місця події.

При огляді трупа встановлюють фактичні дані, доступні безпосередньому спостереженню, фіксуються положення і поза трупа, стать, приблизний вік, особливості одягу і взуття, предмети, сліди, документи, що є на трупі і біля нього, а також тілесні ушкодження та трупні зміни.

Огляд трупа складається з двох етапів – загального і детального. При *загальному огляді* досліджуються:

- 1) поза трупа і його положення на місці події;

- 2) зовнішній стан одягу на трупі;
- 3) знаряддя заподіяння смерті, що знаходяться на трупі.

При *детальному огляді* досліджуються:

- 1) ложе трупа (ділянка підлоги або ґрунту під трупом);
- 2) одяг трупа;
- 3) тіло трупа та ушкодження на ньому.

При огляді оголеного трупа фіксуються:

- 1) угодваність, колір шкіри, статура, вік і стать;
- 2) трупні явища (охолодження, висихання тіла, трупні плями,

ознаки гниття);

- 3) вид голови та обличчя;
- 4) вид живота;
- 5) індивідуальні особливості, які спостерігаються на тілі;
- 6) ушкодження на трупі.

Частини трупа описуються в такій послідовності: голова – обличчя – шия – груди – живіт – спина – руки – ноги.

При огляді одягу і взуття на трупі звертається увага на те, що саме одягнуто та в якій послідовності; стан одягу і взуття; ушкодження (розриви, розрізи, відірвані частини) і забруднення; конфігурація країв ушкодженого одягу (рівні, нерівні та ін.); вміст кишень.

Труп фотографують, складають схеми, виготовляють зліпки і відбитки слідів, беруть зразки волосся, крові, тканин тіла, відбитки пальців.

Огляд предметів і документів починається з вивчення загального виду предмету. Під час огляду з'ясовуються і фіксуються: найменування предмету; його призначення; зовнішній вигляд; розміри у всіх вимірюваннях; матеріал, з якого виготовлений предмет; особливості предмета; його дефекти; упаковка. Особливо відмічаються ознаки, які вказують на зв'язок предмету з подією, що розслідується.

Предмет фотографується. У необхідних випадках може бути складена схема з вказівкою слідів, що є на предметі.

При огляді документа звертається увага на його зміст, зовнішній вигляд, форму, реквізити, на чому він виконаний, наявність підпису, відтиснення печатки, штампів.

При огляді тварин і їх трупів необхідно встановити:

- вид тварини;
- породу, масть, стать, вік;

- ознака приналежності тварини певному господарству або конкретній особі – тавро, спосіб кування, наявність індивідуального визначеного предмета;
- індивідуальні ознаки – колір, відтінки масті, сліди від перенесених травм.

До огляду доцільно залучити фахівців – ветеринара або зоотехніка.

Огляд транспортних засобів проводиться з метою:

- встановлення індивідуальних особливостей машини;
- виявлення слідів взаємодії транспортного засобу з іншими транспортними засобами, людьми;
- виявлення слідів і предметів, що залишили потерпілі і особи, керуючі автомашиною;
- виявлення частинок ґрунту, рослинного покриву з місця події;
- визначення технічного стану транспортного засобу.

До огляду транспортного засобу повинен бути залучений спеціаліст-криміналіст, фахівець автосправи, і, за необхідності, водій, керівник цим транспортним засобом.

Основними способами фіксації результатів огляду місця події є *складання протоколу, планів (схематичних чи масштабних), фотозйомка*, що ілюструють місце події, його окремі вузли, сліди, речові докази.

Обшук – слідча (розшукова) дія, що полягає в примусовому обслідуванні приміщень, місцевості й інших об'єктів, а також окремих громадян з метою виявлення і вилучення слідів, знарядь злочину, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також інших предметів і документів, що мають значення для кримінального провадження, а також встановлення місця знаходження розшукуваних осіб (ст. 234 КПК України).

Цілі обшуку:

- виявлення і вилучення предметів, що мають доказове значення (знарядь злочину; предметів, здобутих злочинним шляхом або на яких є сліди злочину; документів, які вказують на важливі для справи обставини, а також трупів);
- виявлення розшукуваних осіб і матеріалів, що полегшують їх розшук (фотографій, листів, щоденників);
- відшукання майна, на яке необхідно накласти арешт з метою забезпечення цивільного позову або можливої конфіскації майна.

Класифікація видів обшуку проводиться по різних підставах:

- за об'єктом: обшук приміщень, особистий обшук, обшук ділянок місцевості, обшук транспортних засобів;
- за послідовністю проведення: первинний обшук, повторний обшук;
- за часом: одночасний обшук, різночасний обшук.

Підготовка до проведення обшуку включає:

- збирання необхідних орієнтуючих відомостей;
- визначення часу обшуку;
- комплектування й інструктаж слідчо-оперативної групи;
- вживання заходів до забезпечення групи необхідними техніко-криміналістичними засобами, а також транспортом;
- складання плану проведення обшуку;
- винесення ухвали слідчого судді.

Розрізняють **чотири стадії проведення обшуку**:

- *підготовча* (попередня) полягає в прибутті слідчо-оперативної групи до місця обшуку, проникненні на об'єкт, що обшукується, і вжитті заходів, що забезпечують нормальний хід обшуку (зосередження осіб в одній кімнаті, заборона розмовляти між собою та пересуватися по приміщенню тощо);
- *оглядова* стадія полягає в обході приміщення або ділянки місцевості, предмета обшуку, під час якого слідчий безпосередньо ознайомлюється з обстановкою, намічає план обшуку, остаточно розподіляє обов'язки між учасниками, ухвалює рішення про використання технічних засобів;
- *детальна* стадія включає безпосередньо пошуки об'єктів, що цікавлять слідство;
- *фіксація результатів* обшуку полягає у складанні протоколу, планів і схем приміщень або ділянок місцевості, що обшуковуються, користуванні фотографування і відеозапису як засобів фіксації.

До тактичних прийомів обшуку належать:

- послідовний і вибірковий методи дослідження;
- одиночний і груповий пошук;
- суцільний або частковий пошук;
- обстеження без порушення та з порушенням цілісності об'єктів, що перевіряються, якщо мешканець приміщення відмовляється відкрити предмети обстановки;
- метод порівняння однорідних предметів або ділянок.

Основним засобом *фіксації ходу і результатів обшуку* є протокол обшуку.

У протоколі детально викладаються відомості про знайдені предмети і місця їх виявлення. У тих випадках, коли вилучаються цінні папери, облігації, ощадкнижки, сертифікати, акредитиви, підлягаючі зберіганню свідоцтва, називаються реквізити цих документів.

При виявленні тайників описуються їх устрій і розміри.

У завершальній частині протоколу вказується, що було вилучено, як упаковано і чим опечатано, кому і що було передано на відповідальне зберігання.

Порядок обстеження при обшуку місця тайників можуть бути зафіксовані на плані і схемі. У необхідних випадках з цією самою метою використовують фотографування і відеозапис з фіксацією цих дій у протоколі обшуку.

У невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, що підозрюються у вчиненні злочинів, ст. 233 КПК України передбачено проникнення до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді. Подальші дії після проникнення до житла чи іншого володіння особи повинні враховувати тактичні особливості обшуку.

Тема 9. Тактика допиту

Поняття, значення, види й загальні положення допиту

Підготовка до допиту

Особливості тактики допиту свідка й потерпілого

Особливості тактики допиту підозрюваного

Тактика одночасного проведення допиту двох чи більше осіб (очна ставка)

Допит – це слідча (розшукова) дія, що полягає в отриманні й фіксації у встановленому процесуальному порядку показань свідків, потерпілих, підозрюваних і звинувачених про відомі їм факти, що мають значення для кримінального провадження (ст.ст. 224–227 КПК).

Предметом допиту можуть бути:

- обставини, що входять у предмет доведення;
- обставини, необхідні для досягнення проміжної мети розслідування;

- обставини, за допомогою яких виявляються докази;
- обставини, знання яких необхідне для перевірки й оцінки доказів;
- обставини, які, не маючи доказового значення, можуть відігравати тактичну роль.

Види допиту при досудовому розслідуванні розрізняються залежно від:

- процесуального становища допитуваного: допит свідка, потерпілого, підозрюваного;
- кількості осіб, які допитуються: допит однієї особи, одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб;
- віку допитуваного: допит дорослого, неповнолітнього, малолітнього;
- складу учасників: без участі третіх осіб, за участю захисника, експерта, спеціаліста, батьків або законних представників неповнолітнього, педагога, перекладача;
- місця проведення допиту;
- характеру слідчої ситуації (безконфліктна або конфліктна);
- того, чи допитувалася дана особа у цій справі раніше або вона допитується вперше: первинний або повторний, додатковий допит.

Підготовка до допиту умовно підрозділяється на криміналістичну, спеціальну і психологічну.

Криміналістична підготовка – вивчення наявних матеріалів кримінальної справи, проведення попередніх допиту слідчих дій, підготовка доказів, визначення черговості допитів, способу виклику допитуваного, підготовка місця допиту і технічних засобів фіксації, витребування документів, характеристик, формулювання основних запитань, складання плану допиту.

Спеціальна підготовка – ознайомлення з довідковою літературою, бесіда із спеціалістами, отримання консультацій у наукових закладах з питань, що вимагають певних знань у тій або іншій галузі науки, техніки, мистецтва і ремесла.

Психологічна підготовка – збирання відомостей, які характеризують особу допитуваного, вибір слідчим послідовності запитань, що ставляться, створення умов для дотримання моральних принципів і правильного використання своїх повноважень.

Розрізняються **наступні стадії допиту**:

- попередня стадія (встановлення психологічного контакту);
- стадія вільної розповіді;
- стадія запитань;
- завершальна стадія допиту.

Тактичні прийоми допиту розрізняються залежно від стадії допиту, від обсягу доказів і характеру ситуації, який носить допит (безконфліктна або конфліктна).

Основні прийоми допиту в умовах *безконфліктної ситуації*:

- ознайомлення допитуваного із фрагментами свідчень інших осіб;
- пропозиція викласти факти, суворо дотримуючи послідовність подій;
- допит на місці події;
- формування розумового завдання;
- нагадування, деталізація, зіставлення й ін.

Основні прийоми допиту в умовах *конфліктної ситуації*:

- переконати допитуваного в об'єктивності слідчого, вселити йому повагу до слідчого;
- викликати у допитуваного інтерес до надання свідчень, виявляти турботу про дотримання прав допитуваного і про задоволення його законних інтересів;
- створити і підтримувати під час допиту спокійну ділову обстановку без зайвої напруги;
- виявляти при допиті тактовність, витриманість, дотримувати культуру мови;
- роз'яснення допитуваному значення чистосердечного зізнання і давання правдивих свідчень;
- виявлення мотивів давання неправдивих свідчень і усунення цих мотивів;
- переконання за допомогою логічних доводів в безглузді спроб давання помилкових свідчень;
- максимальна деталізація і конкретизація свідчень допитуваного;
- стимулювання позитивних якостей допитуваного;
- пред'явлення доказів, що викривають допитуваного, у певній послідовності;
- повторний допит.

Протокол допиту – основний засіб *фіксації свідчень особи, що допитується*. У ньому відображається хід і результати допиту.

Якщо при допиті використовувались технічні засоби фіксації (магнітний запис і відеозапис), текст показань може не вноситися до протоколу за умови, що жоден з учасників не наполягають на цьому (ст. 104 КПК).

У випадках, передбачених ст. 232 КПК України, виникає можливість проведення допиту у режимі відеоконференції.

Тема 10. Тактика пред'явлення для впізнання і слідчого експерименту

Поняття, загальні положення, умови та види пред'явлення для впізнання

Тактика пред'явлення для впізнання особи

Тактика пред'явлення для впізнання трупа

Пред'явлення для впізнання речей, рукописних текстів, документів, місцевості й будівель

Особливості проведення допиту й упізнання в режимі відео конференції

Поняття, форми й завдання слідчого експерименту

Перевірка показань на місці

Проведення слідчого експерименту

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в ототожненні або встановленні групової або родової приналежності потерпілим, свідком, підозрюваним об'єкта, який ця особа сприймає за своїм уявленням (ст. 228–230 КПК).

Основу пред'явлення для впізнання утворює *психологічний процес*, суть якого полягає в тому, що особа, яка упізнає, проводить уявне порівняння відображеного в її пам'яті образу об'єкта, що раніше спостерігався, з об'єктом, що пред'являється йому в числі інших об'єктів. У результаті цього порівняння робиться висновок про їх тотожність, схожість або відмінність.

Пред'явлення для впізнання підрозділяють за об'єктами:

- пред'явлення для впізнання людей;
- предметів;
- тварин;
- трупів або частин трупів;
- приміщень або ділянок місцевості.

Пред'явлення для впізнання може здійснюватися в **двох формах** – у формі пред'явлення об'єкта в натурі або у формі пред'явлення фото-зображення даного об'єкта.

Основні правила пред'явлення для впізнання:

- впізнаючий задалегідь допитується про обставини, при яких він спостерігав відповідну особу або предмет; про прикмети й особливості, по яких він може здійснити впізнання, що дає змогу з'ясувати можливість і доцільність слідчої дії;
- загальна кількість об'єктів, пред'явлених для впізнання, повинно бути не менше трьох (за винятком трупів);
- особи, що пред'являються, повинні бути по можливості схожими зовнішністю та одягом з впізнаваним. Предмет, що підлягає впізнанню, пред'являється разом з іншими однорідними предметами;
- перед початком пред'явлення впізнаваному пропонують зайняти будь-яке місце серед осіб, що пред'являються;
- пред'явлення для впізнання проводиться у присутності двох понять;
- якщо пізнає свідок або потерпілий, він перед пред'явленням для впізнання попереджається про кримінальну відповідальність за відмову або ухилення від дачі свідчень і завідомо помилкових показань;
- навідні питання не допускаються;
- якщо впізнаючий вказав на одну з пред'явлених йому осіб або на один з предметів, йому пропонується пояснити, по яких прикметах, особливостях він впізнав дану особу або предмет;
- до участі в пред'явленні для впізнання може запрошуватися фахівець-психолог;
- для фіксації ходу і результатів слідчої дії може бути використана кіно- і фотоапаратура, а також апаратура звуко- і відеозапису.

Про пред'явлення для впізнання. складається **протокол, в якому відображаються хід і результати слідчої дії. Фіксація** об'єкта пред'явлення для впізнання може бути зроблена за допомогою фото-графування, кінозйомки і відеозапису (ст. 231 КПК).

У випадках, передбачених ст. 232 КПК України, виникає можливість проведення пред'явлення для впізнання у режимі відеоконференції.

Слідчий експеримент є окремою слідчою (розшуковою) дією, яка полягає у здійсненні дослідів з метою перевірки, які могли відбутися за певних умов тих або інших подій та яким саме чином (ст. 240 КПК України).

Проведення цієї слідчої (розшукової) дії пов'язано зі здійсненням дослідів, результати яких і є тими фактичними даними, що дозволять дійти висновку про обставини, що мають значення для розкриття злочину.

Слідчий експеримент схожий з науковим експериментом. І слідчий, і науковий експерименти дають змогу вивчати факти шляхом проведення дослідів. Однак слідчий експеримент має власні відмінні риси:

- 1) його застосування потребує певних процесуальних умов;
- 2) він відтворює явище не повністю, а лише деякі умови, за яких відбувалися події або мали місце факти, що цікавлять слідчого.

Слідчий експеримент має своїм завданням встановлення того, могла чи не могла відбутися подія або дія у певних умовах. Крім того, слідчий експеримент не завжди пов'язаний з місцем події, він може бути проведений залежно від його мети не на місці події. Слідчий експеримент супроводжується проведенням дослідів, що істотно відрізняє його від огляду і виділяє у самостійну слідчу (розшукову) дію.

Слідчий експеримент відрізняється від експертизи; незважаючи на їхню зовнішню схожість, експертиза потребує застосування спеціальних знань, у той час як слідчий експеримент у процесі його проведення не вимагає цього.

Залежно від мети слідчого експерименту розрізняють його види. Важко перелічити всі відомі у практиці розслідування *види слідчого експерименту*, тому зупинимось тільки на тих видах, які трапляються найчастіше.

1. Слідчий експеримент *для перевірки можливості бачити у даних умовах*. Завдання такого експерименту іноді полягає у встановленні можливості не лише бачити, а й розрізнити деталі та особливості об'єктів у певних умовах.

2. Слідчий експеримент *для перевірки можливості чути в конкретних умовах*. У деяких випадках при проведенні слідчого експерименту на відкритій місцевості важливо встановити силу та напрямок вітру в момент події злочину, а також наскільки суттєво ці чинники впливають на можливість почути.

3. Слідчий експеримент *для перевірки можливості проникнути крізь певний отвір та вийняти через нього ті чи інші предмети*. Таким експериментом повинна бути встановлена як об'єктивна можливість вчинення дій (проникнення, витягування), так і суб'єктивна

здатність на це певної особи або осіб. Важливо з'ясувати, чи може предмет певної конфігурації та об'єму пройти крізь даний отвір, а також чи може вказана особа проникнути через виявлений пролом.

4. Слідчий експеримент *для перевірки можливості вчинення якоїсь дії за певний проміжок часу*. При проведенні такого експерименту головним чинником є час, оскільки викликає сумнів не сам факт можливості вчинення певних дій, а час, протягом якого вони були вчинені.

5. Слідчий експеримент *для перевірки можливості настання певних наслідків даних дій* (розгоряння, поламки та ін.). Такі експерименти слід проводити у випадках, коли ці питання не вимагають експертного дослідження і застосування спеціальних знань.

6. Слідчий експеримент *для встановлення спеціальних та професійних навичок особи*. Такі експерименти рекомендують проводити тоді, коли підозрюваний або свідок стверджує, що він володіє можливістю виконати ту чи іншу роботу. У разі заперечення ним цього, проводити слідчий експеримент не рекомендується.

7. Слідчий експеримент *для встановлення, як саме відбулась подія*.

Слідчий експеримент може бути проведений не в усіх випадках. Неприпустимо проведення експериментів, які:

- 1) принижують гідність людини;
- 2) загрожують життю або здоров'ю учасників експерименту або інших осіб;
- 3) загрожують майну або можуть призвести до значних матеріальних збитків.

Перш ніж проводити слідчий експеримент, до нього необхідно старанно підготуватися, а саме:

1) визначити мету експерименту, для чого слід вивчити матеріали справи та всі обставини, виходячи з яких проводиться слідчий експеримент;

2) визначити умови, в яких повинен бути проведений слідчий експеримент (встановити, як, де, коли і у якій послідовності слід проводити дослід; скільки їх необхідно провести, як забезпечити освітлення при проведенні експерименту на перевірку видимості тощо);

3) визначити учасників експерименту (свідків, підозрюваних, кількість понятих та ін.). Якщо досліді проводяться у різних приміщеннях, а учасники експерименту поділяються на групи, то рекомендується

запрошувати більше двох понятих. Понятих слід підбирати завчасно. Необхідно пам'ятати, що роль понятих при проведенні слідчого експерименту полягає в тому, що вони посвідчують можливість якоїсь події або дії у певних умовах. Тому, підбираючи понятих, необхідно враховувати їх суб'єктивні якості – зір, слух;

4) передбачити, які матеріали, засоби, знаряддя будуть при цьому використані;

5) слідчий повинен підготувати слідчу валізу;

6) перед проведенням слідчого експерименту, як і перед проведенням інших слідчих дій, рекомендується скласти його план. У разі, якщо експеримент є складним, доцільно скласти письмовий план його проведення. Спеціальної форми плану експерименту не існує, однак у план доцільно внести такі обставини:

а) місце і час проведення експерименту;

б) кількість учасників та розташування їх;

в) сутність дослідів, їх послідовність і роль учасників експерименту при проведенні кожного дослідів.

У разі потреби при складанні плану, особливо щодо проведення дослідів, слід проконсультуватися з фахівцями – судово-медичним експертом, криміналістом, які можуть дати цінні вказівки з відтворення обстановки експерименту і характеру проведення дослідів. Під час підготовки до експерименту слідчому доцільно побувати на місці майбутнього експерименту, щоб краще орієнтуватися у навколишній обстановці при його проведенні.

У процесі підготовки до слідчого експерименту слідчому необхідно вирішити, чи роз'яснювати завдання експерименту та обставини справи учасникам експерименту або ж робити цього не слід. Як правило, мета експерименту і обставини справи повідомляються учасникам слідчого експерименту. Однак у деяких випадках такі роз'яснення є недоцільними (наприклад, якщо метою експерименту є перевірка обсягу виконаних робіт за один день. Таке повідомлення може вплинути на темп і якість робіт та дати по суті неправильні результати експерименту).

У процесі підготовки до експерименту необхідно вирішити питання про засоби зв'язку між окремими групами його учасників. Засобами зв'язку, за допомогою яких встановлюють початок здійснення дослідів та його закінчення, можуть бути телефон, сигнали, що подані прапорцями, свистками, руками.

Методика слідчого експерименту передбачає виконання та дотримання правил його проведення – процесуальних та тактичних. До процесуальних правил належать такі:

1) при проведенні слідчого експерименту обов'язковою є участь понятих; як уже зазначалося, їх кількість визначається характером дослідів та розташуванням учасників експерименту;

2) необхідною є участь фахівців у випадках, коли їхні спеціальні знання можуть бути використані для слідчого експерименту, а також для визначення місця розташування учасників експерименту або їхніх поз – у разі визначення пози потерпілого при пораненні та ін.;

3) доцільною є присутність при проведенні експерименту осіб, показання яких перевіряються; якщо слідчим експериментом перевіряється можливість певних осіб бачити або чути щось, участь їх в експерименті є обов'язковою;

4) про перебіг і результати проведення слідчого експерименту складається протокол.

Тактичні правила проведення слідчого експерименту такі:

1) слідчий експеримент слід проводити в умовах і обстановці, максимально наближених до тих, в яких відбулася подія. З цією метою використовуються протокол місця події, фотознімки, креслення, показання свідків і підозрюваних;

2) слідчий експеримент бажано проводити на тому самому місці, де відбулась подія, яку перевіряють. Тут важливо відзначити, що коли факт, який перевіряють, тісно пов'язаний з місцем дійсної події або з умовами цього місця, то слідчий експеримент, як правило, проводиться на цьому самому місці;

3) слідчий експеримент має проводитися у такий час, коли відбулась подія, яку перевіряють, з метою створення аналогічних умов чутності (особливо у місті), видимості, що забезпечує об'єктивність результатів експерименту;

4) для проведення слідчого експерименту слід використовувати не ті самі знаряддя, які застосовувалися при події злочину, а їх макети;

5) після слідчого експерименту учасників треба розташувати саме так, як вони про це повідомили, а понятих поставити в місце проведення дослідів та на точки спостереження;

6) досліди необхідно повторювати декілька разів, змінюючи умови експерименту. Повторення дослідів дозволить виключити випадкові

результати та достовірно з'ясувати певний факт. Не рекомендується здійснювати досліді слідчому або понятим. Для цього повинні бути запрошені спеціальні особи (статисти), а слідчий та поняті мають спостерігати за проведенням дослідів. Слідчий регулює черговість проведення дослідів та визначає специфіку кожного з них.

Тема 11. Загальні засади й тактика негласних слідчих (розшукових) дій

*Загальні положення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій
НС(Р)Д, що здійснюються оперативно-технічними підрозділами
НС(Р)Д, що здійснюються оперативними підрозділами, які спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження
НС(Р)Д, що здійснюються слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організовувати проведення всіх негласних дій
НС(Р)Д, що здійснюються негласними працівниками*

Негласні слідчі (розшукові) дії (далі – НС(Р)Д) відповідно до ст. 246 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) – це різновид слідчих (розшукових) дій (далі – С(Р)Д), відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню.

Методи проведення НС(Р)Д – це сукупність організаційних, практичних прийомів, у тому числі із застосуванням технічних засобів, які дозволяють у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома [Див.: Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5 (далі – Інструкція)].

НС(Р)Д проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб, тобто шляхом проведення С(Р)Д, а також виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (за винятком

використання конфіденційного співробітництва та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу).

Особливості проведення дій, передбачених главою 21 КПК, та введення до їх назви терміну «негласні», з одного боку, підкреслюють відмінності від «традиційного» інструментарію слідчого, яким є С(Р)Д, а, з іншого, обумовлюють необхідність неухильного дотримання у їх здійсненні такого принципу, що докладно розроблений теорією оперативно-розшукової діяльності, як конспірація.

Принцип конспірації у проведенні НС(Р)Д обумовлює необхідність забезпечення таких трьох вимог: 1) про проведення цих дій не повинні знати особи, відносно яких вони здійснюються; 2) аналогічний підхід щодо працівників слідчих та оперативних підрозділів, які не є організаторами чи виконавцями НС(Р)Д; 3) суворе та неухильне забезпечення режиму секретності, як особливого порядку обігу тих документів та інших матеріальних носіїв інформації, що є власністю держави й охороняються Законами України «Про державну таємницю» і КПК.

Можливості конспіративного проведення комплексу НС(Р)Д у рамках кримінального провадження, що надані законодавцем у ст.ст. 246, 253 КПК, які передбачають максимальний строк проведення такої дії у вісімнадцять місяців та момент повідомлення про факт і результати її проведення на протязі дванадцяти місяців з дня припинення дії, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом, – дозволяють констатувати фактичне існування кримінально-правового інституту *негласного розслідування як особливої форми досудового розслідування*. Подальше розроблення методології здійснення такого розслідування – це актуальне завдання криміналістичної науки.

Суб'єктами проведення НС(Р)Д є слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням – уповноважені оперативні підрозділи.

Класифікація НС(Р)Д можлива за багатьма критеріями: 1) процесуальним (дії, пов'язані із втручанням у приватне спілкування, та інші; дії, що здійснюються виключно у кримінальних провадженнях по тяжких і особливо тяжких злочинах та ті, які проводяться незалежно від тяжкості злочину); 2) за посадовою особою, яка надає дозвіл на їх проведення (за дозволом керівника органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді); 3) за методом, як способом організації практичного освоєння дійсності, що покладений в основу

дії (особистісні, технічні); 4) за уповноваженим підрозділом (особою) – безпосереднім виконавцем робочого етапу НС(Р)Д.

За останнім із зазначених критеріїв, що з точки зору криміналістики є найбільш доречним у висвітленні організаційних і тактичних аспектів НС(Р)Д, доцільно виділити дії, які здійснюються:

1) *оперативно-технічними підрозділами:*

1.1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК);

1.2) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК):

1.2.1) контроль за телефонними розмовами;

1.2.2) зняття інформації з каналів зв'язку;

1.3) зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК);

1.4) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК);

1.5) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК);

1.6) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК);

2) *оперативними підрозділами, що спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження – спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК):*

2.1) спостереження за особою у публічно доступних місцях;

2.2) спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях;

3) *слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організовувати проведення всіх НС(Р)Д:*

3.1) зняття інформації з електронних інформаційних систем, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ст. 264 КПК);

3.2) негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК);

3.3) контрольована та оперативна закупка;

3.4) контрольована поставка;

3.5) спеціальний слідчий експеримент;

3.6) імітування обстановки злочину (Дії, передбачені п.п. 3.3–3.6, є формами контролю за вчиненням злочину (ст. 271 КПК);

3.7) накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК; Робочий етап у частині негласного контролю кореспонденції здійснюється підприємствами зв'язку);

3.8) огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК);

4) *негласними працівниками*:

4.1) виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК);

4.2) використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК).

На *організаційно-тактичному рівні* проведення будь-якої НС(Р)Д здійснюється в *три етапи*: 1) підготовчий (організації і планування); 2) робочий (безпосередній); 3) заключний (фіксації та документального оформлення результатів).

Кримінальним процесуальним законодавством у загальному вигляді визначено зміст як підготовчого, так і заключного етапів проведення НС(Р)Д. Водночас, безпосередньо тактика, а тим більше технологія, робочого етапу проведення НС(Р)Д є прерогативою методичних рекомендацій, розроблюваних криміналістикою і теорією оперативно-розшукової діяльності на основі матеріалів практики, що формалізуються на рівні інструкцій з грифом обмеження доступу органів, у складі яких перебувають уповноважені оперативні підрозділи.

На *підготовчому етапі*, передусім, приймається рішення про проведення НС(Р)Д. Це компетенція слідчого, прокурора, а у випадках, передбачених КПК, – слідчого судді за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з прокурором.

Постанова слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д повинна містити: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) правову кваліфікацію злочину із зазначенням статті (частини статті) КПК; 3) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитиметься НС(Р)Д; 4) початок, тривалість і мету НС(Р)Д; 5) відомості про особу (осіб), яка буде проводити НС(Р)Д; 6) обґрунтування прийнятої постанови; 7) вказівку на вид НС(Р)Д, що проводиться.

Якщо рішення про проведення певної НС(Р)Д відповідно до вимог КПК приймає слідчий суддя, він зобов'язаний розглянути відповідне клопотання протягом шести годин з моменту його отримання. Розгляд клопотання здійснюється за участю особи, яка подала клопотання.

У клопотанні зазначаються: 1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; 2) короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; 3) правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) Кримінального кодексу України (далі – КК); 4) відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НС(Р)Д; 5) обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину; 6) вид НС(Р)Д та обґрунтування строку її проведення; 7) обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в інший спосіб; 8) відомості залежно від виду НС(Р)Д про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; 9) обґрунтування можливості отримання під час проведення НС(Р)Д доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин злочину або встановлення осіб, які його вчинили.

До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання.

Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д повинна містити відомості про: 1) прокурора, слідчого, який звернувся з клопотанням; 2) злочин, у зв'язку із досудовим розслідуванням якого постановляється ухвала; 3) особу (осіб), місце або річ, щодо яких необхідно провести НС(Р)Д; 4) вид НС(Р)Д та відомості про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; 5) строк дії ухвали.

Останній не може перевищувати два місяці. У необхідних випадках строк проведення НС(Р)Д може бути продовжений відповідно до вимог законодавства.

У виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та запобіганням вчиненню тяжкого або особливо тяжкого злочину, передбаченого розділами I, II, VI, VII (статті 201 та 209), IX, XIII, XIV, XV, XVII Особливої частини КК, НС(Р)Д може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, передбачених КПК, за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором,

або прокурора. У такому випадку прокурор зобов'язаний невідкладно після початку такої НС(Р)Д звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

Слідчий, прокурор надсилає доручення керівнику органу, у складі якого знаходяться оперативні підрозділи, уповноважені на проведення НС(Р)Д. У випадку, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності були використані як приводи та підстави для початку досудового розслідування, доручення на проведення НС(Р)Д, як правило, надається оперативному підрозділу, який виявив злочин, але враховуються його повноваження. До доручення слідчого, прокурора додається ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення НС(Р)Д чи постановою слідчого, прокурора про проведення НС(Р)Д. Уповноважений оперативний підрозділ для виконання доручення слідчого, прокурора з урахуванням необхідності забезпечення умов для проведення НС(Р)Д залучає на підставі свого завдання відповідні оперативні та оперативно-технічні підрозділи.

Кримінальне процесуальне законодавство передбачає, що на *заключному етапі* відбувається фіксація та документальне оформлення результатів проведення НС(Р)Д. Відповідно до вимог КПК за результатами проведення НС(Р)Д складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки (спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів, письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної дії, стенограма, аудіо-, відеозаписи, фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу).

Відомості про осіб, які проводили НС(Р)Д або були залучені до їх проведення, у разі здійснення щодо них заходів безпеки можуть зазначатися із забезпеченням конфіденційності даних про таких осіб у порядку, визначеному законодавством. Проведення НС(Р)Д може фіксуватися за допомогою технічних та інших засобів.

Протоколи щодо проведення НС(Р)Д, аудіо- або відеозаписи, фотознімки, інші результати, здобуті за допомогою застосування технічних засобів, вилучені під час їх проведення речі і документи або їх копії можуть використовуватися в доказуванні на тих самих підставах, що і результати проведення інших С(Р)Д під час досудового розслідування.

Періодичність складання протоколів залежить від виду НС(Р)Д, терміну її проведення (одномоментно чи упродовж часу), від доручення слідчого, прокурора, але в будь-якому випадку безпосередньо після отримання фактичних даних, які можуть використовуватись як докази для встановлення місця перебування особи, що розшукується, про кожний випадок огляду, виїмки, дослідження матеріалів про результати негласної слідчої дії тощо.

За результатами виконання доручення слідчого оперативний працівник складає рапорт із зазначенням результатів виконаного доручення, залучених при цьому сил і засобів, а також їх результатів. Начальник уповноваженого оперативного підрозділу приймає рішення шляхом накладення резолюції на рапорті стосовно можливості направлення протоколу та додатків до нього прокурору чи вжиття заходів до належного виконання доручення. Протокол та додатки до нього не пізніше ніж через двадцять чотири години з моменту припинення НС(Р)Д надаються прокурору, зазначеному в дорученні. Матеріали, що можуть розшифрувати осіб, які є джерелами інформації на засадах конфіденційності, не надаються.

Прокурор або слідчий за його вказівкою досліджує отриману в ході проведення НС(Р)Д інформацію. У разі необхідності залучається спеціаліст.

Особи, які проводили НС(Р)Д або були залучені до їх проведення, можуть бути допитані як свідки. Допит цих осіб може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом.

У разі використання для доказування результатів НС(Р)Д можуть бути допитані особи, з приводу дій або контактів яких проводилися такі дії.

Прокурор вживає заходів щодо збереження отриманих під час проведення НС(Р)Д речей і документів, які планує використовувати у кримінальному провадженні. Виготовлення копій протоколів про проведення НС(Р)Д та додатків до них не допускається.

Інструкцією передбачено порядок засекречування та розсекречування матеріальних носіїв інформації щодо проведення НС(Р)Д.

Тема 12. Теоретичні положення криміналістичної методики розслідування

Поняття, завдання і зміст криміналістичної методики розслідування
Принципи формування окремих методик розслідування
Структура окремих методик розслідування
Види й форми криміналістичних методик

Криміналістична методика – це розділ криміналістики, що містить систему наукових положень і основаних на них методичних рекомендацій з оптимізації організації та здійснення розслідування, а також запобігання окремим видам злочинів.

Джерелами криміналістичної методики є:

а) норми кримінального і кримінально-процесуального законодавства, що встановлюють ознаки складів злочинів, а також предмет і межі доказування при розслідуванні в кримінальних провадженнях;

б) положення загальної теорії криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, організаційно-криміналістичні положення;

в) передовий досвід виявлення, розкриття, розслідування і запобігання злочинам;

г) окремі положення інших наук, які використовуються в розслідуванні злочинів (судової медицини, психології, кримінології та ін.)

Загальним завданням криміналістичної методики є сприяння цілеспрямованій активній боротьбі із злочинністю в Україні.

До спеціальних завдань належать:

– вивчення з позицій криміналістики злочинів і злочинної діяльності;

– вивчення й узагальнення передового досвіду виявлення, розкриття, розслідування і запобігання різним видам злочинів;

– розробка науково обґрунтованих методичних рекомендацій для ефективного здійснення виявлення, розкриття, розслідування і запобігання окремим видам злочинів.

Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень складається з двох частин:

а) загальні положення криміналістичної методики;

б) методики розслідування конкретних видів і груп злочинів (окремі методики).

Загальні положення – це теоретичні основи криміналістичної методики (система, завдання, принципи тощо).

Окремі методики – це рекомендації і програми розслідування конкретних видів злочину.

Окремі методики підрозділяються на дві групи: 1) типові, або видові, 2) особливі. Типові методики будуються на основі певних видів злочинів, встановлених кримінальним законом, а особливі (позавидові) методики – за такими ознаками, як: місце вчинення злочину; характеристика особи злочинця; кількість часу, що минуло з моменту вчинення злочину; кількість слідчих, що беруть участь у розслідуванні.

До числа ***структурних елементів (складових частин) загальних положень криміналістичної методики розслідування*** входять:

- а) поняття і предмет криміналістичної методики;
- б) співвідношення методики з іншими розділами криміналістики;
- в) значення і завдання методики в розкритті, розслідуванні і запобіганні злочинам;
- г) визначення структури методики розслідування окремих категорій злочинів.

Структура типових методик розслідування окремих видів злочинів складається з наступних елементів:

- а) криміналістична класифікація і криміналістична характеристика даного виду злочинів;
- б) обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні злочинів даного виду;
- в) особливості початку кримінального провадження і планування початкового етапу розслідування;
- г) порядок (програма, алгоритм) дій слідчого на кожному етапі розслідування з урахуванням типових слідчих ситуацій, тактичних завдань і засобів їх вирішення;
- д) особливості тактики слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, організаційних і інших заходів;
- е) особливості застосування спеціальних пізнань;
- є) особливості використання допомоги населення;
- ж) організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами при розслідуванні злочинів даного виду;
- з) організація профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування.

Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень – це система притаманних тому або іншому виду злочинів особливостей, які мають велике значення для розслідування й обумовлюють застосування криміналістичних методів, прийомів і засобів.

До числа найбільш значимих у криміналістичному відношенні елементів, що утворюють криміналістичну характеристику злочинів певних видів, належать: спосіб вчинення і приховування злочину; обстановка, за якою готувався і був вчинений злочин (час, місце, умови охорони об'єкта і т.д.); особливості слідів, що залишають злочинці (механізм слідотворення); особа злочинця й особа потерпілого; предмет злочинного посягання.

Обставини, що підлягають встановленню, – це не просто механічне поєднання елементів предмета доказування і диспозицій відповідних статей кримінального кодексу. Названі обставини визначають загальний напрям розслідування, встановлюють його межу і повноту (ст. 91 КПК).

Слідча ситуація – це сума значущої для розслідування інформації, що є в розпорядженні слідчого до визначеного моменту розслідування.

Зміст слідчої ситуації складають:

- а) зібрані при провадженні докази;
- б) інша інформація, що має значення для розслідування;
- в) відомості про джерела отримання такої інформації.

Значення *слідчої ситуації* полягає в тому, що фактичні дані в їх сукупності становлять повну й об'єктивну картину події, що розслідується, на будь-який конкретний момент і дозволяють слідчому дати їм належну оцінку та ухвалити рішення про свої подальші дії, що впливають з цієї оцінки.

Слідча ситуація складається з наступних елементів: елементи психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим і йому особами, які йому протистоять, прояв психологічних властивостей слідчого та ін.; елементи інформаційного характеру: обізнаність слідчого; обізнаність тих, що протистоять слідчому, та інших осіб тощо; елементи процесуального і тактичного характеру: стан провадження у справі, докази та їх джерела, можливість обрання запобіжного заходу, проведення конкретної слідчої дії та ін.; елементи матеріального й організаційно-технічного характеру: наявність засобів передачі інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.

Слідчі ситуації класифікуються по різних підставах на: а) ситуації типові й конкретні; б) ситуації, що складаються при розслідуванні у справі в цілому або при проведенні окремої слідчої (розшукової) дії; в) ситуації конфліктні й безконфліктні.

Досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Слідчий, який здійснюватиме досудове розслідування, визначається керівником органу досудового розслідування (ст. 214 КПК України).

Процес розслідування містить такі етапи:

1) *початковий* – висування і перевірка загальних (типових) версій про подію кримінального правопорушення; оцінка вихідної слідчої ситуації, постановка відповідних завдань та визначення кола і послідовності проведення первісних слідчих (розшукових) дій;

2) *наступний* – встановлення всіх обставин кримінального правопорушення і причетних до нього осіб;

3) *завершальний* – завершення розслідування і складання обвинувального акту.

Тема 13. Методика розслідування вбивств

Криміналістична класифікація й характеристика вбивств

Обставини, що підлягають встановленню у справах про вбивства

Слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування, типові версії, тактичні завдання і засоби їх вирішення

Слідчі ситуації, тактичні завдання та їх вирішення на наступному етапі розслідування

Огляд місця події та трупа

Судові експертизи

Допит свідків

Тактика слідчих дій, спрямованих на викриття винної особи

Вбивство – це умисне спричинення смерті іншій людині (ст.ст. 115–119 КК України). Найважливішим завданням оперативно-розшукових

та слідчих органів є швидке розкриття таких злочинів, встановлення причин і умов, що сприяють їх вчиненню. Складність розслідування вбивств зумовлена відсутністю, як правило, свідків, великою кількістю версій розслідування, характером речових доказів, а у деяких випадках інсценуванням обставин події злочину.

Ефективному розслідуванню злочинів сприяє з'ясування даних, що складають криміналістичну характеристику вбивств, тобто сукупності криміналістично значущих елементів, які допомагають найбільш швидкому розслідуванню. До елементів криміналістичної характеристики вбивств належать:

- 1) дані про спосіб підготовки, вчинення та приховування;
- 2) відомості про обстановку вчинення злочину (місце, час та інші умови);
- 3) «слідова картина»;
- 4) дані про особу злочинця;
- 5) дані про особу потерпілого.

При розгляді першого елемента характеристики – способу вчинення злочину – важливо з'ясувати, як саме вбивство було вчинено – в умовах *неочевидності* або *очевидності*. З'ясування цієї обставини впливає на планування та організацію розслідування.

Відкрите вбивство відбувається в присутності свідка відомою йому особою, або в його відсутності, але без спроб сховати факт злочину й свою провину. Сюди ж відносяться випадки, коли винний затриманий на місці події, у результаті переслідування «по гарячих слідах» або добровільно з'явився з повинної.

Таємне вбивство відбувається у відсутності інших осіб, коли винний уживає активні дії до приховання своєї причетності до вчиненого.

Таємні вбивства за механізмом злочину можна підрозділити на чотири підгрупи:

а) убивства без маскуванія (без інсценування) і без приховання трупа й слідів злочинця, або із самими примітивними спробами сховати на короткий час труп і свої власні сліди;

б) убивства з інсценуванням самогубства, нещасного випадку або інших подій і дій, щоб направити розслідування по помилковому шляху;

в) убивства з хитрими спробами приховати особистість жертви (спотворювання, розчленовування трупа, знищення голови трупа й ін.);

г) убивства, які розслідуються при відсутності трупа жертви, тобто при спробі сховати сам факт убивства.

Спосіб вчинення злочину орієнтує слідчого на комплекс слідів і речових доказів, що можуть бути виявлені у процесі розслідування. Крім того, спосіб вчинення може сприяти встановленню особи потерпілого (мається на увазі характер попередніх стосунків потерпілого зі злочинцем).

Найбільш поширеними **способами вчинення вбивства** є:

а) безпосереднє спричинення потерпілому тілесних ушкоджень за допомогою різних знарядь і пристосувань (вогнепальне, холодна зброя тощо);

б) приведення потерпілого до безпорадного стану або використання цього стану з подальшим заподіянням тілесних ушкоджень, задушенням, залишенням в небезпечних для життя умовах;

в) скидання потерпілого з висоти;

г) викидання потерпілого з рухомого транспортного засобу;

д) введення в організм потерпілого отруйних речовин;

е) втоплення потерпілого.

Найбільш традиційними **способами приховування** є: знищення слідів злочину; приховування чи знищення знарядь і засобів; інсценування вбивства під нещасний випадок чи самогубство; знищення трупа (спалювання, утоплення, розчленування, закопування); спотворення трупа з метою приховування особи потерпілого. Як правило, такі дії пов'язані з бажанням вбивці уникнути відповідальності, приховати свою причетність до злочину.

Обстановка події злочину. Звичайно злочинець обирає час, коли немає свідків, коли потерпілий один у будинку чи в офісі або в іншому місці, нерідко вечірній або нічний. Місце вчинення вбивства – це найчастіше безлюдна місцевість чи квартира, в якій потерпілий може бути один. Також це може бути транспорт (автомобільний чи залізничний), зруйновані будинки або такі, що будуються, інші місця, куди з різних обставин потрапляє потерпілий. Місце злочину, як і обстановка, є надзвичайно важливим джерелом інформації, бо воно містить велику кількість слідів і речових доказів, що визначають напрям розслідування і висунення слідчих версій.

«Слідову картину» утворюють обставини і сліди події злочину. Виявлення їх, аналіз, встановлення причинних зв'язків дозволяють

побудувати картину події, сформувати уявні або дійсні моделі злочину, механізм його вчинення. Дослідження таких слідів і речових доказів може вказати на особу злочинця, особу потерпілого та обставини події, виявити негативні обставини, сліди приховання злочину.

Особа злочинця. Соціальний і психологічний портрет вбивці має різноманітні риси залежно від того, чи є злочин умисним або вчинений з необережності. Злочинець, який вчинив убивство навмисно, характеризується негативно, має такі якості, як агресивність, жорстокість, егоїзм, цинізм, зневага до чужих інтересів, розпущеність тощо. Серед злочинців цієї категорії переважають наркомани, сексуальні психопати, особи з психічними відхиленнями. У випадках необережних убивств злочинці, як правило, не мають таких якостей. Дії злочинця на місці події дозволяють дійти висновків щодо його обережності, продуманості дій, наявності фахових навичок, сили, жорстокості та ін.

Особа потерпілого нерідко вказує на особу злочинця (зв'язки потерпілого зі злочинцем, характер їхніх стосунків, мотиви вчиненого злочину). Тому вивчення особи потерпілого дозволяє висунути версії щодо вбивці, мотивів учинення злочину, в окремих випадках щодо віктимної поведінки потерпілого.

Криміналістичну класифікацію вбивств доцільно здійснити по наступних елементах.

1. За учасниками:

- вчинені одноосібно;
- групою осіб (за попередньою змовою, що випадково утворилася, організованою);
- вчинені за замовленням організаторів або підбурювачів найманими вбивцями;
- серійним убивцею;
- особами, знайомими потерпілому («своїми») або особами, не знайомими потерпілому («чужими»);
- особами чоловічої або жіночої статі;
- дорослими або неповнолітніми особами.

2. За психічним станом на момент убивства:

- у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння,
- у стані сильного щиросердечного хвилювання,
- психічно хворими особами.

3. За мотивами й цілями: з хуліганських спонукань; у зв'язку з виконанням потерпілим своїх службових або громадських обов'язків; з метою приховання іншого злочину; на сексуальному ґрунті; з помсти; ревнощів; з особистої ворожості (з метою усунення страждань, явного або мнимого негативного впливу потерпілого на винну особу і її оточення); з користі (поєднане з розбійним нападом; з метою одержання прав на майно потерпілого, відсоток акцій; усунення конкурента; з метою позбутися від боргових зобов'язань; для одержання винагороди за вчинене вбивство).

4. За ознаками, що характеризують потерпілого: дорослий, неповнолітній, малолітній, немовля; жіночої або чоловічої статі; по своєму соціальному статусу, ролі в житті суспільства й держави.

5. За способом підготовки вбивства:

- 1) з відповідною підготовкою;
- 2) без підготовки.

6. За способом вчинення:

- 1) без застосування знарядь злочину: шляхом заподіяння тілесних ушкоджень руками й ногами, удушення руками, утоплення, скидання з висоти;
- 2) із застосуванням знарядь:
 - випадкових (побутового характеру, предмети, які виявилися під рукою – металеві вироби, камені, цегли та ін.);
 - спеціально пристосованих (попередньо загострені металеві предмети, пруті, кастети, булави, петлі-зашморги й т.п.);
 - колючо-ріжучих знарядь різного характеру: кухонні, мисливські ножі; ножі, спеціально виготовлені кустарним або заводським способом для нанесення тілесних ушкоджень (кинджали, шаблі, фінські ножі й т.п.);
 - вогнепальної зброї (кустарного, переробленого, мисливського, спортивного, бойового);
 - вибухових речовин і підричних пристроїв;
- 3) шляхом хімічного впливу: удушення газами; отруєння отрутами й сильнодіючими речовинами; радіоактивне опромінення; занурення в активні розчини;
- 4) термічного впливу: спалювання; короткого впливу високих і низьких температур.

7. За обстановкою і способом приховування: в умовах очевидності й неочевидності; без маскуванія й з маскуваніям. Останні

можуть відбуватися: з маскуванням слідів свого перебування; із прихованням слідів, що вказують на мотиви, мету, спосіб, знаряддя злочину; особистість потерпілого (знівечення, приховання або знищення трупа); інсценування.

По місцю приховання можна класифікувати в такий спосіб: місце виявлення трупа й місце вчинення вбивства збігаються чи ні; убивство вчинене за місцем проживання вбивці, потерпілого, місцем роботи когось із них або третіх осіб; у населеному пункті; у приміщенні або на відкритій місцевості (у лісі, полі, скверах, парках і т.п.); на транспорті.

При розслідуванні вбивств підлягають встановленню наступні обставини:

- чи мало місце вбивство;
- коли, де і як був вчинений злочин;
- хто вчинив вбивство; чи не вчинено воно групою осіб, якщо так, то яка ступінь участі в злочині кожної з них; як характеризується злочинець; чи є обставини, обтяжливі або пом'якшуючі відповідальність підозрюваного;

- які мета і мотиви вбивства;
- хто є потерпілим; як характеризується потерпілий;
- які характер і розміри шкоди, заподіяної злочином;
- якщо вбивство вчинено навмисно, чи мало місце заздалегідь не обіцяне приховування;
- які обставини сприяли здійсненню вбивства.

Ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування, вельми різноманітні.

У найбільш загальному виді по провадженнях про вбивство виділяють дві типові ситуації:

- 1) розслідування в умовах наявності трупа потерпілого;
- 2) розслідування, розпочате у зв'язку зі зникненням конкретної особи, і підозрою в його вбивстві.

По кожній з названих ситуацій можуть бути виділені більше конкретні ситуації. ***Найбільш типовими з них є наступні:***

а) вбивство вчинено в умовах очевидності, коли відомі потерпілий і підозрюваний (найчастіше на підставі сімейно-побутових взаємостосунків або з хуліганських спонукань);

б) знайдений труп, особа потерпілого відома, відомості про злочинця відсутні або незначні;

в) знайдений труп (цілий або розчленований) невідомої особи, відомості про злочинця відсутні;

г) є відомості про зникнення певної особи з підозрою на вбивство.

У справах про виявлення трупа з ознаками насильницької смерті слідчий повинен здійснити наступні первісні слідчі (розшукові) дії:

- огляд (місця події);
- допити свідків;
- пред'явлення трупа для впізнання (при необхідності);
- призначення судово-медичної експертизи;
- призначення криміналістичних експертиз;
- доручення оперативним підрозділам щодо вжиття оперативно-розшукових заходів.

Первісні слідчі (розшукові) дії слідчого при розслідуванні у справах про зникнення людини спрямовані на перевірку двох основних версій:

- 1) зникла особа жива, але за якихось причин не дає знати про себе;
- 2) зникла особа померла внаслідок вбивства, самогубства, нещасного випадку.

Цими слідчими (розшуковими) діями є:

- допит особи, що заявила про зникнення людини;
- огляд або обшук приміщення в місці мешкання зниклого;
- огляд і обшук місця, де може бути захований труп або його частини, а також виявлені речові докази;
- допит рідних, близьких, товаришів по службі, сусідів зниклого й інших обізнаних осіб;
- накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію зниклого й осіб, причетних до його зникнення;
- призначення судово-медичної експертизи (у разі виявлення трупа або його частин);
- призначення судово-медичної експертизи речових доказів;
- доручення органам дізнання вжиття оперативно-розшукових заходів.

При розслідуванні вбивств частіше призначаються наступні експертизи:

- а) судово-медична експертиза трупа;
- б) судово-медична експертиза речових доказів;

- в) судово-психологічна експертиза;
- г) судово-психіатрична експертиза;
- д) криміналістичні експертизи (трасологічна, балістична, почеркознавча та ін.);
- е) експертиза з дослідження мікрооб'єктів.

Замовленням можна назвати навмисне вбивство, що вчиняється, як правило, незацікавленою особою у смерті конкретної людини особою (що має тільки корисливий мотив) за винагороду за участю (або без неї) посередника (співучасника як підбурювача або посібника) в інтересах третьої особи (замовника), що має певні мотиви (користь, помста, ревності тощо) і переслідує відповідні цілі.

При вчиненні вбивств за замовленням вибір способу вчинення злочину визначається набором особових якостей злочинця, його психологічною готовністю до вчинення злочину, фізичними і матеріальними можливостями, ситуативними чинниками та ін.

Спосіб вчинення вбивства за замовленням мало залежить від ситуативних факторів, оскільки обстановка злочину підбирається задовго до вчинення злочину, а в окремих випадках вона може бути суворо визначеною. Подібне відбувається в тих випадках, коли організатор визначає, щоб вбивство було виконано конкретним чином.

При реалізації способу вчинення конкретного злочину в конкретній події, важливу роль відіграють дії з підготовки. Вони ж займають значну частину часу. Вказана діяльність з підготовки до вчинення злочину умовно розділена на 3 етапи.

Перший етап включає виникнення наміру у організатора і пошук ним посередника або безпосередньо виконавця його злочинного задуму.

Другий етап за часом також може бути достатньо тривалим, оскільки саме на цьому етапі відбувається розробка сценарію злочину.

Третій етап підготовки полягає в здійсненні активних дій, спрямованих на виманювання жертви з квартири або в конкретне місце, а також доведення її до безпорадного стану (алкогольне або наркотичне сп'яніння), організацію засідки або переслідування. Подібні дії залежно від плану вчинення злочину і розподілу ролей може здійснювати або організатор, або посередник, або виконавець.

Для вчинення вбивств за замовленням злочинці застосовують різні способи, які підрозділяються на чотири групи.

Першу групу склали вбивства, вчинені шляхом заподіяння ушкоджень з використанням вогнепальної зброї.

Другу групу склали вбивства, вчинені з використанням вибухових пристроїв.

Третя група – це вбивства, вчинені шляхом заподіяння жертві колото-різаних ран з використанням холодної зброї: ножів і інших предметів, що мають господарсько-побутове призначення.

Четверта група – це вбивства, вчинені шляхом заподіяння жертві ударів ногами і руками або будь-якими предметами по життєво важливих органах, а також асфіксії дихальних шляхів.

Заховання трупа має місце в тих випадках, коли жертва і наймач перебували у споріднених або інших близьких відносинах (співжиття, інтимний зв'язок, партнерство по дрібному бізнесу), а також у випадках, коли причина конфлікту, факту ворожих відносин, інші можливі мотиви злочину очевидні або відомі певному колу осіб. Залишення зброї на місці злочину для «замовлених» вбивств є одним із способів приховування злочину.

Дітовбивством може бути визнано умисне або необережне позбавлення життя дитини різного віку і будь-якою особою. Проте в кримінальному праві цей термін прийнято розуміти у вузькому значенні, а саме: умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або незабаром після них (ст. 117 КК України).

За способами дітовбивство можна розділити на дві групи і умовно класифікувати на пасивне і активне.

Пасивне дітовбивство. В даному випадку мати нічого не робить для того, щоб убити дитину, але і не надає йому ніякої допомоги, залишає без їжі, необхідного догляду тощо.

Серед способів *активного дітовбивства* можна виділити:

- задушення петлею;
- задушення руками;
- закриття дихальних шляхів чужорідними предметами;
- утоплення;
- травмування новонародженого різними тупими і гострими предметами.

Рідше зустрічаються такі способи як отруєння, спалювання, навмисне викидання на холод, укол голками в тім'я, серце та інші частини тіла тощо.

На початку розслідування дітовбивств виникають наступні типові слідчі ситуації:

- 1) є повідомлення або заява про зникнення у конкретної жінки вагітності або новонародженої дитини;
- 2) в правоохоронні органи звернулася мати новонародженої дитини із заявою про її смерть, або мати з'явилася з повинної про дітовбивство;
- 3) виявлений труп невідомого новонародженого.

Треба звернути увагу на тактичні завдання і засоби їх вирішення у кожній з названих ситуацій.

Методика розслідування **вбивств, замаскованих інсценуваннями**, полягає в тому, що злочинці, прагнучи уникнути відповідальності, приховують не факт смерті певної особи, а лише конкретну причину смерті і з цією метою створюють видимість загибелі потерпілого від самогубства, нещасного випадку, від хвороби або в результаті вбивства, вчиненого іншими особами.

Умисні вбивства можуть здійснюватися як при раптово виниклому намірі, так і з заздалегідь обдуманим умислом. І в тому і в іншому випадку, але частіше в останньому, винна особа може чинити дії з приховування злочину.

Способи приховування злочинів переслідують різні цілі, а саме:

- приховати саму подію злочину;
- приховати злочинний характер події;
- приховати справжні мотиви вбивства;
- приховати участь і зацікавленість в ньому конкретної особи.

Так, вбивця, що ретельно заховав труп потерпілого і пояснює його зникнення від'їздом, прагне приховати сам факт смерті потерпілого. Злочинець, вчинивши вбивство шляхом нанесення ударів тупим предметом потерпілому, скидає труп з висоти на землю і, інсценуючи самогубство, намагається приховати злочинний характер події. Вбивця, що застосовує під час вчинення злочину рукавички, засипає місце події тютюном та ін., намагається приховати лише свою участь у вбивстві. Особа, що інсценує вбивство за певними мотивами, намагається приховати особисту зацікавленість, свої справжні мотиви і цілі вчинення даного злочину.

За змістовною стороною можна виділити приховування злочину шляхом маскування певних обставин, знищення або фальсифікації інформації та її носіїв, а також створення різних інсценувань.

Таким чином, інсценування є одним із способів приховування злочину.

Розпізнати інсценування слідчий може за відповідними ознаками, які називають негативними обставинами:

- випадково не знищеним злочинцем і тому вцілілим слідам і предметам, що стають ознаками-наслідками вчиненого їм вбивства;
- неприродному характеру слідів і предметів, що ніби підтверджують версію про некримінальні причини смерті загиблого;
- слідам, предметам, явищам і фактам, що суперечать обстановці, яка характерна для смерті з некримінальних причин, вказаних у версії близьких загиблого або такої, що впливає із загальної картини місця події;
- неможливість здійснення дій, що приписуються загиблому;
- суперечності в поясненнях зацікавлених осіб поведінки потерпілого і дійсних причин його смерті.

Серед таких негативних обставин найчастіше вказують на інсценування:

- ознаки боротьби, зокрема сліди самооборони на тілі потерпілого;
- ознаки переміщення трупа з місця, де наступила смерть;
- невідповідність положення трупних плям позі трупу;
- характер пошкоджень на трупі, не зумовлений способом й обставинами позбавлення життя, які зображаються у поясненнях близьких загиблого;
- невідповідність вказаного в поясненнях часу смерті загиблого стану трупних явищ, виявлених при огляді.

Одним з головних завдань розслідування таких злочинів є встановлення факту, змісту, мети інсценування та зацікавлених в цьому осіб.

Вивчаючи методiku розслідування **вбивств на сексуальному ґрунті**, треба звернути увагу на ознаки сексуального вбивства, характеристику особи злочинця (зокрема серійного вбивця, маніяка), способів, обстановки і особи потерпілого. Важливо знати методи і засоби пошуку серійного вбивця, а також його викриття за допомогою непрямих (побічних) доказів.

Після вчинення вбивства, думка про розчленовування трупа і його приховання може прийти злочинцю цілком спонтанно, наприклад, при необережному вбивстві, але може бути й наперед спланованим

актом, за яким розчленовування трупа і його частин стає останньою стадією умисного вбивства і може зумовлюватися різними спонуканнями злочинця.

Методика розслідування *раніше нерозкритих вбивств* передбачає ретельний аналіз матеріалів провадження (наявність певних версій, що висувалися, їх всебічність, напрямки побудови, зміст їх перевірки, якість проведення слідчих дій, повнота поставлених завдань, обставин, що з'ясовувалися), застосування пошуково-інформаційних методів і засобів тощо.

Тема 14. Методика розслідування крадіжок

Криміналістична характеристика крадіжок. Обставини, що підлягають встановленню

Початковий етап розслідування

Наступний етап розслідування

Особливості проведення слідчих (розшукових) дій

Відповідно до ст. 185 КК, **крадіжка – таємне викрадання чужого майна.**

Поняттям «крадіжка» охоплюється значне коло злочинів, що різняться предметом посягання, способом вчинення і приховування, місцем реалізації злочинного задуму. З огляду на це вирізняють:

1) крадіжки з приміщень – крамниць, кіосків, складів, готелів, санаторіїв, гардеробів, гуртожитків, квартир, будинків, дач тощо;

2) крадіжки матеріальних цінностей з цехів промислових підприємств, підприємств АПК, комунального господарства і будівельних майданчиків, а також вантажів на залізничному, річковому, морському і повітряному транспорті;

3) крадіжки особистих речей громадян на вокзалах, з купе поїздів тощо;

4) кишенькові крадіжки (на базарах, у громадському транспорті);

5) крадіжки транспортних засобів (автомобілів, мотоциклів, мопедів тощо).

Криміналістична характеристика крадіжок містить відомості про своєрідні ознаки (елементи): обстановку, в якій готуються і вчиняються крадіжки; предмет злочинного посягання; способи вчинення

крадіжок; типові сліди; особу злочинця (типи і характер злочинських груп, мотиви поведінки тощо); особу потерпілого від злочину.

Одним з елементів криміналістичної характеристики крадіжок є **обстановка**, в якій готуються і вчиняються ці злочини. Крадіжки належать до групи злочинів, місце вчинення яких локалізується просторово і здебільшого обмежене невеликою площею (ділянкою місцевості, приміщенням тощо). За характером зв'язку злочинних дій з особливостями місця їх вчинення можна виділити три різновиди крадіжок:

а) місце заздалегідь обирається злочинцем і є одним із чинників формування способу приготування і вчинення крадіжки. Так, квартирні крадіжки вчиняються здебільшого у містах, переважно у районах новобудов. При цьому використовуються зручні для злодія конструктивні особливості входних дверей (наявність щілин, відкривання всередину житла, недосконалість засувних пристроїв тощо), відсутність охоронної сигналізації, «вразливість» перших і останніх поверхів багатоквартирних будинків, обмежена кількість квартир на сходових площадках тощо;

б) місце, що пов'язане з предметом крадіжки (склади, будівельні майданчики та ін.);

в) крадіжки, в яких вибір місця реалізації злочинних дій випадковий (кишенькові крадіжки).

Таємний характер крадіжок зумовлює вибір відповідного часу їх вчинення.

Важливе місце серед елементів криміналістичної характеристики крадіжок посідають відомості про **предмет злочинного посягання**. Так, під час квартирних крадіжок, як правило, викрадаються гроші (в тому числі іноземна валюта), коштовності, антикваріат, предмети релігійного культу, імпортна відео-, аудіо-, теле- і радіоапаратура, персональні комп'ютери, одяг, взуття та інші предмети господарсько-побутового призначення, у тому числі й продукти харчування. Предметом кишенькових крадіжок є гроші, а також коштовності, відеокамери, фотоапарати, портативні магнітофони, плеєри, що викрадають із сумок, портфелів тощо.

Предметом крадіжок можуть бути автомобілі, мотоцикли, мопеди як засіб пересування або як комплекти різних агрегатів і деталей, які можна розібрати (мотор, шасі, колеса, магнітофон та ін.). У сфері

комунального господарства предметами крадіжок є електролічильники, колективні телевізійні антени, агрегати ліфтів тощо. Щорічно збільшується кількість крадіжок вогнепальної зброї та вибухових речовин з військових частин, складів та інших сховищ.

Визначення предмета крадіжки під час розслідування конкретного злочину сприяє встановленню інших його елементів, зокрема, окремих характеристик особи злочинця, обстановки вчинення тощо. Так, орієнтування злочинця на місці крадіжки, швидкість і цілеспрямованість дій при виборі схованок і відборі коштовностей свідчать про достатню поінформованість (обізнаність) злочинця про місцезнаходження предметів, які його цікавлять. Викрадення автомашин, крадіжки апаратури, електролічильників, телевізійних кабелів, антен вчиняються, як правило, особами, які мають певні професійно-технічні знання і навички.

Найбільш інформативним джерелом у криміналістичній характеристиці крадіжок виступають відомості щодо **способів вчинення** злочинів даного виду. За останні роки крадіжки державного, колективного й особистого майна набули рис організованої і професійної спрямованості, відрізняються кваліфікованими способами їх вчинення, що включають різноманітні дії при підготовці до крадіжки, безпосередньому заволодінню матеріальними цінностями (майном), а також приховуванню слідів злочинного посягання. До числа дій злочинців при підготовці до вчинення крадіжки слід віднести такі:

1) вибір об'єкта крадіжки (квартири, будинку, дачі, крамниці, вагона, контейнера, автомобіля тощо) здебільшого здійснюється або проведенням розвідувальних дій, або завдяки прямій чи несвідомій наводці інших осіб, у тому числі майбутньої жертви (потерпілого);

2) вивчення об'єкта крадіжки й обстановки, в якій злодію доведеться діяти. З цією метою використовуються різноманітні приводи для відвідування приміщень (наприклад, під виглядом медичного працівника, страхового агента, слюсаря, електрика та ін.). Під час такого «відвідування» злочинцем намічаються предмети крадіжки і визначаються місця їх зберігання, вивчається розташування приміщень (кімнат), особливості засувних пристроїв на дверях, вікнах тощо, а іноді створюються необхідні умови для реалізації злочинного задуму (пошкоджується охоронна сигналізація, телефонний кабель, викрадається ключ від замка входних дверей або робиться його зліпок тощо);

3) вибір найбільш ефективного способу безпосереднього заволодіння майном, а також підготовка необхідних технічних засобів, за допомогою яких буде здійснений злочинний намір (знарядь спеціального призначення, що використовуються для подолання перешкод, вимкнення охоронної сигналізації, транспортних засобів для пересування до об'єкта крадіжки і перевезення викраденого та ін.);

4) вибір способу приховання слідів крадіжки, у тому числі приховання чи збут викраденого;

5) попередню змову між співучасниками крадіжки, розподіл ролей і визначення ступеня участі кожного у підготовлюваному злочині, а також при необхідності – забезпечення «алібі» та ін.

Певні особливості мають і способи приховування злочину. Часто вживаються заходи для знищення, маскування і фальсифікації слідів на місці злочину (рукавички, покриття долонь рук лаком або обезжирюючим розчином, взуття більшого розміру або жіноче, зміна зовнішнього вигляду або призначення предмета крадіжки, знищення маркувальних і номерних знаків, обмова співучасників, створення фальшивих алібі тощо).

Один з елементів криміналістичної характеристики крадіжок – це відомості про *типові сліди та інші джерела*. Механізм утворення слідів під час учинення крадіжок зумовлюється характером взаємодії злочинця з оточуючою матеріальною обстановкою. На місці події сліди залишають: а) злочинець (сліди рук, ніг, зубів, губ, крові, слини, інших виділень, губної помади, мікрочастинок одягу і взуття, запахів сліди та ін.) та б) знаряддя злочину.

У криміналістичній характеристиці крадіжок особливе місце посідають відомості про особу злочинця. Злочинців, які вчиняють крадіжки, можна умовно поділити на дві групи:

1) професіональні злодії, для яких крадіжки є основним джерелом існування. Як правило, такі особи раніше були судимі за аналогічні злочини і в цьому сенсі злодійська діяльність – одна з найбільш сталих і «рецидивонебезпечних». Вони ж очолюють злочинні формування і мають певну спеціалізацію («карманники», «техніки» проникають у приміщення, використовуючи «відмички» або підбираючи ключі, «слюсарі» і «шніфери» – шляхом злому дверей і засувних пристроїв; «склярі» – виставляючи або видавляючи віконні стекла);

2) особи, які вчинили крадіжку через якісь конкретні обставини, що склалися (залишені без догляду особисті речі громадян або без належної охорони матеріальні цінності, незамокнені двері квартири чи автомашини тощо). Ці особи викрадають предмети, що перебувають на виду (в основному невелику кількість), і намагаються швидко залишити місце крадіжки.

У криміналістичній характеристиці крадіжок особистого майна громадян слід виділити такий елемент, як **особа потерпілого**. Взаємозв'язок «злочинець – потерпілий» часто посідає ключове місце у виявленні різноманітних обставин. У криміналістичній характеристиці крадіжок головним чином акумулюється інформація про потерпілого та його поведінку, що дозволяє дійти висновків про специфіку його взаємовідносин зі злочинцем, спосіб виникнення цього зв'язку. Так, важливого значення набувають відомості щодо потерпілого, якими міг скористатися злочинець під час підготовки і вчинення квартирної крадіжки (майнове становище, місця схову грошей чи коштовностей, тривала відсутність тощо). При цьому особливо виділяються дані про віктимну поведінку потерпілого (безтурботне ставлення до охорони свого житла від злочинних посягань, нерозбірливість і довірливість до незнайомих людей, демонстрування забезпеченого побуту, систематичне публікування об'яв про купівлю-продаж дорогих предметів чи коштовних речей, звичка мати при собі значні суми грошей).

Основні обставини, які слід встановити під час розслідування крадіжок, такі:

- а) факт таємного викрадення майна;
- б) місце, час та умови вчинення крадіжки;
- в) предмет крадіжки (що викрадено злочинцем), його вартість, ознаки;
- г) спосіб вчинення крадіжки, технічні засоби, що були застосовані для таємного викрадення і приховання;
- г) тривалість перебування і конкретні дії злочинця на місці крадіжки;
- д) суб'єкт крадіжки (ким воно вчинене), винність у її вчиненні, мотиви поведінки;
- е) наявність злочинної групи та роль кожного з її членів;
- є) спосіб, час та місце збуту вкраденого;
- ж) обставини, що сприяли вчиненню крадіжки;
- з) обставини, що впливають на ступінь і характер підозрювання.

У кожному конкретному випадку може виникнути потреба у встановленні й інших важливих у справі обставин.

Вихідними даними для початку кримінального провадження про вчинення крадіжок є такі: а) заяви громадян чи посадових осіб; б) заяви очевидців чи інших осіб, які дізналися про крадіжку; в) заяви громадян про злочинну діяльність конкретних осіб; г) затримання з краденим; ґ) інші джерела.

Найбільш типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування крадіжок є такі:

1. *Факт крадіжки виявлено і підозрюваного затримано з речовими доказами або по «гарячих слідах».* Як правило, це ті випадки, коли інформування про проникнення злодія у приміщення здійснюється за допомогою заздалегідь установлених у ньому засобів охоронної сигналізації чи інформація надійшла від конкретних очевидців злочину, які часто самостійно або з участю працівників міліції затримують злочинців з краденим. Основне тактичне завдання в даній ситуації – закріпити сліди злочину. Типові версії у вказаній ситуації: факт крадіжки мав місце і вчинена вона затриманим; затриманий придбав крадене майно або взяв його для схову та ін.

З метою перевірки цих версій провадяться такі слідчі (розшукові) дії: огляд (місця події), обшук особи, огляд одягу, речей, вилучених у затриманого, а також його допит. Відстрочення цих дій на пізніший час не припустимо, оскільки це може негативно відобразитися на схоронності викраденого майна (його як серйозний доказ вини злочинці намагаються позбавитися вже в момент реальної для них небезпеки затримання) та слідів на тілі й одязі затриманого, зумовлених, наприклад, способом подолання перешкод. Невідкладність допиту підозрюваного обумовлена тим, що сам факт затримання з речовими доказами справляє суттєвий вплив на обрання лінії поведінки і позицію допитуваного (відсутність психологічної готовності пояснити, продумати фальшиву спрямованість своїх показань). Після цього слід допитати свідків-очевидців, потерпілого, посадових або матеріально відповідальних осіб, що дозволить отримати важливу доказову інформацію про обставини крадіжки та її виявлення, учасників та обставини затримання підозрюваного, коло осіб, поінформованих про розслідувану подію.

Після виконання вказаних слідчих (розшукових) дій слідчий проводить огляд (місця події, завчасно забезпечивши його охорону), в тому

числі й місця затримання підозрюваного з метою виявлення, фіксації, вилучення інших речових доказів, що підтверджують причетність затриманого до розслідуваної крадіжки. Початковий етап розслідування в даній ситуації закінчується проведенням обшуку за місцем проживання затриманого; пред'явленням для впізнання потерпілому або матеріально відповідальній особі майна (матеріальних цінностей), вилученого у підозрюваного; криміналістичними експертизами.

2. *Факт крадіжки встановлено, є відомості про ймовірного злочинця (групу осіб), проте нікого не затримано.* У розслідуваній ситуації визначальним чинником є час. Дії слідчого і працівника кримінального розшуку мають відзначатися максимальною оперативністю і спрямованістю на збирання пошукової експрес-інформації шляхом короткого опитування обізнаних осіб про кількість, індивідуальні прикмети зовнішності злочинців (стать, вік, особливі прикмети, одяг та ін.), в якому напрямі вони зникли, можливі місця їх знаходження, а також характер чи специфічні ознаки викраденого ними майна. Після чого негайно здійснюється переслідування злодія (злодійської групи) по «гарячих слідах», а також використання оперативних можливостей органів дізнання. Зокрема, організовуються тактичні операції: «Розшук злочинця», «Затримання по «гарячих слідах», «Розшук викраденого майна», «Встановлення свідків», що містять різноманітні слідчі дії та оперативно-розшукові заходи.

Так, коло свідків визначається залежно від особливостей розслідуваної події. Наприклад, у справі про квартирну крадіжку слід виявляти свідків насамперед серед мешканців будинку, де вчинена крадіжка (з числа пенсіонерів, домашніх господарок, учнів), а також серед працівників житлово-експлуатаційних контор (двірників, слюсарів, електриків та ін.). При розслідуванні крадіжок, учинених з приміщення державних чи колективних організацій, свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт. Особливу групу свідків становлять працівники комісійних крамниць, ломбардів, а також водії таксі.

Якщо внаслідок проведення названих тактичних операцій злочинця встановлено і затримано, надалі необхідно дотримуватися порядку дій слідчого, викладеного щодо першої слідчої ситуації. Якщо ж підозрювана у крадіжці особа не буде встановлена, в подальшому проводяться огляд місця події, допити свідків-очевидців і потерпілого,

результати яких для встановлення зниклого злочинця і викраденого майна мають вирішальне значення.

Так, завданням огляду місця крадіжки у цій ситуації є виявлення, фіксація і вилучення слідів злочину з метою уточнення і розширення наявних у розпорядженні слідчого даних про особу, яка вчинила крадіжку. Допит потерпілого має бути спрямований на встановлення предмета крадіжки, визначення розміру збитку, а також виявлення осіб з числа знайомих і родичів (за описаними свідками-очевидцями прикметами зовнішності), можливо причетних до розслідуваної події.

3. *Факт крадіжки встановлено (зламані входні двері, своєрідний безлад у приміщенні, відсутнє певне майно), але дані про суб'єкта злочину відсутні.* Така слідча ситуація в інформаційному плані є найменш сприятливою, а в організаційному – найскладнішою. Основні завдання – встановлення особи, яка вчинила крадіжку, і виявлення викраденого. Для цього можуть провадитися тактичні операції «Збирання відомостей про злочинця» і «Розшук викраденого майна».

Реалізація цих тактичних операцій може здійснюватися таким чином:

- попереднє опитування потерпілого (матеріально відповідальної особи) щодо змін в обстановці місця події (поява невідомих, незвичне розташування або зникнення певних предметів тощо);

- огляд місця події, що включає дослідження матеріальної обстановки (не тільки приміщення, з якого вчинена крадіжка, а й оточуючої місцевості – сходових площадок, горищ і підвалів житлових будинків, дворів, підсобних приміщень та ін.);

- допит потерпілого та свідків (черговість допиту цих осіб визначається залежно від того, хто з них першим виявив крадіжку і повідомив про неї в міліцію);

- призначення і проведення судових експертиз;

- перевірка за криміналістичними обліками (дактилоскопічним, за способом учиненого злочину);

- постановка на облік викрадених номерних предметів;

- вивчення матеріалів раніше не розкритих крадіжок, учинених аналогічним способом.

Одночасно з слідчими (розшуковими) діями здійснюються негласні слідчі (розшукові) дії, характер яких визначається зібраними даними про злочинця (злочинців) і викрадені цінності. Якщо, з огляду

на обставини справи, злочинець (злочинці) перебувають поблизу місця крадіжки, необхідно за допомогою працівників оперативних підрозділів організувати переслідування по «гарячих слідах», засідки у місцях можливої появи (у тому числі на базарах, у ломбардах, комісійних крамницях, камерах схову ручного багажу на залізничних вокзалах, автовокзалах, пристанях, аеропортах) або «прочісування» навколишньої місцевості. На випадок, якщо для реалізації викраденого злочинець (злочинці) міг виїхати в інше місце, необхідно поінформувати підрозділи міліції населених пунктів, річних вокзалів, постів поліції, залізничних станцій, розташованих на шляху можливого прямування злочинця (злочинців), а також повідомити органи міліції відповідних районів і областей про ознаки викраденого майна.

Ефективність розслідування крадіжок багато в чому обумовлена наявністю погоджених планів слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій. Планами розслідування передбачаються заходи щодо встановлення і затримання злочинця, виявлення співучасників, виявлення і вилучення викраденого, відшкодування шкоди, розпізнання інсценування тощо. Організуюча роль у цій діяльності належить слідчому, який визначає пріоритетні напрями розслідування, дає окремі доручення оперативним підрозділам щодо проведення оперативно-розшукових заходів.

5. ПЛАНИ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Вивчаючи курс «Основи криміналістики», здобувачі фахової передвищої освіти повинні виконувати обов'язкові завдання, передбачені планами практичних занять і самостійної роботи.

Мета практичних занять з «Основ криміналістики» – допомогти здобувачам фахової передвищої освіти набути практичних навичок у застосуванні засобів криміналістичної техніки, оволодіти тактичними прийомами провадження слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, вивчити за фрагментами матеріалів слідства принципи застосування і побудови методик розслідування окремих видів злочинів, отримати вміння використовувати теоретичні рекомендації у конкретній слідчій ситуації.

Останні два розділи містять фабули окремих кримінальних проваджень, матеріали яких необхідні для виконання завдань з планування розслідування, для підготовки і проведення окремих слідчих (розшукових) дій, складання процесуальних документів, у тому числі з використанням навчальної комп'ютерної програми «Автоматизоване робоче місце процесуального керівника, слідчого і детектива».

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

1. Об'єкт, предмет і завдання криміналістики.
2. Система криміналістики.
3. Природа криміналістики та її зв'язок з іншими науками.
4. Методи криміналістики.

ТЕМА 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОТОГРАФІЯ ТА ВІДЕОЗАПИС

1. Поняття, система і значення криміналістичної фотографії й відеозапису.
2. Судово-оперативна (фіксує) фотографія. Способи і прийоми.

3. Судово-експертна (дослідницька) фотографія.

4. Криміналістичний звукозапис, кінозйомка й відеозапис.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується здійснити фіксацію криміналістичних слідів із застосуванням способів і прийомів судово-оперативної фотографії з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста. Під керівництвом викладача виконують такі види зйомки:

- орієнтована – панорамним методом (2–3 кадри);
- оглядова (1–2 знімки);
- вузлова (1 знімок);
- детальна – масштабним методом: сліди ніг, протектора, предмета (речового доказу) – 1 знімок.

Здобувачі фахової передвищої освіти самостійно виготовляють фотознімки сфотографованих об'єктів за вказаними видами і методами і оформлюють відповідні фототаблиці.

ТЕМА 3. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ (ТРАСОЛОГІЯ)

1. Основні положення трасології. Класифікація слідів. Система трасології.

2. Криміналістичне дослідження слідів людини.

3. Криміналістичне дослідження слідів знарядь та інструментів (механоскопія).

4. Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів (транспортна трасологія).

5. Криміналістичне дослідження слідів-предметів і слідів-речовин.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується здійснити фіксацію криміналістичних слідів із застосуванням способів і прийомів трасології, дактилоскопії з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста.

Здобувачі фахової передвищої освіти вивчають зміст слідчої валізи, отримують знання про призначення техніко-криміналістичних засобів і предметів, що в ній знаходяться.

Здобувачі фахової передвищої освіти вивчають способи роботи зі слідами рук і отримують практичні навички з їх виявлення,

фіксації та вилучення на місці події. Особлива увага звертається на технічні прийоми виявлення та фіксації маловидимих і невидимих слідів рук, правила опису в протоколі огляду предметів зі слідами рук.

Вивчаючи техніку виявлення, фіксації та вилучення слідів рук на різних предметах, здобувачі фахової передвищої освіти проводять такі дії:

- здійснюють огляд предмета зі слідами рук;
- виявляють на предметах різними способами невидимі сліди рук;
- вилучають і фіксують виявлені відбитки пальців;
- складають фрагмент протоколу огляду місця події з описом слідів рук і предмета, на якому вони виявлені.

У процесі проведення практичного заняття здобувачі фахової передвищої освіти повинні:

- здійснити власне дактилоскопіювання;
- заповнити дактилокарту;
- самостійно вивести основну частину дактилоскопічної формули.

В «Автоматизованому робочому місці процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із сучасними можливостями дактилоскопічної та інших видів трасологічних експертиз.

ТЕМА 4. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ЛЮДИНИ

1. Поняття криміналістичної габітології, її сутність і завдання.
2. Класифікація елементів зовнішності людини та їх ознак.
3. Збирання інформації про зовнішність людини та її використання в розслідуванні злочинів.
4. Поняття мікрооб'єктів і їх класифікація.
5. Криміналістична одорологія.

Крім теоретичних положень зазначеної теми, здобувачі фахової передвищої освіти повинні вміти за правилами словесного портрету описати зовнішність певної особи.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується створити фотопортрет із застосуванням комп'ютерної програми «Фоторобот» із «Автоматизованого робочого місця

процесуального керівника, слідчого та детектива», здійснити фіксацію криміналістичних слідів із застосуванням способів і прийомів одорології з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста.

ТЕМА 5. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЇ

1. Поняття криміналістичного зброєзнавства і його система.
2. Поняття й об'єкти судової балістики.
3. Судово-балістична експертиза.
4. Криміналістичне дослідження холодної зброї.
5. Криміналістичне дослідження вибухових пристроїв і речовин, слідів їх використання.

При розгляді поставлених запитань демонструється техніка візування, ознаки пробойн на різних перешкодах.

Здобувачі фахової передвищої освіти проводять такі дії:

- 1) оглядають кулю (дріб), гільзу, пробойну;
- 2) складають фрагмент протоколу огляду місця події;
- 3) відносно розглянутого предмета формують запитання для постанови про призначення судово-балістичної експертизи.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується здійснити фіксацію криміналістичних слідів на примірниках виявленої холодної чи вогнепальної зброї із застосуванням способів і прийомів дактилоскопії, ДНК-фіксації з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста. В «Автоматизованому робочому місці процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із сучасними можливостями балістичної та інших видів зброєзнавчих експертиз.

ТЕМА 6. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН І ВИРОБІВ

1. Поняття й система криміналістичного дослідження документів.
2. Криміналістичне дослідження письма.
3. Техніко-криміналістичне дослідження документів.
4. Криміналістичне дослідження машинописних текстів і текстів, виконаних із використанням різних друкуючих пристроїв.

5. Поняття матеріалів, речовин, виробів і їх види.
6. Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів із них.
7. Можливості попередніх та експертних досліджень найбільш поширених речовин і матеріалів – речових доказів.

На занятті за допомогою зразків документів з технічними підробками вивчаються такі основні ознаки:

- механічні підробки текстів (підчисток, дописок або допечаток, витравлень, травлення і змиву записів);
- технічної підробки підписів;
- переклеювання фотокарток у документах;
- підробку відбитків печаток і штампів, машинописних текстів, текстів, виконаних на своєчасних технічних засобах (комп'ютерах, ксероксах, різוגрафах та ін.).

У процесі проведення практичного заняття здобувачі фахової передвищої освіти здійснюють розробку особистого почерку з виділенням загальних та окремих (індивідуальних) ознак та складають проект постанови про призначення судово-почеркознавчої експертизи.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується здійснити фіксацію виявлених документів і криміналістичних слідів на них із застосуванням способів і прийомів трасології, дактилоскопії з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста. В «Автоматизованому робочому місці процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із сучасними можливостями почеркознавчих, авторознавчих і технічних експертиз документів.

В рамках практичного заняття здобувачам фахової передвищої освіти пропонується здійснити фіксацію виявлених матеріалів, речовин та виробів із застосуванням криміналістичних способів і прийомів з використанням технічних засобів, що містяться в універсальній валізі експерта-криміналіста. В «Автоматизованому робочому місці процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із сучасними можливостями експертиз матеріалів, речовин і виробів.

ТЕМА 7. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЙОГО АВТОМАТИЗАЦІЯ

1. Сутність кримінальної реєстрації (криміналістичного обліку).
2. Облік за прізвищною картотекою.
3. Дактилоскопічний облік.
4. Інші види кримінальної реєстрації.

В рамках практичного заняття із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із архітектонікою такої автоматизованої інформаційної системи як «Єдиний реєстр досудового розслідування», а також видами сучасних криміналістичних обліків.

ТЕМА 8. ТАКТИКА ОГЛЯДУ ТА ОБШУКУ

1. Поняття, види й загальні положення слідчого огляду.
2. Огляд місця події.
3. Огляд трупа на місці його знаходження.
4. Поняття й загальні умови проведення обшуку.
5. Підготовка до обшуку.
6. Основні положення тактики обшуку.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів огляду місця події.

В рамках практичного заняття проводиться ділова гра: здобувачам фахової передвищої освіти пропонується із розподілом обов'язків учасників слідчо-оперативної групи провести огляд місце події із застосуванням криміналістичних засобів, зібраних в універсальній валізі експерта-криміналіста «ВК-1». По результатах проведення огляду здобувачі фахової передвищої освіти складають протокол огляду місця події, накреслюють схеми за запропонованою фавбулою.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів обшуку.

ТЕМА 9. ТАКТИКА ДОПИТУ

1. Поняття, значення, види й загальні положення допиту.
2. Підготовка до допиту.
3. Особливості тактики допиту свідка й потерпілого.
4. Особливості тактики допиту підозрюваного.
5. Тактика одночасного проведення допиту двох чи більше осіб (очна ставка).

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів допиту.

ТЕМА 10. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ І СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

1. Поняття, загальні положення, умови та види пред'явлення для впізнання.
2. Тактика пред'явлення для впізнання особи.
3. Тактика пред'явлення для впізнання трупа.
4. Пред'явлення для впізнання речей, рукописних текстів, документів, місцевості й будівель.
5. Особливості проведення допиту й упізнання в режимі відео конференції.
6. Поняття, форми й завдання слідчого експерименту.
7. Перевірка показань на місці.
8. Проведення слідчого експерименту.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів впізнання.

На практичному занятті можуть пропонуватися до перегляду навчальні фільми, що розкривають тактику проведення різних видів впізнання.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком

процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів слідчого експерименту.

На практичному занятті можуть пропонуватися до перегляду навчальні фільми, що розкривають тактику проведення різних видів слідчого експерименту.

ТЕМА 11. ЗАГАЛЬНІ ПОСАДИ І ТАКТИКА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

1. Загальні положення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

2. НС(Р)Д, що здійснюються оперативно-технічними підрозділами.

3. НС(Р)Д, що здійснюються оперативними підрозділами, які спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження.

4. НС(Р)Д, що здійснюються слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організовувати проведення всіх негласних дій.

5. НС(Р)Д, що здійснюються негласними працівниками.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із формою та порядком процесуальної документації підготовки, безпосереднього проведення та оформлення результатів негласних слідчих (розшукових) дій.

ТЕМА 12. ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Поняття, завдання і зміст криміналістичної методики розслідування.

2. Принципи формування окремих методик розслідування.

3. Структура окремих методик розслідування.

4. Види й форми криміналістичних методик.

ТЕМА 13. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВА

1. Криміналістична класифікація й характеристика вбивств.

2. Обставини, що підлягають встановленню у справах про вбивства.

3. Слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування, типові версії, тактичні завдання і засоби їх вирішення.

4. Слідчі ситуації, тактичні завдання та їх вирішення на наступному етапі розслідування.

5. Огляд місця події та трупа.

6. Судові експертизи.

7. Допит свідків.

8. Тактика слідчих дій, спрямованих на викриття винної особи.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із специфікою та порядком планування розслідування вбивств на його початковому та наступному етапах.

На практичному занятті можуть пропонуватися до перегляду навчальні фільми, що розкривають методику розслідування вбивств.

ТЕМА 14. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

1. Криміналістична характеристика крадіжок. Обставини, що підлягають встановленню.

2. Початковий етап розслідування.

3. Наступний етап розслідування.

4. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій.

Із використанням «Автоматизованого робочого місця процесуального керівника, слідчого та детектива» здобувачі фахової передвищої освіти докладно ознайомлюються із специфікою та порядком планування розслідування крадіжок на його початковому та наступному етапах.

На практичному занятті можуть пропонуватися до перегляду навчальні фільми, що розкривають методику розслідування крадіжок.

6. ЗАВДАННЯ НА САМОСТІЙНУ РОБОТУ

ТЕМА 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ

1. Об'єкт, предмет і завдання криміналістики.
2. Система криміналістики.
3. Природа криміналістики та її зв'язок з іншими науками.

Реферат

Методи криміналістики.

ТЕМА 2. КРИМІНАЛІСТИЧНА ФОТОГРАФІЯ ТА ВІДЕОЗАПИС

1. Поняття, система і значення криміналістичної фотографії й відеозапису.
2. Судово-оперативна (фіксуюча) фотографія. Способи і прийоми.
3. Судово-експертна (дослідницька) фотографія.

Реферат

Криміналістичний звукозапис, кінозйомка й відеозапис.

ТЕМА 3. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛІДІВ (ТРАСОЛОГІЯ)

1. Основні положення трасології. Класифікація слідів. Система трасології.
2. Криміналістичне дослідження слідів людини.
3. Криміналістичне дослідження слідів знарядь та інструментів (механоскопія).

Реферати

1. Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів (транспортна трасологія).
2. Криміналістичне дослідження слідів-предметів і слідів-речовин.

ТЕМА 4. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОЗНАК ЛЮДИНИ

1. Поняття криміналістичної габітології, її сутність і завдання.
2. Класифікація елементів зовнішності людини та їх ознак.
3. Збирання інформації про зовнішність людини та її використання в розслідуванні злочинів.

Реферати

1. Поняття мікрооб'єктів і їх класифікація.
2. Криміналістична одорологія.

ТЕМА 5. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБРОЇ

1. Поняття криміналістичного зброєзнавства і його система.
2. Поняття й об'єкти судової балістики.
3. Судово-балістична експертиза.

Реферати

1. Криміналістичне дослідження холодної зброї.
2. Криміналістичне дослідження вибухових пристроїв і речовин, слідів їх використання.

ТЕМА 6. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, МАТЕРІАЛІВ, РЕЧОВИН І ВИРОБІВ

1. Поняття й система криміналістичного дослідження документів.
2. Криміналістичне дослідження письма.
3. Техніко-криміналістичне дослідження документів.
4. Поняття матеріалів, речовин, виробів і їх види.
5. Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів із них.

Реферат

1. Можливості попередніх та експертних досліджень найбільш поширених речовин і матеріалів – речових доказів.
2. Криміналістичне дослідження машинописних текстів і текстів, виконаних із використанням різних друкуючих пристроїв.

ТЕМА 7. ІНФОРМАЦІЙНО-ДОВІДКОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ТА ЙОГО АВТОМАТИЗАЦІЯ

1. Сутність кримінальної реєстрації (криміналістичного обліку).
2. Облік за прізвищною картотекою.
3. Дактилоскопічний облік.

Реферат

1. Види криміналістичної реєстрації.

ТЕМА 8. ТАКТИКА ОГЛЯДУ І ОБШУКУ

1. Поняття, види й загальні положення слідчого огляду.
2. Огляд місця події.
3. Огляд трупа на місці його знаходження.
4. Поняття й загальні умови проведення обшуку.
5. Підготовка до обшуку.
6. Основні положення тактики обшуку.

Реферат

1. Особливості огляду осіб, предметів і документів.
2. Організація ряду одночасних обшуків як елементу тактичної операції.

ТЕМА 9. ТАКТИКА ДОПИТУ

1. Поняття, значення, види й загальні положення допиту.
2. Підготовка до допиту.
3. Особливості тактики допиту свідка й потерпілого.

Реферати

1. Особливості тактики допиту підозрюваного.
2. Тактика одночасного проведення допиту двох чи більше осіб (очна ставка).

ТЕМА 10. ТАКТИКА ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ І СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

1. Поняття, загальні положення, умови та види пред'явлення для впізнання.
2. Тактика пред'явлення для впізнання особи.
3. Тактика пред'явлення для впізнання трупа.
4. Поняття, форми й завдання слідчого експерименту.
5. Перевірка показань на місці.
6. Проведення слідчого експерименту.

Реферати

1. Пред'явлення для впізнання речей, рукописних текстів, документів, місцевості й будівель.
2. Особливості проведення допиту й упізнання в режимі відео конференції.

ТЕМА 11. ЗАГАЛЬНІ ПОСАДИ І ТАКТИКА НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

1. Загальні положення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій.
2. НС(Р)Д, що здійснюються оперативно-технічними підрозділами.
3. НС(Р)Д, що здійснюються оперативними підрозділами, які спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження.

Реферати

1. НС(Р)Д, що здійснюються слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організовувати проведення всіх негласних дій.
2. НС(Р)Д, що здійснюються негласними працівниками.

ТЕМА 12. ТЕОРЕТИЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ

1. Поняття, завдання і зміст криміналістичної методики розслідування.
2. Принципи формування окремих методик розслідування.
3. Структура окремих методик розслідування.

Реферат

Види й форми криміналістичних методик.

ТЕМА 13. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВА

1. Криміналістична класифікація й характеристика вбивств.
2. Обставини, що підлягають встановленню у справах про вбивства.
3. Слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування, типові версії, тактичні завдання і засоби їх вирішення.
4. Слідчі ситуації, тактичні завдання та їх вирішення на наступному етапі розслідування.

Реферати

1. Огляд місця події та трупа.
2. Судові експертизи.
3. Допит свідків.
4. Тактика слідчих дій, спрямованих на викриття винної особи.

ТЕМА 14. МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ КРАДІЖОК

1. Криміналістична характеристика крадіжок. Обставини, що підлягають встановленню.
2. Початковий етап розслідування.
3. Наступний етап розслідування.

Реферат

Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях про крадіжки.

7. ПИТАННЯ ДО ЗАЛІКУ

1. Об'єкт, предмет і завдання криміналістики.
2. Система криміналістики.
3. Природа криміналістики та її зв'язок з іншими науками.
4. Методи криміналістики.
5. Передумови виникнення криміналістики та її становлення як науки.
6. Розвиток криміналістики в першій половині XX століття.
7. Розвиток криміналістики в другій половині XX століття.
8. Сучасний стан криміналістики в Україні.
9. Поняття і значення криміналістичної ідентифікації.
10. Об'єкти ідентифікації та їх ідентифікаційні ознаки.
11. Види, форми й суб'єкти ідентифікації.
12. Загальна технологія криміналістичної ідентифікації.
13. Криміналістична діагностика.
14. Поняття криміналістичної версії та її значення в розслідуванні.
15. Класифікація криміналістичних версій.
16. Побудова версій.
17. Перевірка версій.
18. Загальні засади організації розслідування.
19. Організація взаємодії в розслідуванні злочинів.
20. Поняття, мета і принципи планування розслідування.
21. Складання письмового плану розслідування.
22. Структура плану розслідування та його форми.
23. Поняття і значення криміналістичних технологій.
24. Технологічний підхід у теорії криміналістики і практиці розслідування.
25. Загальна характеристика сучасних інформаційних технологій.
26. Поняття й напрями криміналістичного прогнозування.
27. Прогнозування розвитку криміналістики.

28. Прогнозування в розслідуванні злочинів.
29. Основи криміналістичної профілактики.
30. Поняття й завдання криміналістичного моделювання.
31. Моделювання в наукових криміналістичних розробках.
32. Матеріальні й уявні, ретроспективні й перспективні моделі в розслідуванні.
33. Поняття спеціальних знань і форми їх використання в кримінальному провадженні.
34. Залучення експерта і спеціаліста в кримінальному провадженні.
35. Підстави й порядок проведення експертизи.
36. Класифікація експертиз.
37. Отримання зразків для експертизи.
38. Предмет, система й завдання криміналістичної техніки.
39. Суб'єкти, форми і правові підстави застосування криміналістичної техніки.
40. Техніко-криміналістичні засоби й методи, що застосовуються для виявлення, фіксації, вилучення та дослідження доказів.
41. Тенденції розвитку криміналістичної техніки.
42. Поняття, система і значення криміналістичної фотографії й відеозапису.
43. Судово-оперативна (фіксуюча) фотографія. Способи і прийоми.
44. Судово-експертна (дослідницька) фотографія.
45. Криміналістичний звукозапис, кінозйомка й відеозапис.
46. Основні положення трасології. Класифікація слідів. Система трасології.
47. Криміналістичне дослідження слідів людини.
48. Криміналістичне дослідження слідів знарядь та інструментів (механоскопія).
49. Криміналістичне дослідження слідів транспортних засобів (транспортна трасологія).
50. Криміналістичне дослідження слідів-предметів і слідів-речовин.
51. Поняття криміналістичної габітології, її сутність і завдання.
52. Класифікація елементів зовнішності людини та їх ознак.
53. Збирання інформації про зовнішність людини та її використання в розслідуванні злочинів.
54. Поняття мікрооб'єктів і їх класифікація.
55. Криміналістична одорологія.

56. Поняття криміналістичного зброєзнавства і його система.
57. Поняття й об'єкти судової балістики.
58. Судово-балістична експертиза.
59. Криміналістичне дослідження холодної зброї.
60. Криміналістичне дослідження вибухових пристроїв і речовин, слідів їх використання.
61. Поняття й система криміналістичного дослідження документів.
62. Криміналістичне дослідження письма.
63. Техніко-криміналістичне дослідження документів.
64. Криміналістичне дослідження машинописних текстів і текстів, виконаних із використанням різних друкуючих пристроїв.
65. Поняття матеріалів, речовин, виробів і їх види.
66. Криміналістичне дослідження матеріалів, речовин і виробів із них.
67. Можливості попередніх та експертних досліджень найбільш поширених речовин і матеріалів – речових доказів.
68. Сутність кримінальної реєстрації (криміналістичного обліку).
69. Облік за прізвищною картотекою.
70. Дактилоскопічний облік.
71. Інші види кримінальної реєстрації.
72. Поняття, завдання і зміст криміналістичної тактики.
73. Засоби криміналістичної тактики.
74. Тактика слідчих дій.
75. Поняття, види й загальні положення слідчого огляду.
76. Огляд місця події.
77. Огляд трупа на місці його знаходження.
78. Поняття й загальні умови проведення обшуку.
79. Підготовка до обшуку.
80. Основні положення тактики обшуку.
81. Поняття, значення, види й загальні положення допиту.
82. Підготовка до допиту.
83. Особливості тактики допиту свідка й потерпілого.
84. Особливості тактики допиту підозрюваного.
85. Тактика одночасного проведення допиту двох чи більше осіб (очна ставка).
86. Поняття, загальні положення, умови та види пред'явлення для впізнання.

87. Тактика пред'явлення для впізнання особи.
88. Тактика пред'явлення для впізнання трупа.
89. Пред'явлення для впізнання речей, рукописних текстів, документів, місцевості й будівель.
90. Особливості проведення допиту й упізнання в режимі відео конференції.
91. Поняття, форми й завдання слідчого експерименту.
92. Перевірка показань на місці.
93. Проведення слідчого експерименту.
94. Загальні положення щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій.
95. НС(Р)Д, що здійснюються оперативно-технічними підрозділами.
96. НС(Р)Д, що здійснюються оперативними підрозділами, які спеціалізуються на кваліфікованому проведенні візуального спостереження.
97. НС(Р)Д, що здійснюються слідчим або уповноваженими оперативними підрозділами, які компетентні організовувати проведення всіх негласних дій.
98. НС(Р)Д, що здійснюються негласними працівниками.
99. Поняття, завдання і зміст криміналістичної методики розслідування.
100. Принципи формування окремих методик розслідування.
101. Структура окремих методик розслідування.
102. Види й форми криміналістичних методик.
103. Криміналістична класифікація й характеристика вбивств.
104. Обставини, що підлягають встановленню у справах про вбивства.
105. Слідчі ситуації, що складаються на початковому етапі розслідування, типові версії, тактичні завдання і засоби їх вирішення.
106. Слідчі ситуації, тактичні завдання та їх вирішення на наступному етапі розслідування.
107. Огляд місця події та трупа.
108. Судові експертизи у справах про вбивство.
109. Тактика слідчих дій, спрямованих на викриття винної особи у справах про вбивство.
110. Криміналістична характеристика крадіжок.

- 111. Класифікація крадіжок.
- 112. Обставини, що підлягають встановленню у провадженнях про крадіжки.
- 113. Початковий етап розслідування крадіжок.
- 114. Наступний етап розслідування крадіжок.
- 115. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій у провадженнях про крадіжки.

8. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Криміналістика : підручник / В. М. Шевчук, В. А. Журавель, В. Ю. Шепітько та ін. ; за ред. В. М. Шевчука ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 1008 с.
2. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с.
3. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. А. Степанюк, В. О. Гусева, В. В. Кікінчук та ін. ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
4. Криміналістика: навчальний посібник / О. Ф. Кобзар, М. А. Комісаров, Н. О. Комісарова, О. В. Ткаченко, О. М. Волуйко; Київський інститут Національної гвардії України. Київ : ІВЦ НГУ, 2023. 208 с.
5. Подобний О. О., Тищенко В. В. Криміналістика : навчально-методичний посібник. Одеса : Видавництво «Юридика», 2022. 236 с.

Допоміжна

6. Гутник А. В., Хитра А. Я. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
7. Копча В. В., Копча О. В. Криміналістичні техніки та інструменти : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с.
8. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (під розділах) Національної поліції України : Наказ МВС України від 27.04.2020 № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20>.
9. Про затвердження Інструкції з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС : Наказ МВС України від 10.09.2009 № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09>

10. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «СЛІД» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 16.03.2020 № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0319-20>

11. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Єдиний облік» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 14.06.2019 № 508. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0739-19>

12. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Гарпун» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 13.06.2018 № 497. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/re32239?an=10>

13. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Атріум» інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 11.12.2019 № 1032. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0217-20>

14. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>

15. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : Наказ МВС України від 03.11.2015 № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>

16. Про затвердження Положення про автоматизовану інформаційну систему оперативного призначення єдиної інформаційної системи МВС : Наказ МВС України від 20.10.2017 № 870. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1433-17>

17. Про затвердження Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему «Інформаційний портал Національної поліції України» : Наказ МВС України від 03.08.2017 № 676. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1059-17.70>

18. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС України від 08.02.2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19>

19. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.02.2019 № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>

20. Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навчальний посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 164 с.

21. Степанюк Р. А., Кікінчук В. В. Напрями вдосконалення правового регулювання криміналістичного ДНК-аналізу в Україні в контексті інтеграції до Європейського Союзу. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 2. Т. 97. С. 234–249. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.2.21>.

22. Степанюк Р. А., Перлін С. І., Кікінчук В. В. та ін. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості : навч. посіб. 2-ге вид., переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с.

23. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К., Коновалова В. О. та ін. Інноваційні методи, засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі : наук.-практ. посібник : електрон. наук. вид. / за ред. В. Ю. Шепітька ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2023. 116 с.

24. Шепітько В. Ю., Демидова Є. Є., Латиш К. В., Баранчук В. В. Матеріали до практичних занять і самостійної роботи з навчальної дисципліни «Криміналістичні експертизи» : електрон. вид. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2023. 54 с.

Інформаційні ресурси

25. *Офіційний портал Верховної Ради України (законодавство)* : вебсайт. URL: <https://www.rada.gov.ua/>

26. Сайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/>
27. Урядовий портал Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
28. Сайт Міністерства внутрішніх справ України. URL: <https://mvs.gov.ua/>
29. Сайт Національної поліції. URL: <https://www.npu.gov.ua/>
30. Сайт Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/perelik_sprav/
31. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/>
32. Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр. URL: <https://mvs.gov.ua/ua/structure/Derzhavnij-naukovo-dosl%D1%96dnij-ekspertno-krim%D1%96nal%D1%96stichnij-tsentr.htm/>
33. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>
34. Офіційний вісник України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b19>
35. Сайт Міжнародного гуманітарного університету. URL: <https://mgu.edu.ua/>

Навчальне видання

ПОДОБНИЙ Олександр Олександрович

ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИКИ

Навчально-методичний посібник

Верстка та обкладинка

В. Грицик

Технічне редагування

О. Гринюк

ЮРИДИКА
ВИДАВНИЦТВО

Підписано до друку 24.09.2025 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Warnock. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 8,25. Наклад 300.
Замовлення № 100м-1225.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавництво «Юридика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@juridica.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7653 від 18.08.2022 р.